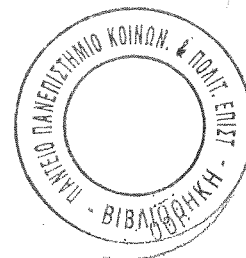
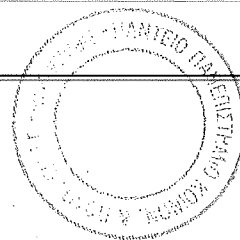

1
**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Μ.Π.Σ. "ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ
ΚΑΙ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ"**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

**"ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ
ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΝΑΡΚΩΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ
ΑΤΟΜΩΝ.**

ΜΙΑ ΝΕΑ ΜΟΡΦΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ;"

**"ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΥ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΗ
ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ"**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ: Χαντζή Αλεξάνδρα, Αναπληρώτρια καθηγήτρια

ΜΕΛΗ: Κορωναίου Αλεξάνδρα, Επίκουρη καθηγήτρια

Τσίγκανου Ιωάννα, Ερευνήτρια Γ'

Κατερίνα Ηλιού - Δεδούση

ΑΘΗΝΑ, 2002

Στο Γιώργο

Ευχαριστώ θερμά το θεραπευτικό προσωπικό για την πολύτιμη συμβολή του στην έρευνα και την επιβλέπουσα κα. Αλεξάνδρα Χαντζή, η διδασκαλία της οποίας αποτέλεσε το έναυσμα για το αντικείμενο και τον ερευνητικό σχεδιασμό.

Ευχαριστώ όλους τους καθηγητές μου και ιδιαίτερα τις διδάσκουσες κα. Ιωάννα Τσίγκανου και κα. Χριστίνα Ζαραφωνίτου, που με βοήθησαν στην εξάσκηση της εμπειρικής έρευνας.

Ευχαριστώ θερμά τους γονείς μου για την αμέριστη στήριξη στις προσπάθειες των σπουδών μου.

Εξώφυλλο: Έργο του Γ.Δ. , Ιερά Οδός, Θησαυρός των Αθηναίων, Δελφοί.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	5
1.1 ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ	5
1.1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
1.1.2. Η ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	6
1.1.3. ΟΡΙΣΜΟΣ	7
1.1.4. Η ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ	10
1.2. ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ	13
1.2.1. ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΜΕΙΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ	13
1.2.2. ΑΛΛΑΓΗ ΜΟΡΦΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥΣ ΨΥΧΟΛΟΓΟΥΣ	16
1.2.3. ΟΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ	17
1.2.4. "ΜΟΝΤΕΡΝΑ/ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ"	20
1.2.5. "ΑΠΩΘΗΤΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ"	25
1.3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ	29
1.3.1. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΕΕΩ-ΟΜΑΔΑΣ	29
1.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ - ΜΕΛΟΣ	30
1.3.3. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΕΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ	34
1.3.4. Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ"	36
1.3.5. ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΕΩ-ΟΜΑΔΑ	37
1.3.6. ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΕΩ-ΟΜΑΔΑ	38
1.3.7. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΥ ΩΣ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΥ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ	38
1.3.8. ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ	39
1.4. ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΝΑΡΚΩΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ	39
1.4.1. Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ	39
2. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ	42
2.1 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	42
2.1.1. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	42
2.1.1.1. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ	42
2.1.1.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ	42
2.1.1.3. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	43
2.1.1.4. ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	44
2.1.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ	46
2.2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	47
2.2.1. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ	47
2.2.1.1. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΕΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ - ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ	47

2.2.1.2. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ.....	55
2.2.2 "ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ".....	64
2.2.2.1 Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ".....	64
2.2.2.2. ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ.....	73
2.2.2.3. ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ.....	75
2.2.3. ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ.....	85
2.2.3.1. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ.....	85
2.2.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ.....	90
2.3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	97
2.3.1. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ.....	97
2.3.1.1. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ - ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ.....	97
2.3.1.2. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ.....	99
2.3.2. "ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ".....	101
2.3.2.1 Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ"....	101
2.3.2.2 ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ.....	102
2.3.2.3 ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ.....	103
2.3.3. ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ.....	105
2.3.3.1. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ.....	105
2.3.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ.....	106
2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	107
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1.....	124
ΠΙΝΑΚΑΣ "ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ".....	124
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2.....	125
ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ.....	125
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3.....	128
ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΗ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ.....	128
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ④.....	132
ΠΙΝΑΚΑΣ "ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΝΑΡΚΩΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΑΤΟΜΩΝ ΩΣ ΝΕΑ ΜΟΡΦΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ".....	132

1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

1.1. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

1.1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την τελευταία δεκαετία έχει αναπτυχθεί έντονα ο διάλογος για τη συμμετοχή των κρατών στο "πλανητικό χωρίο" του 21^{ου} αιώνα. Όλο και περισσότερο πληθαίνουν οι απόψεις που εκφράζονται για το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης. Οι ανεπτυγμένες χώρες παρά τις υπάρχουσες αντιρρήσεις φαίνεται ότι στην πλειονότητά τους επιθυμούν τη συμμετοχή τους σε όλες τις πτυχές της παγκοσμιοποίησης. Παρόλο που οι πληθυσμοί αυτών των χωρών γνωρίζουν ότι με τη συγκεκριμένη συμμετοχή ενδεχομένως να χάσουν ορισμένες από τις ιδιαιτερότητες τους ως έθνη, ωστόσο προτιμούν να απολαμβάνουν τα προνόμια της συμμετοχής στην παγκόσμια οικονομία, πολιτική και πολιτισμό. Άλλωστε δύσκολα θα μπορούσε σήμερα κάποια χώρα να ισχυριστεί ότι ο πληθυσμός της είναι αμιγής. Τα κράτη - έθνη πλέον αποτελούνται από σύνθετους πληθυσμούς, καθώς το φαινόμενο της μετανάστευσης βρίσκεται σε πλήρη ενεργοποίηση. Έτσι δεν μπορούμε πλέον να μιλάμε για έθνη, αλλά περισσότερο για πολυπολιτισμικές κοινωνίες¹.

Στα πλαίσια αυτών των πολυπολιτισμικών κοινωνιών θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι φυλετικές σχέσεις μεταξύ τους έχουν βελτιωθεί αρκετά, καθώς οι νομοθεσίες των ιδίων των κρατών εξασφαλίζουν σε ορισμένο βαθμό ίσες ευκαιρίες μεταξύ των ατόμων ανεξαρτήτως της χώρας προέλευσής τους.

Άλλωστε τα τελευταία χρόνια οι διακρίσεις κάθε είδους φαίνεται να εξαλείφονται ή τουλάχιστον να θεωρούνται κατακριτέες από το κοινωνικό σύνολο. Συμπεριφορές όπως η παρενόχληση, η λεκτική επίθεση, η απειλή ή και η σωματική επίθεση εναντίον μελών μειονοτικών ομάδων στις ανεπτυγμένες χώρες διώκονται από το ποινικό σύστημα και το κοινωνικό

¹ Βλ. Ted Robert Gurr, (1993), "**Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts**", U.S., Institute of Peace Press

σύνολο τις κατακρίνει. Οι εκδηλώσεις προκατειλημμένης συμπεριφοράς εναντίον ομάδων, όπως οι εθνικές μειονότητες, οι γυναίκες, οι ομοφυλόφιλοι και τα άτομα με ειδικές ανάγκες στις μέρες μας εξαλείφονται και γίνεται όλο και περισσότερο λόγος για ίσα δικαιώματα μεταξύ των πολιτών. Η εχθρικότητα και η βία έχουν αντικατασταθεί από την ανεκτικότητα και τη συνύπαρξη.

1.1.2. Η ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Το φαινόμενο της προκατάληψης απασχολεί εδώ και αρκετά χρόνια τους κοινωνικούς επιστήμονες. Πρόκειται για ένα κοινωνικό φαινόμενο που διαθέτει μια πληθώρα εκφάνσεων και συνεπειών στο κοινωνικό σύνολο. Ακόμα και αν οι απόψεις των ειδικών επιστημόνων για τον ακριβή ορισμό της προκατάληψης διαφέρουν μεταξύ τους, εκείνη παραμένει μέχρι και τις μέρες μας επίκαιρη, καθώς αναδιαμορφώνεται κι εξελίσσεται μέσα σε κάθε κοινωνικό πλαίσιο. Ουσιαστικά όπως έχει ήδη αναγνωριστεί είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο μη στατικό και γι' αυτό άκρως ενδιαφέρον για τους επιστήμονες της κοινωνικής πραγματικότητας.

Η προκατάληψη ως κοινωνικό φαινόμενο έχει μελετηθεί από πολλούς επιστήμονες διαφορετικών επιστημονικών κατευθύνσεων, κι αυτό εν μέρει οφείλεται στο γεγονός ότι αποτελεί η ίδια ένα πολυσήμαντο και εξελισσόμενο φαινόμενο στα πλαίσια κάθε κοινωνικού πεδίου.

Κατά τη δεκαετία του 1960 η προκατάληψη αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αντικείμενα προς διερεύνηση για την κοινωνική ψυχολογία. Αυτή την περίοδο παράλληλα με την προσπάθεια για την αποσαφήνιση του όρου οι μελέτες στρέφονται προς τα φαινόμενα της διάκρισης και του ρατσισμού και συνδέονται με την προκατάληψη. Η επόμενη δεκαετία του 1970 χαρακτηρίζεται ως περίοδος αυξημένης ανοχής του κοινωνικού συνόλου ως προς τα διάφορα έθνη, τις φυλές ή ακόμα και τα φύλα. Τότε οι διακρίσεις μεταξύ των κοινωνικών ο-

μάδων αρχίζουν να αμβλύνονται και το φαινόμενο της προκατάληψης απασχολεί πλέον τους κοινωνικούς επιστήμονες ως ένα φθίνον κοινωνικό φαινόμενο. Ωστόσο, όπως θα διαπιστώσουμε και παρακάτω η προκατάληψη ορισμένων κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων προς τις μειονοτικές κοινωνικές ομάδες δεν εξαλείφθηκε με την πάροδο του χρόνου. Από το 1980 και ως σήμερα επισημαίνεται από τους μελετητές της κοινωνικής πραγματικότητας ότι οι προκαταλήψεις εξακολουθούν να υφίστανται προσαρμοσμένες όμως πια στις αρχές και τις κοινωνικές αξίες της σύγχρονης εποχής.

1.1.3 ΟΡΙΣΜΟΣ

Για να μπορέσουμε να ασχοληθούμε με ένα τόσο πολυσήμαντο φαινόμενο θα ήταν εξαιρετικά δόκιμο να ορίσουμε τι ακριβώς είναι εκείνο που θα μας απασχολήσει. Θα ήταν λοιπόν χρήσιμο να παρακολουθήσουμε την εξέλιξη του φαινομένου, αλλά και της επιστημονικής γνώσης για αυτό μέσα από ένα σύνολο ορισμών σε χρονική ακολουθία:

Το 1951 ο Rose² θεωρεί την προκατάληψη ως «ένα σύνολο στάσεων, οι οποίες προκαλούν, στηρίζουν, ή δικαιολογούν τη διάκριση.»

Ο Allport το 1954³ ορίζει την προκατάληψη ως εξής: «η εθνική προκατάληψη είναι μια αντιπάθεια που βασίζεται σε λανθασμένη και άκαμπτη γενίκευση. Μπορεί να είναι συνείδηση ή να εκφράζεται. Μπορεί να κατευθύνεται προς μία ομάδα ως όλο ή προς ένα άτομο επειδή είναι μέλος αυτής της ομάδας.»

Οι Ackerman και Jahoda⁴ την ίδια χρονολογία αναφέρουν ότι «προκατάληψη είναι μία μορφή εχθρικότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις, η οποία κατευθύνεται εναντίον μίας

² Βλ. Rose, A. M. (1951), "**The roots of prejudice**", Paris: UNESCO

³ Βλ. «Ethnic prejudice is an antipathy based upon a faulty and inflexible generalization. It may be fault or expressed. It may be directed toward a group as a whole or toward an individual because he is a member of that group»

Allport, G.W. (1954), "**The nature of Prejudice**", Reading, Mass: Addison - Wesley

⁴ Βλ. Ackerman, N.W., & Jahoda, M. (1950), "**Antisemitism and emotional disorder: A psychoanalytic interpretation**", New York: Harper

ολόκληρης ομάδας ή ενάντια στα άτομα μέλη της· εκπληρώνει μία ειδική άλογη λειτουργία γι' αυτόν που τη φέρει. »

Το 1958 ο Paterson⁵ διατυπώνει τον εξής ορισμό: «Κυριολεκτικά, προκατάληψη σημαίνει πρόωρη κρίση, μία κρίση πριν από τη γνώση. Με την ομαδική προκατάληψη, λοιπόν, θα πρέπει να εννοούμε και τα δύο (1) μία κρίση, μία εκτίμηση μίας εθνική ή άλλης ομάδας και των μελών της, και (2) μία ημιτελής ή αλλιώς ανεπαρκής πραγματική βάση σε αυτή την εκτίμηση. »

Ο Buss επίσης αναφέρει (1961)⁶ ότι η «προκατάληψη ορίζεται ως η εχθρικότητα ή η επιθετικότητα εναντίον ατόμων με βάση το γεγονός ότι είναι μέλη μίας ομάδας. »

Το 1965 οι Simpson και Yinger⁷ αναφέρουν: «Θα ορίσουμε την προκατάληψη σαν μία άκαμπτη συναισθηματική στάση (μία προδιάθεση να αντιδράσουμε σε ένα συγκεκριμένο ερέθισμα με ένα συγκεκριμένο τρόπο) για μία ομάδα ατόμων. »

Ο Jones (1972)⁸ αποδίδει την προκατάληψη ως «την εκ των προτέρων αρνητική κρίση για τα μέλη μιας φυλής ή μιας θρησκείας ή για τους κατόχους οποιουδήποτε άλλου σημαντικού κοινωνικού ρόλου, και στηρίζεται στην αδιαφορία για τα γεγονότα που τη διαψεύδουν». Σε άλλο σημείο επίσης καταλήγει σε έναν λειτουργικό ορισμό της προκατάληψης, που έχει ως εξής: «Η προκατάληψη είναι μία θετική ή αρνητική στάση, κρίση, ή συναίσθημα για ένα πρόσωπο, που γενικεύεται από τις στάσεις ή τις πεποιθήσεις που έχουμε για την ομάδα στην οποία ανήκει αυτό το πρόσωπο».

⁵ Βλ. Peterson, W.(1958), "Prejudice in American society: A critique of some recent formulations", *Commentary*, 23, 342-348

⁶ Βλ. Buss, A. H. (1961), "The psychology of aggression", New York: Wiley

⁷ Simpson, G.E., & Yinger, J.M. (1985), "Racial and cultural minorities", (5th ed.), New York: Plenum Press

⁸ Βλ. «... the prior negative judgement of the members of a race or religion or the occupants of any other significant social role, held in disregard of the facts that contradict it»

«Prejudice is a positive or negative attitude, judgement, or feeling about a person that is generalized from attitudes or beliefs held about the group to which the person belongs»

Jones J.M., (1972), "Prejudice and Racism", Reading, Mass: Addison - Wesley

Ο Wilbanks (1987)⁹ ορίζει τη φυλετική προκατάληψη ως «..την απόδοση αρνητικών χαρακτηριστικών και κινήτρων σε άλλες εθνικές ή φυλετικές ομάδες»

Ο Worchel (1988)¹⁰ αναφέρει πως πρόκειται για «μια αδικαιολόγητη αρνητική στάση απέναντι σε ένα άτομο, που βασίζεται αποκλειστικά στο ότι αυτό το άτομο είναι μέλος σε μια ομάδα.»

Ο Brown (1995)¹¹ δίνει τον εξής ορισμό για την προκατάληψη: «το να έχει κανείς υποτιμητικές κοινωνικές στάσεις ή γνωστικές πεποιθήσεις, η έκφραση αρνητικών συναισθημάτων, ή η εκδήλωση εχθρικής συμπεριφοράς ή συμπεριφοράς διάκρισης προς τα μέλη μιας ομάδας επειδή αποτελούν μέλη αυτής της ομάδας.»

Ο όρος της προκατάληψης όταν πρωτοεμφανίστηκε στην κοινωνική ψυχολογία αφορούσε τις στάσεις και τις συμπεριφορές ως προς τις σχέσεις μεταξύ της πλειοψηφίας των Λευκών Προτεσταντών και των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών μειονοτήτων στην Αμερική. Το φαινόμενο άλλωστε μελετήθηκε από τους κοινωνικούς επιστήμονες στα πλαίσια των φυλετικών διαφορών μεταξύ των Μαύρων και των Λευκών στην Αμερικάνικη ήπειρο.

⁹ Βλ. «Racial prejudice is defines as the attribution of negative traits and motives to other ethnic or racial groups»

Wilbanks, W. (1987), **"The myth of a racist Criminal Justice System"**, Monterey, CA: Books, Cole Publishing Company

¹⁰ Βλ. «...an unjustified negative attitude toward an individual based solely on that individual's membership in a group»

Worchel S., Cooper, J. and Goethals, G.R., (1988), **"Understanding Social Psychology"**, (4th edition), Chicago: Dorsey

¹¹ Βλ. «the holding of derogatory social attitudes or cognitive beliefs, the expression of negative affect, or the display of hostile or discriminatory behavior towards members of a group on account of their membership of that group»

Rupert Brown, (1995), **"Prejudice. Its social psychology"**, Blackwell, U.S.A.

1.1.4. Η ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ακόμα και από τους παραπάνω ορισμούς γίνεται εμφανές ότι η επιστήμη της Κοινωνικής Ψυχολογίας έχει επικεντρώσει το ενδιαφέρον της σε συγκεκριμένες πτυχές του φαινομένου της προκατάληψης.

Το πιο σημαντικό ίσως για τους κοινωνικούς ψυχολόγους είναι ότι η προκατάληψη έχει κοινωνικό προσανατολισμό και εμπλέκεται στις **διομαδικές σχέσεις**. Κι αυτό γιατί κατευθύνεται προς μία ομάδα ή προς ένα άτομο, που αποτελεί μέλος αυτής της ομάδας. Εκείνο που ενδιαφέρει είναι ότι οι προκαταλήψεις αφορούν πεποιθήσεις, συναισθήματα ή και συμπεριφορές των μελών μίας ομάδας προς τα μέλη μίας άλλης ομάδας. Παρότι μπορούμε να μιλάμε για προκατειλημμένα άτομα και για εκδήλωση προκατάληψης εναντίον ενός υποκειμένου, τονίζεται ότι το υποκείμενο αντιμετωπίζεται με προκατάληψη ακριβώς επειδή αποτελεί μέλος μίας ομάδας για την οποία το άτομο έχει προκατειλημμένη άποψη.

Ένα ακόμη σημαντικό χαρακτηριστικό της προκατάληψης, έτσι όπως τη βλέπουν οι κοινωνικοί ψυχολόγοι, είναι η **αρνητική της χροιά**. Παρόλο που ο όρος μπορεί να έχει τόσο θετική όσο και αρνητική έννοια, για τη συγκεκριμένη επιστήμη εκείνο που μελετάται είναι οι επιπτώσεις του φαινομένου από την αρνητική του χροιά. Έτσι όταν στην κοινωνική ψυχολογία αναφερόμαστε στην προκατάληψη μιλάμε για τις αρνητικές πεποιθήσεις, την αρνητική κρίση, τα αρνητικά συναισθήματα και την αρνητική συμπεριφορά ενός ατόμου προς τα μέλη μίας ομάδας. Αναφερόμαστε δηλαδή στην επιφυλακτικότητα, το φόβο, την καχυποψία, την υποτίμηση ή και την εχθρότητα με την οποία μπορεί ένα άτομο να αντιμετωπίζει τα μέλη μίας άλλης ομάδας.

Ακόμα και από τους ορισμούς της προκατάληψης φαίνεται ότι τοποθετεί τον αποδέκτη της σε **μειονεκτική θέση** και μάλιστα αυτό το μειονέκτημα αποδίδεται **άδικα**¹². Η μειονεκτική θέση στην οποία τοποθετείται ο αποδέκτης της προκατάληψης είναι απόρροια της **αρνητικής φόρτισης της ίδιας της προκατάληψης**, είτε αυτή εκδηλώνεται ως πεποίθηση είτε ως συναίσθημα είτε ως συμπεριφορά. Άλλωστε η προκατειλημμένη στάση εναντίον κάποιου ατόμου ή κάποιας ομάδας ατόμων σε κοινωνικά πλαίσια έχει ως στόχο και ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του συγκεκριμένου ατόμου ή της ομάδας από ορισμένες κοινωνικές διαδικασίες. Ως προς την παρατήρηση ότι το μειονέκτημα αποδίδεται άδικα, αυτό οφείλεται στο ότι η προκατάληψη στηρίζεται στη γενίκευση μίας στάσης μας από την άποψη που έχουμε για την ομάδα προς το κάθε άτομο, που αποτελεί μέλος της συγκεκριμένης ομάδας. Η γενίκευση αποτελεί μία γνωστική διαδικασία που κάθε άλλο παρά στηρίζεται στη σχολαστική εκτίμηση των στάσεων του ατόμου που την πραγματοποιεί.

Σε αντιδιαστολή με την αρνητική χροιά των πεποιθήσεων, των συναισθημάτων και της συμπεριφοράς, αλλά και της ακαμψίας μας για τα μέλη της ομάδας προς την οποία είμαστε προκατειλημμένοι, η γνώμη μας για τη δική μας ομάδα είναι πολύ θετική. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι επισημαίνουν ότι οι η προκατάληψη έχει κι έναν ακόμη ρόλο, που αφορά όχι πλέον την ομάδα στην οποία αποδίδεται, αλλά την ομάδα που τη διαθέτει. Έτσι σημειώνεται ότι με το να διατηρούμε προκατειλημμένη στάση απέναντι σε μία άλλη ομάδα ταυτόχρονα διαφυλάσσουμε την καλή εικόνα για τη δική μας εσω-ομάδα. Πρόκειται με λίγα λόγια για έναν πολύ αποτελεσματικό μηχανισμό διάκρισης και διατήρησης της **θετικής εικόνας της εσω-ομάδας** με τη διατήρηση θετικών συναισθημάτων για αυτήν.

Όπως γίνεται εμφανές και από το σύνολο των ορισμών για τον όρο της προκατάληψης, που παραθέσαμε ήδη, τα άτομα που τη φέρουν πραγματοποιούν γενικεύσεις από την ο-

¹² Βλ. «...The net effect of prejudice, thus defined, is to place the object of prejudice at some disadvantage not merited by his own misconduct.»

Allport, G.W. (1954), "**The nature of Prejudice**", Reading, Mass: Addison - Wesley

μάδα στο άτομο. Το προκατειλημμένο άτομο αποδίδει συνήθως τα χαρακτηριστικά ή τη συμπεριφορά του συνόλου της ομάδας σε κάθε πρόσωπο, που αποτελεί μέλος αυτής της ομάδας¹³. Η γενίκευση αυτή έχει σαν αποτέλεσμα το προκατειλημμένο άτομο να προβαίνει σε συμπεράσματα εκ των προτέρων για τη συμπεριφορά του ατόμου που είναι μέλος της ομάδας. Ο Allport¹⁴ αναφέρει ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση το άτομο από τη γενίκευση περνάει σε μία "κατηγοριακή κρίση" ("categorical judgement") για τους άλλους. Διαχωρίζει έτσι τα άτομα με τα οποία συναναστρέφεται σε κατηγορίες ανάλογα με την ομάδα στην οποία ανήκει το κάθε ένα. Ο Γέμτος (1995) για τον όρο της προκατάληψης ισχυρίζεται ότι «..αναφέρεται στην ανορθολογική ψυχική στάση και αντίληψη, που έχουν τα μέλη μίας ομάδας για τον εαυτό τους και άλλες ομάδες, και που συνήθως στηρίζεται σε ανεπίτρεπτες γενικεύσεις...η τάση γενίκευσης που χαρακτηρίζει τις προκαταλήψεις και έχει προφανώς συγκινησιακή βάση ως μέσο προσαρμογής και προσανατολισμού στον κοινωνικό περίγυρο.¹⁵»

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι επισημαίνουν ότι σημαντική προεργασία για την εκδήλωση της προκατάληψης πραγματοποιεί η **ακαμψία**, που χαρακτηρίζει τις γενικεύσεις των προκατειλημμένων ατόμων. Πρόκειται για μία γνωστική ακαμψία που δεν επιτρέπει στο άτομο να διακρίνει ότι πιθανά να υπάρχουν και παράμετροι που δεν επιβεβαιώνουν τις πεποιθήσεις του για μία άλλη κοινωνική ομάδα και τα μέλη της. Αυτή η γνωστική ακαμψία με τη σειρά της οδηγεί στις άκαμπτες γενικεύσεις αναφορικά με τα μέλη της κοινωνικής ομάδας και οι γενικεύσεις με τη δική τους σειρά οδηγούν στη εκδήλωση της προκατάληψης απέναντι σε αυτά τα μέλη.

¹³ Βλ. «... The evaluation is based, to a significant degree, on real or imagined characteristics of a group to which the person belongs or thought to belong... The person may or may not possess the characteristics ascribed to him or her.»

James M. Jones, (1997), "**Prejudice and Racism**", University of Delaware, (2nd edition), The McGraw-Hill Companies, Inc

¹⁴ Βλ. Allport, G.W. (1954), "**The nature of Prejudice**", Reading, MA: Addison - Wisley

¹⁵ Βλ. Γέμτος Π. Α., (1995), "**Οι κοινωνικές επιστήμες. Μια εισαγωγή**", Τυπωθήτω - Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα, σσ. 179-180

Αξιοσημείωτο είναι άλλωστε ότι για ορισμένους επιστήμονες η προκατάληψη αποτελεί μέρος της **κοινωνικοποίησης** του ατόμου. Πρόκειται δηλαδή για μία συμμόρφωση σε ειδικές πεποιθήσεις και αξίες του κοινωνικού συνόλου για ορισμένες κοινωνικές ομάδες¹⁶. Μόνο που όπως επισημαίνουν οι κοινωνικοί επιστήμονες αυτές οι πεποιθήσεις και οι αξίες αποτελούν μέρος της προκατάληψης του συνόλου προς ορισμένες ευπαθείς τις περισσότερες φορές ομάδες. Τα μέλη του κοινωνικού συνόλου προσαρμόζονται έτσι σε ορισμένες νόρμες συμπεριφοράς απέναντι στις μειονοτικές ομάδες με αποτέλεσμα μέσα από αυτή τη διαδικασία της κοινωνικής προσαρμογής στο κοινωνικά "ορθό" να διακονίζονται και να μεταδίδονται οι προκαταλήψεις για τις μειονοτικές ομάδες.

Με λίγα λόγια λοιπόν η προκατάληψη για την κοινωνική ψυχολογία είναι η αρνητικές πεποιθήσεις, τα αρνητικά συναισθήματα και η εκδήλωση αρνητικής συμπεριφοράς των μελών μίας κοινωνικής ομάδας προς τα μέλη μίας άλλης κοινωνική ομάδας.

1.2. ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ

1.2.1. ΕΡΕΥΝΕΣ ΓΙΑ ΜΕΙΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ

Όπως έχουμε ήδη επισημάνει αρχικά οι μελέτες για το κοινωνικό φαινόμενο της προκατάληψης είχαν επικεντρώσει το ενδιαφέρον τους στις διακρίσεις κατά των ξένων φυλετικών/ εθνοτικών ομάδων. Η μελέτη του φαινομένου του ρατσισμού ως κυρίαρχη μορφή προκατάληψης είναι εύλογη αν αναλογιστεί κανείς ότι οι κοινωνικοί επιστήμονες πολλές φορές ακριβώς εξαιτίας του ίδιου του αντικειμένου τους κατευθύνονται από την κοινωνική επικαιρότητα. Έτσι κατά τις δεκαετίες του 1950-1960, που στις Η.Π.Α θεσμοθετούνται νομικές

¹⁶ Βλ. « However, the biases indicative of prejudice may arise as a result of socialization to specific beliefs and values, or conformity to norms of behavior»

James M. Jones, (1997), "**Prejudice and Racism**", University of Delaware, (02nd edition), The McGraw-Hill Companies, Inc

ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση του έντονου προβλήματος του ρατσισμού, οι κοινωνικοί επιστήμονες διαπιστώνουν στις μελέτες τους μία τάση μείωσης του ρατσισμού (Greeley & Shattsley, 1971, Hochschild & Herk, 1990, Hyman & Sheatsley, 1956, 1964; Schuman, Steeh & Bobo, 1985, Taylor, Sheatsley & Greeley, 1978)¹⁷. Από αυτή τη χρονική περίοδο και μετά η προκατάληψη αρχίζει να θεωρείται κοινωνικό ταμπού και η απροκάλυπτη εκδήλωσή της είναι κατακριτέα. Από τις επιστημονικές μελέτες επισημαίνεται ότι αλλάζουν οι στάσεις ως προς την ενσωμάτωση άλλων ομάδων, αλλάζουν οι αυτοαναφερόμενες στάσεις των απόμων, το πολιτικό σκηνικό με διάφορα μέτρα για την κοινωνική ενσωμάτωση άλλων εθνικοτήτων, αλλά και τα κοινωνικά στερεότυπα στα ΜΜΕ.

Ένα σύνολο ερευνών, που πραγματοποιήθηκε τα τελευταία 30 χρόνια σε χώρες της Δ. Ευρώπης και της Β. Αμερικής δείχνουν πως οι εκδηλούμενες προκαταλήψεις από τον τοπικό πληθυσμό τείνουν να μειωθούν σε αριθμό και σε ένταση¹⁸. Οι ερευνητές χαρακτηριστικά αναφέρουν ότι πολλές από τις κοινωνικές ομάδες που πριν αντιμετωπίζονταν από τον γηγενή πληθυσμό αρνητικά απολαμβάνουν πλέον όλο και περισσότερα κοινωνικά προνόμια και οι αρνητικές εκδηλώσεις συμπεριφοράς απέναντί τους έχουν μειωθεί αισθητά.

¹⁷ Βλ. Greeley, A., & Sheatsley, P. (1971), "Attitudes toward integration", *Scientific American*, 222, pp.13-19

Hochschild, J. L., & Herk, M. (1990), "'Yes, but...': Principles and caveats in American racial attitudes", In: J. W. Chapman & A.W. Weitheimer (Eds.), "Majorities and minorities", New York: New York University Press, pp. 308-335

Hyman, H.H., & Sheatly, P.B. (1956), "Attitudes toward desegregation", *Scientific American*, 195, pp.35-39

Hyman, H.H., & Sheatly, P.B. (1956), "Attitudes toward desegregation", *Scientific American*, 211, pp.16-23

Schuman, H., Steeh, C., & Bobo, L. (1985), "Racial attitudes in America: Trends and interpretation", Cambridge, MA: Harvard University Press

Taylor, D.G., Sheatsley, P. B., & Greeley, A.M., (1978), "Attitudes toward racial integration", *Scientific American*, 238, pp.42-49

¹⁸ Βλ. Έρευνες Dividio and Fazio, 1992, Dividio and Gaertner (1986) για τα εθνικά στερεότυπα και τις απόψεις των λευκών Αμερικανών και έρευνες Eagly and al.(1991), Kahn and Crosby (1985), Sutton and Moore (1985) για τα φυλετικά στερεότυπα.

"Prejudice Old and New" στο: Rupert Brown, (1995), "Prejudice. Its social psychology", Blackwell, U.S.A.

Φαίνεται ότι οι καθημερινές μας συζητήσεις, αλλά και η καθημερινή μας συμπεριφορά απέναντι σε μειονοτικές ομάδες απηχούν μια διεύρυνση των ορίων της ανοχής και της κατανόησης των μελών αυτών των ομάδων. Όλο και περισσότερο γίνονται ακόμα και στο δικό μας κοινωνικό σύνολο συζητήσεις για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, οι ψυχικά ασθενείς, τα άτομα με ειδικές ανάγκες, οι χρόνια πάσχοντες, ο πληθυσμός των γυναικών κα. Το ευρύ κοινό εμφανίζεται έτσι πιο ευαισθητοποιημένο ως προς τις ανάγκες των μελών άλλων ομάδων κι επιζητείται η εξομάλυνση των μεταξύ σχέσεων. Όλο και συχνότερα γίνεται λόγος για τη νομιμοποίηση των μεταναστών ή για τα προβλήματα κοινωνικής προσαρμογής που αντιμετωπίζουν άτομα με δυσμενή σωματική ή πνευματική υγεία, αλλά και για την υποστήριξη της ουσιαστικής ισότητας μεταξύ των δύο φύλων. Τα παραπάνω αποτελούν μια απλή ένδειξη για το ότι η Ελληνική κοινωνία σήμερα αρχίζει να γίνεται όλο και πιο ευαίσθητη απέναντι στα προβλήματα, που αντιμετωπίζουν ευάλωτες κοινωνικά ομάδες μέσα στα πλαίσιά της.

Φαίνεται λοιπόν ότι στη σημερινή κοινωνία του 21^{ου} αιώνα απέδωσαν οι αντιρατσιστικές και αντισεξιστικές εκδηλώσεις των προηγούμενων 40 ετών. Έτσι σήμερα κρίνεται αρνητικά όποιος εκδηλώνει απόψεις ή και συμπεριφορά προκατάληψης απέναντι σε ένα πρόσωπο ή σε μια κοινωνική ομάδα. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι έχουμε γίνει πιο ανεκτικοί απέναντι στο διαφορετικό και δε στιγματίζουμε πλέον ομάδες πληθυσμών τόσο αρνητικά όσο στο παρελθόν, η προκατάληψη προκαλεί αρνητικά συναισθήματα εναντίον εκείνου που την εκδηλώνει και το προκατειλημμένο άτομο κρίνεται αρνητικά για τις απόψεις του και την ενδεχόμενη συμπεριφορά του.

1.2.2. ΑΛΛΑΓΗ ΜΟΡΦΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΕΩΝ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥΣ ΨΥΧΟΛΟΓΟΥΣ

Ωστόσο ένας αριθμός ερευνών που άρχισε να πραγματοποιείται από τη δεκαετία του 1980 κατέληγε σε αντίθετα συμπεράσματα από εκείνα των ερευνών που αναφέραμε προηγουμένως. Έτσι για ορισμένους κοινωνικούς επιστήμονες οι προκαταλήψεις φαινομενικά μόνο μειώνονται, ενώ ουσιαστικά παραμένουν ισχυρές, στρέφονται όμως πια σε νέες κοινωνικές ομάδες. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε μία έρευνα, που πραγματοποιήθηκε το 1992 σε 14 Ευρωπαϊκές χώρες, όπου και διαπιστώθηκε ότι ενώ οι προκαταλήψεις για ομάδες εθνικών μειονοτήτων μειώνονται, στους ίδιους πληθυσμούς εμφανίζονται προκαταλήψεις προς νέες κοινωνικές ομάδες όπως είναι οι ομοφυλόφιλοι, οι πάσχοντες από AIDS και οι "συναισθηματικά ασταθείς"¹⁹.

Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι λοιπόν με τις πρόσφατες έρευνές τους υποστηρίζουν ότι πράγματι οι κοινωνικές νόρμες και οι νομοθεσίες έχουν προοδεύσει αρκετά κατά των διακρίσεων σε πολλές χώρες, κάτι που έκανε τη δημόσια έκφραση των προκαταλήψεων αυτών μη αποδεκτή από το κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο όπως παρατηρούν οι ίδιοι η αλλαγή είναι μάλλον επιφανειακή κι ενώ συμμορφωνόμαστε με τις αρχές της ανεκτικότητας, ουσιαστικά οι προκατειλημμένες πεποιθήσεις μας παραμένουν ανέπαφες.

Σύμφωνα με τα παραπάνω ελάχιστα έχουμε "καθαρίσει" το μυαλό μας από προκαταλήψεις. Αντίθετα αν και είμαστε προκατειλημμένοι ενάντια σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες αποφεύγουμε την εκδήλωση της προκατάληψής μας τόσο στην συμπεριφορά μας όσο και στην έκφραση των απόψεών μας ακριβώς γιατί αυτό είναι πλέον το κοινωνικά επιθυμητό. Οι ρίζες της προκατάληψης παραμένουν ισχυρές, στρέφονται όμως κατά νέων ομάδων σε σύ-

¹⁹ Βλ. *The European*, 9-12 July 1992

γκριση με το παρελθόν και εκδηλώνονται με λιγότερο ακραία ή και με κεκαλυμμένη μορφή²⁰.

Ως επακόλουθο της συγκεκριμένης διαπίστωσης για αλλαγή της μορφής των προκαταλήψεων οι κοινωνικοί ψυχολόγοι προσπάθησαν να ανακαλύψουν και νέους τρόπους μέτρησής τους. Ήταν λοιπόν πλέον αναγκαίο να βρεθούν νέα όργανα μέτρησης των προκαταλήψεων πολύ πιο ευαίσθητα από τα προηγούμενα, καθώς όπως επισημάναμε οι νέες μορφές του φαινομένου έχουν μία πιο "έμμεση" και "καλυμμένη" μορφή. Ένα σύνολο ερευνών στράφηκε στην καταγραφή των αυθόρμητων απαντήσεων των υποκειμένων για διάφορα μέλη κοινωνικών ομάδων εναντίον των οποίων υπήρχε προκατάληψη. Οι ερευνητές θεώρησαν ότι οι κλίμακες καταγραφής και μέτρησης των στάσεων των υποκειμένων δε θα μπορούσαν να καταγράψουν τις νέες "εκλεπτυσμένες" μορφές προκατάληψης. Οι "εκλεπτυσμένες" προκαταλήψεις θα μπορούσαν να καταγράφουν μόνο όταν τα υποκείμενα θα είχαν ελάχιστο χρόνο να απαντήσουν στα ερωτήματα του ερευνητή κι έτσι οι απαντήσεις τους θα ήταν αυθόρμητες και μη προσαρμοσμένες στις ισχύουσες κοινωνικές νόρμες²¹.

1.2.3. ΟΙ ΝΕΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ

Εκείνες οι προκαταλήψεις που στρέφονται κατά νέων κοινωνικών ομάδων σε σύγκριση με το παρελθόν ονομάζονται από τους κοινωνικούς επιστήμονες, που τις μελετούν, "νέες μορφές προκατάληψης". Οι πρώτες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν αφορούσαν τις απόψεις του κοινωνικού συνόλου για τις μειονοτικές ομάδες με διαφορετική εθνικότητα και για τον πληθυσμό των γυναικών. Προέκυψαν έτσι μια σειρά από νέες μορφές προκατάληψης όπως: "συμβολικός ρατσισμός", "μοντέρνος ρατσισμός", "αποθητικός ρατσισμός", "εκλεπτυσμένη

²⁰ Βλ. «... new societal norms and changing political, economic and social relations between groups have combined to create a climate in which novel forms of prejudice can flourish» Rupert Brown, (1995), "**Prejudice. Its social psychology**", Blackwell, U.S.A.

²¹ Βλ. Devine Patricia G., "Prejudice and Out-group Perception", In: "Abraham Tesser (1995), "**Advanced Social Psychology**", McGraw- Hill, pp. 466-524

προκατάληψη", "μοντέρνος σεξισμός", "νέο-σεξισμός", "διφορούμενος σεξισμός". Φαίνεται λοιπόν ακόμα και από την ονομασία των νέων μορφών προκατάληψης ότι αν κι έχουν τις ρίζες τους σε προκαταλήψεις του παρελθόντος (ρατσισμός, σεξισμός) ωστόσο το περιεχόμενό τους και η εκδήλωσή τους είναι πιο σύνθετα και ποικιλόμορφα.

Άλλωστε εκείνο που επισημαίνουν γενικά οι κοινωνικοί ψυχολόγοι είναι ότι η διαφορά των νέων μορφών προκατάληψης σε σύγκριση με τις παλιές είναι ότι στην περίπτωση των πρώτων τα προκατειλημμένα άτομα εκφράζουν την αντιπάθειά τους για τα μέλη της εξωομάδας "συμβολικά" ή "έμμεσα" και όχι ανοιχτά, όπως συνέβαινε στις παλιές μορφές προκατάληψης. Η "συμβολική" ή "έμμεση" αυτή έκφραση των νέων μορφών προκατάληψης είναι εκείνη που προβληματίζει τους κοινωνικούς επιστήμονες ως προς τη μέτρησή τους, καθώς φαίνεται ότι οι κλίμακες μέτρησης που ίσχυαν για τις παλιές μορφές προκατάληψης δεν είναι αρκετά ευαίσθητες, ώστε να μπορούν να μετρήσουν και τις νέες μορφές. Θα μπορούσαμε μάλιστα εύκολα να διαπιστώσουμε ότι η καταγραφή και η μέτρηση των νέων μορφών προκατάληψης αποτελεί ένα πολύ δύσκολο εγχείρημα, καθώς οι νέες αυτές μορφές εξ ορισμού εκφράζονται "έμμεσα" ή "συμβολικά", όπως έχουμε ήδη αναφέρει.

Το ερέθισμα για την εξέταση των νέων μορφών προκατάληψης από τους κοινωνικούς ψυχολόγους δόθηκε από τη διαφορά που παρατηρήθηκε μεταξύ των απαντήσεων, που τα υποκείμενα έδιναν σε ερωτηματολόγια μέτρησης στάσεων, και στην έκδηλη συμπεριφορά τους. Παρατηρήθηκε λοιπόν ότι ένας σημαντικός αριθμός ατόμων ενώ έδινε μη προκατειλημμένες απαντήσεις σε κλίμακες μέτρησης στάσεων, ωστόσο στην καθημερινή συμπεριφορά τους παρατηρούταν η εκδήλωση προκατάληψης. Τέθηκε λοιπόν για τους κοινωνικούς επιστήμονες το ερώτημα γιατί ορισμένα υποκείμενα ενώ δεν εκφράζουν προκατάληψη σε απαντήσεις ερευνητικών ερωτήσεων, την εκδηλώνουν στη συμπεριφορά τους;

Ο Kelman (1961)²² προσπαθώντας να ερμηνεύσει το γεγονός ότι τα υποκείμενα δεν εκδηλώνουν προκατάληψη σε δημόσιες καταστάσεις (υπό την παρουσία άλλων ατόμων), αλλά την εκδηλώνουν σε πιο ιδιωτικές καταστάσεις αναφέρθηκε στις εσωτερικευμένες πεποιθήσεις των ατόμων. Πιο συγκεκριμένα αναφέρει ότι στις δημόσιες καταστάσεις συμμορφωνόμαστε με το "κοινωνικά επιθυμητό" και αποφεύγουμε την εκδήλωση προκατάληψης. Σε πιο ιδιωτικές περιπτώσεις όμως η προκατάληψή μας εμφανίζεται, γιατί ουσιαστικά δεν έχουμε αφομοιώσει στο σύστημα αξιών μας τις μη προκατειλημμένες πεποιθήσεις²³.

Παράλληλα ο Crosby (1980)²⁴ αναφέρει κι εκείνος ότι παρά το γεγονός ότι συμμορφωνόμαστε με τις κοινωνικές νόρμες που αναστέλλουν την εκδήλωση της προκατάληψης, ουσιαστικά η προκατάληψη παραμένει ανέπαφη²⁵.

"ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ" / "ΑΠΩΘΗΤΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ"

Ο Rupert Brown συνοψίζει τις νέες μορφές προκατάληψης σε δύο βασικές κατηγορίες²⁶ : τη "μοντέρνα προκατάληψη" και την "απωθητική προκατάληψη" αποδίδοντας διαφορετικά χαρακτηριστικά στη λειτουργία, την έκφραση και τη μέτρηση της καθεμίας.

²² Βλ. Kelman, H. C., (1961), "Processes of opinion change", *Public Opinion Quarterly*, 25, pp.57-78

²³ Βλ. «...the last 30 years have seen important changes in institutionalized norms and practices regarding ethnic and gender prejudice. These have exerted a strong influence on most people's compliant behavior but may not have been internalized into everyone's own value systems.»

Rupert Brown, (1995), "Prejudice. Its social psychology", Blackwell, U.S.A.

²⁴ Βλ. Crosby, F., Bromley, S., and Saxe, L., (1980), "Resent unobtrusive studies of Black and White discrimination and prejudice.", *Psychological Bulletin*, 87, pp. 546-563

²⁵ Βλ. «.... The basic nature of prejudice remains intact; it is only its outward manifestation that has changed with new societal norms outlawing public bigotry and discrimination, thus creating social rewards and costs for its expression.»

Rupert Brown, (1995), "Prejudice. Its social psychology", Blackwell, U.S.A.

²⁶ Βλ. "Prejudice Old and New" στο: Rupert Brown, (1995), "Prejudice. Its social psychology", Blackwell, U.S.A.

1.2.4. "ΜΟΝΤΕΡΝΑ / ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ"

Προκειμένου να γίνει καλύτερα κατανοητή η έννοια της "μοντέρνας προκατάληψης" θα ήταν σκόπιμο να αναφερθούμε στα χαρακτηριστικά, που οι κοινωνικοί ψυχολόγοι αναφέρουν για τη συγκεκριμένη μορφή προκατάληψης.

Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της μοντέρνας προκατάληψης είναι ότι εκφράζεται με αντιπάθεια προς μία κοινωνική ομάδα, αλλά με **συμβολικό ή έμμεσο τρόπο**. Κι αυτό γιατί οι νέες κοινωνικές νόρμες δεν επιδοκιμάζουν την ανοιχτή εκδήλωση της προκατάληψης, όπως αυτή εκφραζόταν στο παρελθόν²⁷. Τα προκατειλημμένα άτομα στη συγκεκριμένη περίπτωση προσαρμόζονται στους κανόνες του "κοινωνικά αρεστού" και δεν εκφράζουν ανοιχτά τις πεποιθήσεις τους.

Οι κατακτήσεις των μειονοτικών ομάδων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο σύμφωνα με τη μοντέρνα προκατάληψη αποτελούν **απειλή για της παραδοσιακές αξίες** της κάθε κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο όσοι φέρουν τη μοντέρνα προκατάληψη εκφράζουν την αντίθεσή τους στην αλλαγή του υπάρχοντος status quo. Ο McConahay (1986)²⁸ αναφέρει για το προφίλ του νέου ρατσιστή: «η διάκριση δεν υφίσταται πλέον επειδή όλες οι ομάδες απολαμβάνουν τα ίδια πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα· οι Μαύροι εκφράζουν πάρα πολλές απαιτήσεις πάρα πολύ γρήγορα· αυτές οι απαιτήσεις δεν είναι δίκαιες· επομένως, ό,τι έχουν κερδίσει δεν το αξίζουν». Στην αντίσταση όσων φέρουν τη μοντέρνα προκα-

²⁷ Βλ. Kinder, D.R., & Sears, D.O.(1981), "**Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, pp.414-431

McConahay, J.B., (1986), "Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale", στο: J.F. Dovidio and Gaertner (eds), "**Prejudice, Discrimination, and Racism**", New York, Academic Press

McConahay, J.B., & Hough, J.C., Jr.(1976), "**Symbolic racism**", *Journal of Social Issues*, 32, pp.23-45

Sears, D.O., & McConahay, J.B.(1973), "**The politics of violence: The new urban blacks and the Watts riot**", Boston: Houghton Mifflin. Reprinted by University Press of America

²⁸ Βλ. McConahay, J.B., (1986), "Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale", στο: J.F. Dovidio and Gaertner (eds), "**Prejudice, Discrimination, and Racism**", New York, Academic Press

τάληψη για κοινωνικές αλλαγές αναφέρονται και οι Kinder και Sears (1981)²⁹. Το σύνολο των ερευνών για τη μοντέρνα προκατάληψη που πραγματοποιήθηκαν στην Αμερική δείχνουν ότι οι Αμερικανοί αν και δε στρέφονται κατά των μειονοτικών ομάδων, ωστόσο εκφράζουν την ενόχλησή τους γιατί με τις πολιτικές εθνότητας κι ενσωματώσεως, που εφαρμόστηκαν για την απομείωση των μειονοτικών ομάδων, αισθάνονται ότι προσβάλλονται δικές τους ατομικές ελευθερίες, όπως εκείνη της επιλογής και της ισότητας³⁰.

Μία ειδοποιός διαφορά μεταξύ της νέας και της παλιάς μορφής προκατάληψης είναι ότι στην πρώτη τα άτομα δε φέρουν όπως πριν τα παραδοσιακά αρνητικά στερεότυπα για τις άλλες ομάδες. Απορρίπτουν μάλιστα τις προκατειλημμένες πεποιθήσεις και υποστηρίζουν ορισμένες αφηρημένες αρχές για δικαιοσύνη και ίση μεταχείριση μεταξύ των κοινωνικών ομάδων. Γι' αυτό άλλωστε και οι κλίμακες μέτρησης της μοντέρνας προκατάληψης έχουν διαφοροποιηθεί από τις παλαιότερες ως προς το ότι εμπεριέχουν διαφορετικού είδους ερωτήσεις, οι οποίες αποσκοπούν στο να καταγράψουν προκατειλημμένες πεποιθήσεις των υποκειμένων, που δεν εκφράζονται πλέον με τις παλιές ακραίες διατυπώσεις. Δύσκολα λοιπόν κάποιο υποκείμενο, που διαθέτει μοντέρνα προκατάληψη, θα απαντούσε καταφατικά σε μία ερευνητική ερώτηση που υπονοεί την κατωτερότητα κάποιας κοινωνικής ομάδας. Πολύ πιο πιθανόν όμως είναι το ίδιο υποκείμενο να παραδεχόταν πως θεωρεί τα υποστηρικτικά μέτρα υπέρ της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας υπερβολικά ευνοϊκά.

Τέλος ένα ακόμη χαρακτηριστικό της μοντέρνας προκατάληψης, το οποίο και είναι κοινό με την παλιά μορφή προκατάληψης, είναι τα **αρνητικά συναισθήματα** που τρέφει το

²⁹ Βλ. «...Symbolic racism represents a form of resistance to change the racial status quo based on moral feelings that Blacks violate traditional American values such as individualism and self-reliance, the work ethic, obedience, and discipline»

Kinder, D.R., & Sears, D.O.(1981), "**Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, pp.414-431

³⁰ Βλ. «... the political demands of minority groups and the introduction of such policies as compulsory school busing and positive discrimination threatened traditional Western values of individual freedom of choice and equality of opportunity based on meritocratic principles.» Rupert Brown, (1995), "**Prejudice. Its social psychology**", Blackwell, U.S.A.

υποκείμενο, που τη διαθέτει, για τα μέλη της εξω-ομάδας. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο μορφών προκατάληψης στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι ότι στη νέα μορφή τα υποκείμενα αποφεύγουν να εκφράζουν τα αρνητικά τους συναισθήματα απροκάλυπτα και με ακραίο τρόπο. Μάλιστα όπως έχει ήδη επισημανθεί τα αρνητικά αισθήματα για ορισμένες κοινωνικές ομάδες εκφράζονται όχι πλέον με την υποστήριξη της δίωξής τους, αλλά με την έκφραση αντίθετων απόψεων στις πολιτικές αποδοχής κι ενσωμάτωσης. Άλλωστε τα αρνητικά συναισθήματα εκλογικεύονται με τη διατύπωση αφηρημένων πολιτικών και κοινωνικών απόψεων κι εκδοχών³¹.

Θα ήταν αξιόλογο να αναφερθούμε στη θεωρία που ανέπτυξαν οι Pettigrew και Meertens (1995)³² για μία νέα μορφή μοντέρνας προκατάληψης, την "πλάγια / εκλεπτυσμένη" προκατάληψη. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, τα άτομα, που εκδηλώνουν αυτή την προκατάληψη, θεωρούν ότι οι μειονοτικές ομάδες απολαμβάνουν υπερβολική εύνοια και ότι έτσι προσβάλλονται τα παραδοσιακά ατομικά τους δικαιώματα. Εξάλλου υπερτονίζουν τις πολιτιστικές τους διαφορές ως προς τις άλλες ομάδες και δεν εκδηλώνουν θετικά συναισθήματα προς αυτές. Είναι σημαντικό ότι εκείνοι που διαθέτουν εκλεπτυσμένη προκατάληψη δεν εκφράζονται ανοιχτά αρνητικά κατά των άλλων ομάδων, αλλά τρέφουν αρνητικά συναισθήματα για αυτές, τα οποία όμως δεν εκδηλώνουν με ακραίους τρόπους³³.

³¹ Βλ. «...to cope with their ambivalence, modern racists rationalize their negative feelings in terms of abstract political and social issues.»

Devine Patricia G., "Prejudice and Out-group Perception", In: "Abraham Tesser, (1995), **"Advanced Social Psychology"**, McGraw-Hill, pp. 466-524

³² Βλ. Pettigrew, T.E., and Meertens, R.W., (1995), **"Subtle and blatant prejudice in Western Europe"**, *European Journal of Social Psychology*, 25, pp.57-75

³³ Βλ. «Subtle racism is comprised in part of a defense of traditional individualistic values together with beliefs that minority groups are in receipt of undeserved favours....includes an exaggeration of cultural differences between the majority ingroup and the minority outgroup (for example in values, religion, and language), and a denial of any positive emotional response towards outgroup members. »

Rupert Brown, (1995), **"Prejudice. Its social psychology"**, Blackwell, U.S.A.,

Η πλειονότητα των εμπειρικών ερευνών που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να ανιχνεύσουν ή και να μετρήσουν τις νέες μορφές προκατάληψης είχαν ως αντικείμενό τους κοινωνικές μειονοτικές ομάδες και κατά δεύτερο λόγο τον πληθυσμό των γυναικών.

Έτσι με χρονολογική σειρά θα αναφερθούμε σε μερικές εμπειρικές έρευνες με πρώτη εκείνη του McConahay (1982)³⁴, ο οποίος μελέτησε τις στάσεις των Αμερικανών για την υποχρεωτική μεταφορά όλων των παιδιών (Μαύρων και Λευκών) στο σχολείο με το ίδιο λεωφορείο. Τα ερευνητικά του αποτελέσματα έδειξαν ότι ο "Μοντέρνος Ρατσισμός" και η αρνητική στάση των υποκειμένων είχαν την υψηλότερη συνάφεια, ο "Παλιός Ρατσισμός" και η αρνητική στάση είχαν μικρότερη συνάφεια και το προσωπικό ενδιαφέρον των υποκειμένων για το θέμα (αν είχαν παιδιά στο σχολείο ή όχι) δεν εμφανίστηκε να έχει καμία συνάφεια.

Το 1985 ο Jacobson³⁵ μελέτησε τις στάσεις των υποκειμένων για τα υποστηρικτικά προγράμματα δράσης, που σχεδιάστηκαν για την απασχόληση και την εκπαίδευση μειονοτικών ομάδων, όπως οι γυναίκες και οι εθνικές μειονότητες. Κι εκείνος ισχυρίστηκε ότι την καλύτερη πρόγνωση για τις στάσεις των υποκειμένων έφερε ο "Μοντέρνος Ρατσισμός", ο "Παλιός Ρατσισμός" λιγότερο και το προσωπικό ενδιαφέρον δε φάνηκε να έχει καμία συνάφεια με τις στάσεις των υποκειμένων για τις υποστηρικτικές δράσεις.

Ο McConahay (1983)³⁶ προσπάθησε να μετρήσει την προκατάληψη των υποκειμένων για τις εθνικότητες των Λευκών και των Μαύρων ανάλογα με το ποιόν υποψήφιο θα προτιμούσαν τα υποκείμενα να προσλάβουν σε μία εργασιακή θέση. Τα υποκείμενα που ήταν "μοντέρνοι ρατσιστές" συνήθιζαν να υποτιμούν το Μαύρο υποψήφιο, ενώ αυτό εξαρτιόταν και από τη σειρά με την οποία εμφανιζόταν το βιογραφικό σημείωμα του Μαύρου ατόμου. Όταν

³⁴ Βλ. McConahay, J.B., (1982), "Self-interest versus racial attitudes as correlates of anti-busing attitudes in Louisville: is it the buses or the blacks?", *Journal of Politics*, 44, pp.692-720

³⁵ Βλ. Jacobson, C.K., (1985), "Resistance to affirmative action: self interest or racism?" *Journal of Conflict Resolution*, 29, pp.306-329

το βιογραφικό του Μαύρου ατόμου προηγούταν των άλλων δύο Λευκών, τα Υποκείμενα του πρόσφεραν σπανιότερα την εργασιακή θέση. Σε ότι αφορά τη σειρά εμφάνισης του βιογραφικού ο McConahay υποστήριζε ότι επηρεάζει το αν ο παράγοντας της εθνικότητας είναι εμφανής ή όχι.

Ο ίδιος επιστήμονας (1986)³⁷ πραγματοποίησε ένα πείραμα προκειμένου να μετρήσει τη συσχέτιση του παλιού και του νέου ρατσισμού με τους παράγοντες του "κοινωνικά επιθυμητού" παρατηρώντας τις αντιδράσεις των υποκειμένων απέναντι σε ένα Λευκό και σε ένα Μαύρο ερευνητή. Σύμφωνα με τα πορίσματά του το "κοινωνικά επιθυμητό" εμφανίστηκε να έχει πολύ υψηλότερη συνάφεια με το "Μοντέρνο Ρατσισμό" και ελάχιστη με τον "Παλιό Ρατσισμό".

Οι Benokraitis και Feagin (1986)³⁸ επιχείρησαν να μετρήσουν το νέο σεξισμό κατά των γυναικών κι επιβεβαίωσαν ότι οι γυναίκες είναι συχνά θύματα "καλυμμένων" μορφών διάκρισης.

Ο Shore (1992)³⁹ κατέγραψε τις δυνατότητες για επαγγελματική επιτυχία των γυναικών. Σε μία έρευνα που επιχειρούσε την αξιολόγηση του προσωπικού μίας πετρελαϊκής εταιρίας ως προς την επιχειρηματική τους ικανότητα, οι γυναίκες παρότι αξιολογήθηκαν θετικότερα στα 14 από τα 15 κριτήρια σε σύγκριση με τους άνδρες, στην τελική αξιολόγηση δε βαθμολογούνταν ως καλύτερες στην επιχειρηματικότητα από τους άνδρες συναδέλφους τους.

³⁶ McConahay, J.B., (1983), "Modern racism and modern discrimination: the effects of race, racial attitudes, and context on simulated hiring decisions", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, pp.551-558

³⁷ Βλ. McConahay, J.B., (1986), "Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale", στο: J.F. Dovidio and Gaertner (eds), "Prejudice, Discrimination, and Racism", New York, Academic Press

³⁸ Βλ. Benokraitis, N.V. and Feagin, J.R., (1986), "Modern Sexism: Blatant, subtle, and covert discrimination", Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall

³⁹ Βλ. Shore, T.M., (1992), "Subtle gender bias in the assessment of managerial potential", *Sex Roles*, 27, pp.499-515

Το 1994 ο Augustinos⁴⁰ μέτρησε στην Αυστραλία τις στάσεις των Λευκών για τους ιθαγενείς Αυστραλούς. Συμπέρανε ότι οι στάσεις των υποκειμένων είχαν υψηλή συνάφεια με την επιβεβαίωση θετικών και αρνητικών χαρακτηριστικών για τους Αυστραλούς.

Οι Lepore και Brown (1994)⁴¹ προσπάθησαν να μετρήσουν το ρατσισμό των υποκειμένων τους ζητώντας τους να σχολιάσουν στερεοτυπικές λέξεις για τους Λευκούς και τους Μαύρους. Τα υποκείμενα με "υψηλό ρατσισμό" αξιολογούσαν τις "αρνητικές για τους Λευκούς" λέξεις λιγότερο αρνητικά από ότι τα υποκείμενα με "χαμηλό ρατσισμό". Αντίθετα τα υποκείμενα με "χαμηλό ρατσισμό" αξιολογούσαν τις "θετικές για τους Μαύρους" λέξεις πιο θετικά από ότι τα υποκείμενα με "υψηλό ρατσισμό".

Ο Crandall (1994)⁴² κατέγραψε τη μοντέρνα προκατάληψη των υποκειμένων κατά των υπέρβαρων ατόμων. Στην έρευνά του βρήκε υψηλή συνάφεια μεταξύ του "συναισθήματος κατά των υπέρβαρων ατόμων" και της "τάσης να αποδίδεται το χαρακτηριστικό του υπερβολικού βάρους στην έλλειψη δύναμης θελήσεως" του ίδιου του ατόμου.

1.2.5. "ΑΠΩΘΗΤΙΚΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ"

Σε ότι αφορά την απωθητική προκατάληψη διαφέρει από τη "Μοντέρνα Προκατάληψη" ως προς τα χαρακτηριστικά της εκδήλωσής της.

Μία βασική διαφορά μεταξύ των δύο μορφών προκατάληψης είναι ότι ενώ η "μοντέρνα προκατάληψη" εκφράζεται συναισθηματικά με εχθρικότητα και αντιπάθεια, η "απωθητική προκατάληψη" εκφράζεται με τα συναισθήματα του **φόβου**, της **ανησυχίας** και της **ταραχής** στις συνθήκες, που το προκατειλημμένο υποκείμενο έρχεται σε επαφή με τα υποκείμενα της εξω-ομάδας. Έτσι τα προκατειλημμένα άτομα προσπαθούν να αποφύγουν την επαφή με τα

⁴⁰ Βλ. Augustinos, M., Ahrens, C. and Innes, M., (1994), "Stereotypes and Prejudice: the Australian experience", *British Journal of Social Psychology*, 33, pp.125-141

⁴¹ Βλ. Lepore, L. and Brown, R. (1994b) : "Stereotype accessibility and automatic cognitive process", Paper presented to the III European Social Cognition Meeting, Vendôme, France

μέλη της εξω-ομάδας (Gaertner και Dovidio, 1986⁴³), καθώς η συγκεκριμένη επαφή τους δημιουργεί συναισθηματική αναταραχή και έλλειψη εμπιστοσύνης ως προς αυτά τα άτομα.

Ένα ακόμη βασικό χαρακτηριστικό της "απωθητικής προκατάληψης" είναι ότι εμφανίζεται ως συμπεριφορά σε περιπτώσεις που το υποκείμενο βρίσκεται σε **ασαφές περιβάλ-**

λον. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν υπάρχουν σαφείς κοινωνικές νόρμες, που να καθορίζουν το ποια είναι η κατάλληλη και πιο αποδεκτή συμπεριφορά. Γι' αυτό και το υποκείμενο εκδηλώνει την απωθητική προκατάληψη προσπαθώντας να αποφύγει την επαφή με τα μέλη των ομάδων για τις οποίες είναι προκατειλημμένο.

Επίσης είναι αξιοσημείωτο ότι στην απωθητική προκατάληψη υπάρχουν δύο χαρακτηριστικά, που αποτελούν την ειδοποιό διαφορά αυτής της μορφής προκατάληψης από τις άλλες. Το ένα είναι ότι όταν εκφράζεται ως έκδηλη συμπεριφορά είναι **μη λεκτική** και το άλλο είναι ότι αυτή η συμπεριφορά είναι **αυθόρμητη**.

Εξάλλου όπως αναφέρουν οι κοινωνικοί επιστήμονες η "απωθητική προκατάληψη" εκφράζεται **"ασυνείδητα"**. Η παρατήρηση αυτή είναι που προβληματίζει τους ειδικούς, καθώς είναι ευνόητο ότι εξαιτίας της "ασυνείδητης" έκφρασης της προκατάληψης, η όποια προσπάθεια μέτρησης του συγκεκριμένου κοινωνικού φαινομένου γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη. Οι κοινωνικοί ψυχολόγοι, που επιχείρησαν να μετρήσουν τη νέα αυτή μορφή προκατάληψης, εξέφρασαν τη δυσκολία του εγχειρήματος και παρατήρησαν ότι χρειάζεται να παραχθούν νέες κλίμακες μέτρησης, καθώς οι παραδοσιακές μέθοδοι, όπως είναι τα ερωτηματολόγια στάσης δεν μπορούν πλέον να αποτελέσουν αξιόπιστα όργανα μέτρησης της "απωθητικής προκατάληψης".

⁴² Βλ. Crandall, C.S., (1994), "Prejudice against fat people: ideology and self interest", *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, pp.882-894

⁴³ Βλ. Gaertner S.L. and Dovidio J.F.(1986), "The aversive form of racism", In: J.F. Dovidio and S.L. Gaertner (eds), "Prejudice, Discrimination and Racism", New York, Academic Press

Το κοινωνικό φαινόμενο της "απωθητικής προκατάληψης" μελετήθηκε κυρίως από τους Gaertner και Dovidio (1986)⁴⁴, οι οποίοι αναφέρουν ότι τα υποκείμενα που διαθέτουν την "απωθητική προκατάληψη" εσωτερικεύουν τις αρχές της ανοχής και της ισότητας, που στις μέρες μας αποτελούν το "κοινωνικά ορθό". Ωστόσο παράλληλα μέσα από την κοινωνική τους ωρίμανση διαθέτουν και ορισμένες "αρνητικές εικόνες" για τις μειονοτικές ομάδες. Αυτές οι "αρνητικές εικόνες" είναι που τους δημιουργούν άγχος, όταν συναναστρέφονται με μέλη των μειονοτικών ομάδων. Έτσι στις περιπτώσεις που το περιβάλλον είναι σαφώς τοποθετημένο κατά των διακρίσεων τα υποκείμενα, που διαθέτουν την "απωθητική προκατάληψη", δεν την εκδηλώνουν. Αντίθετα η εκδήλωση της συγκεκριμένης μορφής προκατάληψης συμβαίνει σε περιπτώσεις που οι συναλλαγές με τα μέλη της εξωομάδας γίνονται σε ασαφές περιβάλλον. Τότε τα υποκείμενα εκδηλώνουν άγχος και προσπάθεια αποφυγής της επαφής με την άλλη ομάδα, καθώς στη συγκεκριμένη περίπτωση η συμπεριφορά αυτή μπορεί να εκλογικευτεί και να θεωρηθεί ως μη προκατειλημμένη συμπεριφορά⁴⁵.

Ένα σύνολο εμπειρικών ερευνών πραγματοποιήθηκε προκειμένου να στηριχθούν οι επιστημονικές θεωρίες για το φαινόμενο της "απωθητικής προκατάληψης". Στην παρούσα μελέτη θα αναφερθούμε σε αυτές σύμφωνα με τη χρονολογία έκδοσης των αποτελεσμάτων τους.

⁴⁴ Βλ. Gaertner S.L. and Dovidio J.F.(1986), "The aversive form of racism", In: J.F. Dovidio and S.L. Gaertner (eds), **"Prejudice, Discrimination and Racism"**, New York, Academic Press

⁴⁵ Βλ. «....coexisting with these liberal attitudes is some residual anxiety in their dealings with minority groups members, an unease stemming from culturally socialized negative images associated with them. It is this anxiety which is thought to colour White people's interactions with Blacks (and other outgroups), betraying itself in certain behavioral indicators of avoidance and coolness. However, this is only likely to happen in those situations where there are ambiguous or conflicting norms because then the aversive reaction may more easily be rationalized as non-prejudiced. Where anti-discrimination norms are more salient then aversive racists are expecting to adhere to them. »

"Prejudice Old and New" στο: Rupert Brown, (1995), **"Prejudice. Its social psychology"**, Blackwell, U.S.A.

Οι Gaertner και Dovidio (1977)⁴⁶ πραγματοποίησαν ένα πείραμα όπου τα υποκείμενα πίστευαν ότι λάμβαναν τηλεπαθητικά μηνύματα από κάποιο συνεργό, ο οποίος κάποια στιγμή ακουγόταν να χρειάζεται βοήθεια. Μελετήθηκε το αν τα υποκείμενα έσπευδαν σε βοήθεια ή όχι ανάλογα με το αν υπήρχε παρουσία και άλλου λήπτη των μηνυμάτων ή όχι. Τα υποκείμενα που θεωρούσαν ότι μόνο εκείνα λάμβαναν τα μηνύματα συνήθως παρενέβαιναν όταν ο συνεργός χρειαζόταν βοήθεια ανεξάρτητα από το αν ο τελευταίος ήταν Λευκός ή Μαύρος. Στην περίπτωση όμως που τα υποκείμενα πίστευαν ότι υπήρχαν και άλλοι δέκτες των μηνυμάτων έσπευδαν συχνότερα για να βοηθήσουν το Λευκό συνεργό παρά το Μαύρο συνεργό.

Οι ίδιοι κοινωνικοί επιστήμονες το 1981 και 1983⁴⁷ πειραματίστηκαν με τις σχέσεις των ρόλων ως προς την προσφορά βοήθειας, ελέγχοντας μεταβλητές, όπως "ανώτερος" ≠ "κατώτερος" ιεραρχικά, άνδρας ≠ γυναίκα, λευκός ≠ μαύρος. Έτσι όταν ο συνεργός ήταν Λευκός ή άνδρας τα υποκείμενα βοηθούσαν συχνότερα τους συνεργούς που ήταν "ανώτεροι" και λιγότερο τους συνεργούς, που ήταν "κατώτεροι". Όταν όμως ο συνεργός ήταν Μαύρος ή γυναίκα τα υποκείμενα βοηθούσαν συχνότερα εκείνο το συνεργό, που ήταν "κατώτερος" ιεραρχικά παρά εκείνον, που ήταν "ανώτερος".

Οι Frey και Gaertner (1986)⁴⁸ μελέτησαν σε πείραμα τη βοήθεια που έδιναν τα υποκείμενα σε κάποιο άτομο, που τους το ζητούσε, και είτε είχε αποτύχει σε κάποιο εύκολο έργο επειδή δεν προσπάθησε σκληρά ("εσωτερική ανάγκη") είτε απέτυχε επειδή το εγχείρημα ήταν δύσκολο αν και το ίδιο το άτομο προσπάθησε πολύ ("εξωτερική ανάγκη"). Επίσης το αίτημα για βοήθεια γινόταν είτε από το ίδιο το πρόσωπο, που το είχε ανάγκη είτε από ένα τρίτο πρό-

⁴⁶ Βλ. Gaertner, S.L. and Dovidio, J.F., (1977), "The subtlety of white racism, arousal and helping behavior", *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, pp.691-707

⁴⁷ Βλ. Dovidio, J.F. and Gaertner, S.L., (1981), "The effects of race, status, and ability on helping behavior", *Social Psychology Quarterly*, 44, pp.192-203
Dovidio, J.F. and Gaertner, S.L., (1983), "The effects of race, status, and ability on helping behavior", *Journal of Applied Social Psychology*, 13, pp.191-205

⁴⁸ Βλ. Fray, D., Gaertner, S.L., (1986), "Helping and the avoidance of inappropriate interracial behavior: a strategy that can perpetuate a non-prejudiced self-image", *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, pp.1083-1090

σωπο. Βρέθηκε ότι στην περίπτωση που η ανάγκη ήταν "εσωτερική" και το άτομο εξέφραζε μόνο του το αίτημα, τα υποκείμενα βοηθούσαν περισσότερο τους Λευκούς συνεργούς παρά τους Μαύρους.

Ο Gaertner και ο Dovidio (1986)⁴⁹ σχεδίασαν επίσης ένα πείραμα για την προσφορά βοήθειας από τα υποκείμενα σε ένα άτομο που τους καλούσε στο τηλέφωνο ζητώντας τους βοήθεια από ένα γκαράζ. Και σε αυτή την έρευνα ένας Μαύρος συνεργός έχει λιγότερες πιθανότητες να λάβει βοήθεια από τα υποκείμενα από ότι ένας Λευκός συνεργός.

1.3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.3.1. ΚΑΤΗΓΟΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ

Όπως συχνά επισημαίνεται στην κοινωνική ψυχολογία και στις άλλες κοινωνικές επιστήμες πολλές φορές πραγματοποιούμε όλοι μας κατηγοριοποιήσεις προκειμένου να ερμηνεύσουμε το περιβάλλον μας. Διακρίνουμε τα κοινά και τα διαφορετικά χαρακτηριστικά των πραγμάτων και των ανθρώπων που μας περιβάλλουν και με αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνουμε να βάζουμε μια τάξη στην πληθώρα των πληροφοριών που δεχόμαστε. Η κατηγοριοποίηση των πραγμάτων που μας περιβάλλουν, αλλά και των ανθρώπων με τους οποίους ερχόμαστε σε επαφή αποτελεί τελικά μία πολύ σημαντική κοινωνική γνώση για κάθε μέλος της κοινωνίας μας. Με τον όρο κοινωνική γνώση αναφερόμαστε σε ό,τι ο Abraham Tesser ορίζει ως «τη διαδικασία με την οποία ο άνθρωπος σκέφτεται και κατανοεί τους ανθρώπους».⁵⁰

⁴⁹ Βλ. Gaertner, S.L. and Dovidio, J.F., (1986), "The aversive form of racism", In: J.F. Dovidio and S.L. Gaertner (eds), "Prejudice, Discrimination, and Racism", New York, Academic Press

⁵⁰ Βλ. «Social cognition...is the process by which people think about and make sense of people»

Πέρα όμως από τη λειτουργική της χρησιμότητα, όπως την έχουμε ήδη περιγράψει, η κατηγοριοποίηση αυτή, που πραγματοποιούμε στις συνδιαλλαγές μας με τους άλλους, μελετήθηκε από τους κοινωνικούς ψυχολόγους καθώς θεωρήθηκε ότι αποτέλεσε ένα από τα αίτια για τη συμπεριφορά που εκδηλώνουμε απέναντι στους άλλους. Το ενδιαφέρον των επιστημόνων επικεντρώθηκε στη μελέτη των διομαδικών σχέσεων κυρίως και ως συνέπεια αυτών και στις διαπροσωπικές σχέσεις. Επιγραμματικά επισημάνθηκε από τα συμπεράσματα των ερευνών ότι οι κατηγοριοποιήσεις, που πραγματοποιούμε, έχουν επιπτώσεις και στον τρόπο με τον οποίο αποφασίζουμε να συμπεριφερθούμε στους άλλους ανάλογα με την κατηγορία στην οποία τους κατατάσσουμε. Για την παρούσα μελέτη είναι αξιοσημείωτο ότι συνέπεια των κατηγοριοποιήσεων είναι ότι μπορεί να φτάσουμε στο σχηματισμό προκαταλήψεων κι έτσι να συμπεριφερόμαστε στους συνανθρώπους μας ανάλογα με την ομάδα στην οποία τους κατηγοριοποιούμε, κάτι που επισημαίνεται και από τον Allport (1954).⁵¹

Στο πλαίσιο της παρατήρησης των διομαδικών σχέσεων οι κατηγοριοποιήσεις, που πραγματοποιούμε, έχουν και μία ακόμη λειτουργία, η οποία αξίζει να σημειώσουμε ότι εντείνει το φαινόμενο της προκατάληψης. Πρόκειται για τη διάκριση μεταξύ της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας.

1.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ ΠΟΥ ΕΙΝΑΙ ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ

Στις συναλλαγές μας μέσα στο κοινωνικό μας περιβάλλον παρατηρούμε πολύ συχνά τη συμπεριφορά των άλλων σε διαφορετικές καταστάσεις και περιβάλλοντα. Το ενδιαφέρον

Susan T. Fiske, "Social cognition", University of Massachusetts - Amherst, In: Abraham Tesser, (1995), "Advanced Social Psychology", University of Georgia - Athens, MacGraw Hill,

⁵¹ «The human mind must think with aid of categories. Once formed categories are the basis for normal prejudgment. We cannot possibly avoid the process. Orderly living depends on it.»

ωστόσο για την κοινωνική ψυχολογία είναι ότι οι παρατηρήσεις μας δεν μένουν ανεκμετάλλευτες, αλλά εμείς οι ίδιοι φροντίζουμε να τις χρησιμοποιούμε για την εξαγωγή συμπερασμάτων, που αφορούν τα άτομα που παρατηρούμε.

~~Οι θεωρίες της απόδοσης στην κοινωνική ψυχολογία προσπαθούν να περιγράψουν τις~~
ψυχολογικές λειτουργίες που οδηγούν τους ανθρώπους στο να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά των άλλων αποδίδοντας την είτε σε περιβαλλοντικούς παράγοντες είτε στο χαρακτήρα των δρώντων υποκειμένων. Με λίγα λόγια εκείνο που απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες είναι γιατί άλλες φορές αποδίδουμε τη συμπεριφορά ενός ατόμου στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται, ενώ άλλες φορές πιστεύουμε ότι το άτομο είχε μία προδιάθεση για να δράσει κατά τον τρόπο που παρατηρήσαμε.

Ο Kurt Lewin διατύπωσε την εξής εξίσωση προκειμένου να διατυπώσει τη διαδικασία που ακολουθούμε για να ερμηνεύσουμε τη συμπεριφορά κάποιου άλλου ατόμου:

$$\Sigma = K + \Pi \quad (\Sigma = \text{Συμπεριφορά}, K = \text{Κατάσταση}, \Pi = \text{Προδιάθεση})$$

Σύμφωνα λοιπόν με το Lewin αποδίδουμε τη συμπεριφορά κάποιου ατόμου συνεκτιμώντας δύο είδη παραμέτρων: (α) τις περιβαλλοντικές, που αφορούν τις συνθήκες της κατάστασης και (β) τις ατομικές, που αφορούν το χαρακτήρα και την ενδεχόμενη προδιάθεση του ατόμου.

Ένα σημαντικό σύνολο ερευνών κατέδειξαν ότι πολύ συχνά οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν τη συμπεριφορά ενός άλλου ατόμου στο χαρακτήρα του μάλλον παρά σε περιβαλλοντικούς παράγοντες. «Οι άλλοι είναι ο τρόπος που δρουν» αναφέρει επιγραμματικά ο Daniel T. Gilbert.⁵²

Allport, G. W. (1954b), **"The nature of prejudice"**, Reading, MA: Addison - Wesley

⁵² Βλ. «Others "are the way they act"»

Αυτή την τάση των ανθρώπων να αποδίδουν τη συμπεριφορά των άλλων ατόμων στο χαρακτήρα τους οι κοινωνικοί ψυχολόγοι την ονόμασαν "προδιάθεση αντιστοιχίας" ("correspondence bias"). Η "προδιάθεση αντιστοιχίας" ορίζεται σαν την τάση να συμπεραίνουμε ότι ένα άτομο έχει μία προδιάθεση, η οποία αντιστοιχεί στη συμπεριφορά του, ακόμα και αν αυτή η συμπεριφορά μπορεί να αποδοθεί στην επικρατούσα κατάσταση. Ο Ross (1977) ονομάζει το ίδιο κοινωνικό φαινόμενο ως "θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης" (fundamental attribution error).⁵³

Ως προς την περιγραφή της διαδικασίας της απόδοσης ο Trope (1986)⁵⁴ παρουσιάζει ένα μοντέλο "δύο - φάσεων" της απόδοσης ("two - stage" model). Σύμφωνα λοιπόν με αυτό το μοντέλο προηγείται η φάση της "Αναγνώρισης" ("Identification") κι έπεται η φάση της "Απόδοσης" (Attribution). Στην πρώτη φάση το ενδιαφέρον του παρατηρητή επικεντρώνεται στο τι κάνει ο δράστης και στη δεύτερη φάση επικεντρώνεται στο γιατί ο δράστης έχει αυτή τη συμπεριφορά.

Γιατί όμως οι περισσότεροι από εμάς πέφτουμε στο σφάλμα της "προκατάληψης της προδιάθεσης"; Εν συντομία σύμφωνα με τα επιστημονικά δεδομένα τα αίτια είναι τα εξής:

- Απλουστεύουμε τον τρόπο της σκέψης μας για την πληθώρα των παρατηρήσεων που καθημερινά πέφτουν στην αντίληψή μας.
- Αποκτούμε μία αίσθηση ελέγχου του περιβάλλοντος και μία δυνατότητα πρόγνωσης της συμπεριφορά των άλλων.

Daniel T. Gilbert, "Attribution and Interpersonal Perception", In: Abraham Tesser, (1995), **"Advanced Social Psychology"**, University of Georgia - Athens, MacGraw Hill,

⁵³ Βλ. Ross, L. (1977), "The intuitive psychologist and his shortcomings", In: L. Berkowitz (Eds.), **"Advances in Experimental Social Psychology"**, New York: Academic Press, Vol. 10, pp. 173-220

⁵⁴ Βλ. Trope, Y. (1986) **"Identification and inferential processes in dispositional attribution"**, *Psychological Review*, 93, pp.239-257

- Πιθανά να έχουμε ελλειπείς ή και αναξιόπιστες πληροφορίες σχετικά με την κατάσταση που παρατηρούμε και γι' αυτό τείνουμε να αποδίδουμε τη συμπεριφορά στο χαρακτήρα του ατόμου.
- ~~Συνήθως έχουμε για τη συμπεριφορά των άλλων κάποιες προσδοκίες, οι οποίες μπορεί να φτάσουν μέχρι και το σημείο της "αυτοεκπληρούμενης προφητείας".~~
- Η απόδοση της συμπεριφοράς στο χαρακτήρα του ατόμου είναι πιο εύκολη διαδικασία από την απόδοση στην κατάσταση, η οποία απαιτεί την εκτίμηση από μέρους μας όλων των περιβαλλοντικών παραγόντων.

Σε ότι αφορά το μηχανισμό της απόδοσης έχει προκύψει από τις μελέτες ότι όχι μόνο τείνουμε να αποδίδουμε σε όλα τα μέλη της εξω-ομάδας τα γενικά χαρακτηριστικά της ομάδας, αλλά παράλληλα δίνουμε διαφορετική εξήγηση για τη θετική ή αρνητική συμπεριφορά της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας. Τη διαφορά αυτή στην ερμηνεία της συμπεριφοράς μεταξύ της εσω-ομάδας και της εξω-ομάδας ο Pettigrew(1979)⁵⁵ την ονόμασε "**βασικό σφάλμα απόδοσης**" ("ultimate attribution error").

Σύμφωνα λοιπόν με τον Pettigrew⁵⁶ πολλές φορές δεχόμαστε πιο εύκολα την εκδήλωση μίας αρνητικής συμπεριφοράς από μέλη της εξω-ομάδας και συγχρόνως αποδίδουμε αυτή τη συμπεριφορά σε σταθερά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των ίδιων των μελών. Παράλληλα όμως μειώνουμε και την αξία της εκδήλωσης μίας θετικής συμπεριφοράς από

⁵⁵ Βλ. Pettigrew, T.F. (1979), "**The ultimate attribution error: Expanding Allport's cognitive analysis of prejudice**", *Personality and Social Bulletin*, 5, pp.461-476

⁵⁶ Βλ. «Negative and out-group behaviors are readily accepted and attributed to enduring personality characteristics of the out-group members. Such behaviors are congruent with in-group members' expectations, and situational expectations for such behaviors are ignored. In contrast, positive behaviors of out-group members, which are not consistent with in-group members' expectations, are not accepted and are most typically explained away.»

Patricia G. Devine, "Prejudice and out-group perception", University of Wisconsin- Madison, In Abraham Tesser, (1995), "**Advanced Social Psychology**", University of Georgia - Athens, MacGraw Hill

την εξω-ομάδα. Ουσιαστικά φαίνεται πως προσαρμόζουμε τις αποδόσεις που πραγματοποιούμε στις προσδοκίες που έχουμε για την εξω-ομάδα. }

Οι Maas, Salvi Arcuri και Semin (1989)⁵⁷ παρατήρησαν σε μελέτες τους ότι συχνά περιγράφουμε την αρνητική συμπεριφορά των μελών της εξω-ομάδας με πιο αφηρημένες λέξεις από ότι των μελών της εσω-ομάδας. Απέδειξαν λοιπόν ότι ακόμα και μέσα από το γλωσσικό κώδικα των ατόμων μπορούμε να διακρίνουμε την προκατάληψή τους για εύνοια της δικής τους ομάδας. Αυτό όμως που έχει σημασία στη συγκεκριμένη παρατήρηση είναι ότι, όπως παραδέχονται οι επιστήμονες, οι γενικοί όροι που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε την αρνητική συμπεριφορά της εξω-ομάδας είναι πιο σταθεροί και λιγότερο επιρρεπείς στην αλλαγή. Κατά συνέπεια με τη χρήση αφηρημένων όρων αποδίδουμε τη συμπεριφορά των ατόμων στα προσωπικά τους χαρακτηριστικά, τα οποία αναγνωρίζουμε ως σταθερά και δύσκολα θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε μία διαφοροποιημένη συμπεριφορά από κάποιο μέλος της εξω-ομάδας (βλ. παρακάτω για ομοιογένεια εξω-ομάδας).

1.3.3. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ

Μία από τις σημαντικότερες διαφοροποιήσεις που πραγματοποιούνται σε ότι αφορά την εξω-ομάδα είναι ότι προσλαμβάνουμε τα μέλη της ως ομοιογενή μεταξύ τους, κάτι που όμως δεν εφαρμόζουμε και για την εσω-ομάδα. Η ομοιογένεια αυτή ουσιαστικά αφορά την απόδοση από μέρους μας σε όλα τα μέλη της άλλης κοινωνικής ομάδας των ίδιων χαρακτηριστικών, των ίδιων απόψεων και της αυτής συμπεριφοράς.

⁵⁷ Βλ. Maas, A., Salvi, D., Arcuri, L. & Semin, G. (1989), "Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias", *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, pp.981-993

Από τη μία μεριά λοιπόν διαφοροποιούμε την εξω-ομάδα από την εσω-ομάδα⁵⁸, αλλά από την άλλη "ανωνυμοποιούμε" τα μέλη της εξω-ομάδας⁵⁹. Το τελευταίο σημαίνει ότι δεν αντιλαμβανόμαστε πλέον τα υποκείμενα της άλλης ομάδας ως ξεχωριστά άτομα, αλλά ως απλά ανώνυμα μέλη. Έτσι δεν αναγνωρίζουμε τη δυνατότητα κάποιου μέλους της εξω-ομάδας να διαφοροποιείται ως προς τους υπολοίπους σε σχέση με τα χαρακτηριστικά του, τις απόψεις του ή και τη συμπεριφορά του.

Οι μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί για την εξέταση του φαινομένου της πρόσληψης της ομοιογένειας της εξω-ομάδας εφαρμόστηκαν σε ένα σύνολο πληθυσμών - δειγμάτων, όπως τα δύο φύλα (Park & Rothbart, 1982)⁶⁰, οι κομματικές παρατάξεις (Quattrone & Jones, 1980)⁶¹, οι φυλετικές ομάδες (Linville & Jones, 1980)⁶², οι διάφορες ηλικιακές ομάδες (Brewer & Lui, 1984⁶³, Linville, 1982⁶⁴) και οι διάφορες ομάδες ως προς την περιοχή διαμονής (Jones, Wood & Quattrone, 1981).

⁵⁸ Βλ. «This out-group homogeneity effect suggest that out-group members are not only seen as being different from the in-group but also as being more similar to each other and more interchangeable with each other»

Mullen, B. and Hu, L.T. (1989), **"Perceptions of in-group and out-group variability: A metaanalytic integration"**, *Basic and Applied Social Psychology*, 10, pp.233-252

⁵⁹ Βλ. «One implication of this process is that people tend to perceive a member of an out-group as just another anonymous group member rather than perceiving him or her as individual»

Patricia G. Devine, "Prejudice and out-group perception", University of Wisconsin- Madison, In Abraham Tesser, (1995), **"Advanced Social Psychology"**, University of Georgia - Athens, MacGraw Hill

⁶⁰ Βλ. Park, B. & Rothbart, M. (1982), **"Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization: Memory for the subordinate attributes if ingroup and outgroup member"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, pp.1050-1060

⁶¹ Βλ. Quattrone, G. A. & Jones, E.E. (1980), **"The perception of variability within ingroups and outgroups: Implications of the law of small members"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp.141-152

⁶² Βλ. Linville, P.W. & Jones, E.E. (1980), **"Polarized appraisals of outgroup members"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp.689-703

⁶³ Βλ. Brewer, M.B. & Lui, L. (1984), **"Categorization of the elderly by the elderly: effects of perceiver's category membership"**, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, pp.585-595

⁶⁴ Βλ. Linville, P.W. (1982), **"The complexity- extremity effect and age- based stereotyping"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, pp.192-211

Τα συμπεράσματα των επιστημόνων για τα αίτια που μας οδηγούν στην αντίληψη των μελών της εξω-ομάδας με τόση ομοιογένεια μπορούν να συνοψιστούν σε δύο κατηγορίες: α) στην ελλιπή επαφή με τα μέλη της άλλης ομάδας κι άρα στην ελλιπή πληροφόρησή μας για την τυχόν διαφορετικότητά τους και (Quattrone, 1986)⁶⁵ β) σε διαδικασίες της μνήμης, καθώς συγκρατούμε τα γενικά χαρακτηριστικά της άλλης ομάδας και όχι τις διαφορές μεταξύ των μελών της (Judd & Park, 1988⁶⁶, Park & Rothbart, 1982⁶⁷).

1.3.4. Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ"

Η έκφραση προκατειλημμένων στάσεων και η εκδήλωση προκατειλημμένης συμπεριφοράς απέναντι σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες κατά τις τελευταίες δεκαετίες θεωρούνται κοινωνικά κατακριτέα. Οι σύγχρονες κοινωνίες φαίνεται να προωθούν σχέδια και αντιλήψεις για την κοινωνική ενσωμάτωση των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων και στα πλαίσια τη συγκεκριμένης πολιτικής και πρακτικής ο εμφανής αποκλεισμός αυτών των ομάδων δεν πρέπει να υφίσταται.

Κατά συνέπεια οι ίδιοι οι πολίτες έχουν πλέον αντιληφθεί ότι δεν πρέπει να τάσσονται απροκάλυπτα αρνητικά απέναντι σε μέλη μειονοτικών ομάδων, με τα οποία συναναστρέφονται στην καθημερινή τους ζωή. Η μη εκδήλωση προκατάληψης λοιπόν στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί για τους κοινωνικούς επιστήμονες μία ένδειξη ότι οι περισσότεροι από εμάς συμμορφωνόμαστε με τις κοινωνικές αξίες της εποχής μας. Η συμμόρφωση αυτή βέβαια δε συνοδεύεται και από την ουσιαστική ενσωμάτωση των μη προκατειλημμένων αξιών στο α-

⁶⁵ Βλ. Quattrone, G.A. (1986), "On the perception of a group's variability", In: S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), **"Psychology of Intergroup Relations"**, (2nd ed.), Chicago IL: Nelson-Hall

⁶⁶ Βλ. Judd, C. M. & Park, B. (1988), **"Outgroup homogeneity: Judgments of variability at the individual and group levels"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, pp.778-788

⁶⁷ Βλ. Park, B. & Rothbart, M. (1982), **"Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization: Memory for the subordinate attributes of ingroup and outgroup member"**, *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, pp.1050-1060

ξιακό μας σύστημα⁶⁸. Δεν έχουμε δηλαδή αποβάλλει τις προκατειλημμένες αντιλήψεις μας για ορισμένες κοινωνικές ομάδες, αλλά συντάσσουμε τη συμπεριφορά μας απέναντι στα μέλη τους σύμφωνα με το "κοινωνικά επιθυμητό".

1.3.5. ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό της "μοντέρνας προκατάληψης" είναι τα αρνητικά συναισθήματα που τρέφει το υποκείμενο, που τη διαθέτει, για τα μέλη της εξω-ομάδας. Εδώ θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε ότι τα υποκείμενα αποφεύγουν να εκφράζουν τα αρνητικά τους συναισθήματα απροκάλυπτα και με ακραίο τρόπο. Μάλιστα τα αρνητικά αισθήματα για ορισμένες κοινωνικές ομάδες εκφράζονται όχι πλέον με την υποστήριξη της δίωξής τους, αλλά με την έκφραση αντίθετων απόψεων στις πολιτικές αποδοχής κι ενσωμάτωσης. Άλλωστε τα αρνητικά συναισθήματα εκλογικεύονται με τη διατύπωση αφηρημένων πολιτικών και κοινωνικών απόψεων κι εκδοχών⁶⁹, οι οποίες συχνά συνίστανται στην παρατήρηση ότι οι εν λόγω ομάδες απολαμβάνουν υπερβολικά πολλά κοινωνικά προνόμια με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ανισότητες μεταξύ αυτών και των υπολοίπων μελών του κοινωνικού συνόλου.

⁶⁸ Βλ. Crosby, F., Blomley, S., & Saxe, L. (1980), "**Recent unobtrusive studies of black and white discrimination and prejudice: A literature review**", *Psychological Bulletin*, 87, pp.546-563

Dividio, J.F., & Fazio, R.H. (1992), "New technologies for the direct and indirect assessment of attitudes", In: J. M. Tanur (Ed.), "**Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys**", New York,: Russell Sage Foundation, pp. 204-237

Gaertner, S.L. & Dividio, J.F. (1986), "The aversive form of racism", In: "J.F. Dividio & S.L. Gaertner (Eds.), "**Prejudice, discrimination, and racism**", San Diego: Academic Press, pp. 61-89

Jones, E.E., & Sigall, H. (1971), "**The bogus pipeline: A new paradigm for measuring affect and attitude**", *Psychological Bulletin*, 76, pp.349-364

⁶⁹ Βλ. Devine Patricia G., "Prejudice and Out-group Perception", In: Abraham Tesser, (1995), "**Advanced Social Psychology**", McGraw-Hill, pp. 466-524

1.3.6. ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Οι κατακτήσεις των μειονοτικών ομάδων σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο σύμφωνα με τη "μοντέρνα προκατάληψη" αποτελούν απειλή για της παραδοσιακές αξίες της κάθε κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο όσοι φέρουν τη "μοντέρνα προκατάληψη" εκφράζουν την αντίθεσή τους στην αλλαγή του υπάρχοντος status quo.

Το σύνολο των ερευνών που πραγματοποιήθηκαν για τη "μοντέρνα προκατάληψη" (κυρίως στην Αμερική) δείχνουν ότι αν και ο γενικός πληθυσμός δε στρέφεται κατά των μειονοτικών ομάδων, ωστόσο εκφράζει την ενόχλησή του, γιατί με τις πολιτικές εύνοιας και ενσωματώσης που εφαρμόστηκαν για την αφομοίωση των μειονοτικών ομάδων αισθάνεται ότι προσβάλλονται οι δικές του ατομικές ελευθερίες, όπως εκείνη της "επιλογής" και της "ισότητας"⁷⁰.

1.3.7. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΥ ΩΣ ΑΝΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΥ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΩΝ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ

Σε συνδυασμό με το παραπάνω αίσθημα απειλής ο γενικός πληθυσμός "ψυχολογιοποιεί" τα άτομα, για τα οποία είναι προκατειλημμένος, προκειμένου να διατηρήσει τις κυρίαρχες κοινωνικές νόρμες. Πιο συγκεκριμένα μέσα από την απόδοση της συμπεριφοράς του ατόμου στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του η διαφορετική συμπεριφορά προσλαμβάνεται ως ανορθολογική και κατά συνέπεια το άτομο που την εκδηλώνει φέρει το στίγμα του "ταραξία" της υπάρχουσας κοινωνικής δομής. Με αυτόν τον τρόπο το κοινωνικό σύνολο αμύνεται απέναντι στην ενδεχόμενη πιθανότητα αλλαγής του κοινωνικού status quo.

⁷⁰ Rupert Brown, (1995), "Prejudice. Its social psychology", Blackwell, U.S.A.

1.3.8. ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ ΣΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ

Οι θεωρίες της απόδοσης στην κοινωνική ψυχολογία προσπαθούν να περιγράψουν τις ψυχολογικές λειτουργίες, που οδηγούν τους ανθρώπους στο να ερμηνεύσουν τη συμπεριφορά των άλλων αποδίδοντας την είτε σε περιβαλλοντικούς παράγοντες είτε στο χαρακτήρα των δρώντων υποκειμένων. Με λίγα λόγια εκείνο που απασχολεί τους κοινωνικούς επιστήμονες είναι γιατί άλλες φορές αποδίδουμε τη συμπεριφορά ενός ατόμου στην κατάσταση στην οποία βρίσκεται, ενώ άλλες φορές πιστεύουμε ότι το άτομο είχε μία προδιάθεση για να δράσει κατά τον τρόπο που παρατηρήσαμε.

Ένα σημαντικό σύνολο ερευνών κατέδειξαν ότι πολύ συχνά οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν τη συμπεριφορά ενός άλλου ατόμου στο χαρακτήρα του μάλλον παρά σε περιβαλλοντικούς παράγοντες. «Οι άλλοι "είναι" ο τρόπος που δρουν» αναφέρει επιγραμματικά ο Daniel T. Gilbert.⁷¹

1.4. ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΝΑΡΚΩΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΗΜΕΡΑ.

1.4.1. Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΣΗΜΕΡΑ

Στη χώρα μας εφαρμόζονται τρία βασικά θεραπευτικά μοντέλα, τα οποία έχουν ήδη λειτουργήσει στην Αμερική και τις χώρες της Ευρώπης. Πρόκειται για τις Θεραπευτικές Κοινότητες, τα Προγράμματα Εξωτερικής Θεραπείας και τα Προγράμματα Υποκατάστασης. Το

⁷¹ Βλ. Daniel T. Gilbert, "Attribution and Interpersonal Perception", In: Abraham Tesser, (1995), "Advanced Social Psychology", University of Georgia - Athens, MacGraw Hill

κάθε ένα από αυτά, όπως είναι αναμενόμενο, λειτουργεί με διαφορετική φιλοσοφία, άλλη δομή, αποσκοπεί σε άλλους στόχους και απευθύνεται σε διαφορετικούς πληθυσμούς - στόχους.

Οι Θεραπευτικές Κοινότητες αποτελούν προγράμματα διαμονής, στα οποία οι αιτούντες θεραπεία διαβιούν κατά το χρονικό διάστημα της θεραπείας τους. Σύμφωνα με τη φιλοσοφία των Κοινοτήτων εκείνο που προσφέρουν στα εξαρτημένα άτομα είναι ένα ασφαλές, οργανωμένο και δομημένο περιβάλλον. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον θεωρείται ότι δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για να αναγνωρίσει το άτομο τον εαυτό του και τις ανάγκες του και να μπορέσει να αναπτυχθεί προκειμένου να μη χρειάζεται τις ουσίες για την επίλυση των προσωπικών του προβλημάτων. Στόχος των συγκεκριμένων προγραμμάτων είναι να επιτύχει το άτομο την απόλυτη αποχή από την κατανάλωση ουσιών και από την παραβατική συμπεριφορά, να αποκατασταθεί επαγγελματικά κι έτσι να ενσωματωθεί πλήρως στο κοινωνικό σύνολο. Το καθημερινό πρόγραμμα περιλαμβάνει θεραπεία ατομική, ομαδική και οικογενειακή, τεχνικές προσωπικής ανάπτυξης, εκπαιδευτικές δραστηριότητες, ανάληψη ευθυνών και προγράμματα κοινωνικής παρέμβασης. Ο πληθυσμός, που συνήθως συσσωρεύεται στις Θεραπευτικές Κοινότητες, είναι «άτομα που κάνουν κατάχρηση οπιοειδών και κοκαΐνης για μεγάλο χρονικό διάστημα, έχουν ελλείψεις σε επαγγελματικό και εκπαιδευτικό επίπεδο και έχουν σοβαρή εμπλοκή με το ποινικό σύστημα.»⁷²

Τα Ανοιχτά Προγράμματα λειτουργούν με τη συμμετοχή των θεραπευόμενων και όχι τη διαμονή τους σε αυτά. Η συμμετοχή μπορεί να ποικίλει από μία εβδομαδιαία επίσκεψη για ψυχοθεραπεία ή συμβουλευτική έως την καθημερινή παρακολούθηση του προγράμματος. Το καθημερινό θεραπευτικό πρόγραμμα περιλαμβάνει ό,τι και εκείνο των Θεραπευτικών Κοινο-

⁷² Βλ. Πουλόπουλος Μπάμπης, "Κοινωνική πρόνοια και κοινωνικές υπηρεσίες στην απεξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες", *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Ε.Π.Π.Σ.Κ.Ε., Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος 1995, Αρ. 104

τήτων, δηλαδή θεραπεία, εκπαίδευση και δραστηριοποίηση. Στόχος του προγράμματος και σε αυτή την περίπτωση είναι η απόλυτη αποχή των μελών από τις ουσίες και την παράνομη δραστηριότητα και τελικά η κοινωνική επανένταξή τους. Οι τοξικομανείς που συνήθως απευθύνονται στα Ανοιχτά Προγράμματα είναι «χρήστες μη οπιοειδών, με μικρότερη εμπλοκή με το ποινικό σύστημα και με καλύτερο δίκτυο κοινωνικής υποστήριξης συγκριτικά με τα άλλα δύο μοντέλα απεξάρτησης.»⁷³

Τα Προγράμματα Υποκατάστασης καλύπτουν τις ανάγκες των ατόμων που δεν μπορούν να παρακολουθήσουν τα "στεγνά" προγράμματα, που απαιτούν πλήρη αποχή από τις εξαρτητικές ουσίες για τη συμμετοχή κάποιου σε αυτά. Λειτουργούν με την παροχή στους εξαρτημένους μίας καθορισμένης ημερήσιας δόσης μίας υποκατάστατης ουσίας διαφορετικής από εκείνη στην οποία το άτομο είναι εθισμένο, ενώ παράλληλα αποκλείεται η κατανάλωση οποιασδήποτε άλλης ουσίας. Ωστόσο απαιτείται και η συμμετοχή των ατόμων σε προγράμματα ψυχοθεραπείας. Απώτερος σκοπός των παραπάνω προγραμμάτων είναι η απεξάρτηση του ατόμου με τη σταδιακή μείωση της παρεχόμενης δόσης ή και η συντήρηση του ασθενούς σε μία καλή οργανική κατάσταση στις περιπτώσεις που η πλήρης απεξάρτηση κρίνεται αδύνατη. Τα άτομα, που συνήθως μετέχουν στα Προγράμματα Υποκατάστασης, φέρουν ένα ιστορικό μακράς πορείας στη χρήση και γι' αυτό είναι και μεγαλύτερης ηλικίας από ότι στα άλλα θεραπευτικά μοντέλα. Επίσης το ποσοστό των ατόμων που έχουν εμπλακεί με το ποινικό σύστημα είναι αρκετά μεγάλο.

⁷³ Βλ. Πουλόπουλος Μπάμπης, "Κοινωνική πρόνοια και κοινωνικές υπηρεσίες στην απεξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες", *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Ε.Π.Π.Σ.Κ.Ε., Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος 1995, Αρ. 104

2. ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

2.1. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

2.1.1. ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

2.1.1.1. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΣ

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτέλεσαν οι απόψεις του θεραπευτικού προσωπικού των φορέων, των οποίων ο πληθυσμός αποτελείται από άτομα εξαρτημένα σε ναρκωτικές ουσίες.

Σκοπός μας ήταν να μελετήσουμε τις απόψεις των θεραπειών προκειμένου να ανιχνεύσουμε πιθανά στοιχεία από τα χαρακτηριστικά των νέων μορφών προκατάληψης σε αυτές. Θελήσαμε δηλαδή να δούμε τη θεραπευτική παρέμβαση στους τοξικοεξαρτημένους σαν μέρος των νέων μορφών προκατάληψης, που σύμφωνα με τους κοινωνιολογικούς προβληματισμούς υπάρχουν στις μέρες μας. Οι απόψεις των θεραπειών για τους ασθενείς τους, αλλά και για την ίδια τη θεραπεία αντιπροσώπευσαν για εμάς ένα μέρος της γενικότερης αντίληψης για τη θεραπευτική παρέμβαση στο φαινόμενο της τοξικοεξάρτησης, καθώς εκείνα τα υποκείμενα είναι που ασκούν στην πράξη τη θεραπευτική παρέμβαση.

2.1.1.2 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Το αρχικό δείγμα της έρευνάς μας είχε οριστεί ως προερχόμενο από το σύνολο των θεραπευτικών φορέων, που λειτουργούν στο νομό της Αττικής. Ωστόσο η αίτηση για τη διεξαγωγή της έρευνας δεν απαντήθηκε θετικά από όλους τους φορείς, με αποτέλεσμα το δείγμα μας να περιοριστεί μόνο σε έναν θεραπευτικό φορέα, ο οποίος ασκεί στη χώρα μας τη θεραπευτική προσέγγιση με τη μέθοδο της χορήγησης υποκατάστατης ουσίας.

Παράλληλα τα υποκείμενα, που αποτέλεσαν μέρος του δείγματός μας συμμετείχαν στην έρευνα εθελοντικά, αφού πρώτα ενημερώθηκαν γι' αυτήν. Κατά συνέπεια οφείλουμε να επισημάνουμε ότι παρότι αρχικό μας μέλημα ήταν η τυχαία δειγματοληψία, στην πράξη κα-

ταλήξαμε στη χρήση του "διαθέσιμου δείγματος". Η παραδοχή αυτή βέβαια είναι πολύ σημαντική για την οποιαδήποτε απόπειρα γενίκευσης των παρατηρήσεων, που θα παρακολουθήσουμε στην ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων.

Ο συνολικός αριθμός του πληθυσμού του δείγματός μας ανέρχεται στα 25 (N=25) υποκείμενα. Ωστόσο ουσιαστικά στην έρευνά μας έλαβαν μέρος 30 υποκείμενα, από τα οποία τα 5 πρώτα αποτέλεσαν μέρος μίας πιλοτικής εφαρμογής του ερευνητικού μας εργαλείου. Από την πιλοτική αυτή έρευνα προέκυψε μετά από διορθώσεις το τελικό πρωτόκολλο της συνέντευξής μας.

2.1.1. 3. ΣΥΛΛΟΓΗ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η συλλογή των εμπειρικών δεδομένων πραγματοποιήθηκε μέσα από συνέντευξη, η οποία περιλάμβανε ένα σύνολο 21 ανοιχτών ερωτήσεων. Η διάρκεια της συνέντευξης είχε οριστεί στα 30'-40'. Κατά τη διάρκεια αυτή οι απαντήσεις των υποκειμένων μαγνητοφωνούνταν με τη σύμφωνη γνώμη του ίδιου του υποκειμένου. Στη συνέχεια τα μαγνητοφωνημένα αρχεία απομαγνητοφωνήθηκαν και μετατράπηκαν σε γραπτό λόγο προκειμένου να υποβληθούν σε επιστημονική επεξεργασία.

Η συνέντευξη επιλέχθηκε ως εργαλείο συλλογής των εμπειρικών δεδομένων επειδή καταγράφει τις άμεσες αντιδράσεις των υποκειμένων στα ερευνητικά ερωτήματα. Μέσα από την προφορική απάντηση των υποκειμένων μειώνεται ο χρόνος, που τα συγκεκριμένα άτομα έχουν στη διάθεσή τους για να επεξεργαστούν τις απαντήσεις τους. Ειδικά για τις νέες μορφές προκατάληψης οι κοινωνικοί επιστήμονες επισημαίνουν ότι οι επειδή είναι "καλυμμένες"/ "έμμεσες" προκαταλήψεις, μπορούν να αποτυπωθούν μόνο μέσα από ερευνητικά εργαλεία, που δίνουν στα υποκείμενα ελάχιστο χρόνο για να επεξεργαστούν τα στοιχεία, που τους δίνει ο ερευνητής, έτσι ώστε να μην έχουν τη δυνατότητα να επεξεργαστούν τα στοιχεία ορθολογικά. Επιλέξαμε λοιπόν ως ερευνητικό εργαλείο την προφορική συνέντευξη και όχι τη

συμπλήρωση γραπτού ερωτηματολογίου προκειμένου να ελαχιστοποιήσουμε το χρόνο αντίδρασης των υποκειμένων⁷⁴.

2.1.1.4. ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η επιστημονική μέθοδος που επιλέχθηκε για την επεξεργασία των στοιχείων είναι η ανάλυση περιεχομένου, καθώς η έρευνά μας είχε ποιοτικό προσανατολισμό.

Η σημειολογική προσέγγιση ως μέθοδος ανάλυσης πρωτοεμφανίστηκε στην Αμερική τις δεκαετίες του 1940 και 1950. Πρωταρχικός σκοπός της σημειολογικής ανάλυσης του γραπτού ή προφορικού λόγου είναι η διερεύνηση του λανθάνοντος νοήματος των μηνυμάτων. Ο Adorno (1954) χαρακτηριστικά αναφέρει για το "κρυμμένο μήνυμα" ότι «μπορεί να είναι πιο σημαντικό από ότι το φανερό, αφού το κρυμμένο μήνυμα θα διαφύγει του συνειδητού ελέγχου, δε θα το διαπεράσουμε....»

Στη σημειολογική ανάλυση του λόγου ο επιστήμονας θεωρεί τον προφορικό ή γραπτό λόγο σαν ένα δομημένο γλωσσικό σύνολο. Σκοπός του είναι η ανάλυση της δομής αυτού του συνόλου προκειμένου όχι μόνο να ανακαλύψει τον τρόπο διάρθρωσης του λόγου, αλλά πολύ περισσότερο για να αποκαλύψει το νόημα του. Σε αυτή την περίπτωση είναι σημαντική η θέση, που κατέχει κάθε στοιχείο (πχ. λέξη, έκφραση, κ.α.) μέσα στο γλωσσικό σύστημα, καθώς η οργάνωση των στοιχείων μεταξύ τους προσδίδει και το νόημα στο σύνολο του λόγου. Ο ερευνητής λοιπόν, που εφαρμόζει την ανάλυση του περιεχομένου προκειμένου να ανακαλύψει το νόημα του προφορικού/γραπτού λόγου ουσιαστικά παρακολουθεί τη διάρθρωση των στοιχείων μέσα στο γλωσσικό σύστημα κι έτσι από το "σημαίνον" περνάει στο "σημαινόμενο", από το φανερό στο κρυφό νόημα.

⁷⁴ Βλ. Bernd Wittenbrink, Charles M.Judd and Bernadette Park, "Evaluative versus Conceptual Judgments in Automatic Stereotyping and Prejudice", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 2001, pp.244-252

Κάθε λόγος λοιπόν διαθέτει μια εσωτερική γλωσσική δομή, η οποία αποτελεί έναν κώδικα επικοινωνίας. Στη σημειολογική προσέγγιση προσπαθούμε να αποκρυπτογραφήσουμε αυτόν τον κώδικα κι άρα να κατανοήσουμε το ίδιο το νόημα του μηνύματος.

~~Η αξία της μελέτης των λεκτικών μηνυμάτων για την κοινωνική ψυχολογία επισημαίνεται από πολλούς επιστήμονες, που εφαρμόζουν τις ποιοτικές μεθόδους προσέγγισης των~~
ερευνητικών τους αντικειμένων. Πολύ χαρακτηριστικά θα αναφερθούμε στην άποψη ότι η γλώσσα αποτελεί ένα βασικό μηχανισμό, ο οποίος εξυπηρετεί την ταξινόμηση των ατόμων σε ομάδες⁷⁵, τη διαμόρφωση στερεοτύπων για την κάθε ομάδα και τελικά τη μετάδοση αυτών των στερεοτύπων μέσα από τη λεκτική επικοινωνία⁷⁶.

Η ποιοτική προσέγγιση επιλέχθηκε γιατί καταγράφει μέσα από την ανοιχτή συνέντευξη τις εκφράσεις και τις εννοιολογικές κατηγορίες των ίδιων των υποκειμένων. Ως μονάδα καταγραφής στην έρευνά μας ορίσαμε τη θεματική ενότητα, η οποία μπορεί να είναι μία μόνο λέξη, μία φράση ή και ένα σύνολο φράσεων με ολοκληρωμένο νόημα. Η θεματική ανάλυση του λόγου, την οποία κι εφαρμόσαμε περιλαμβάνει τη συστηματική περιγραφή και κατηγοριοποίηση του ρητού- έκδηλου περιεχομένου με απώτερο σκοπό την ερμηνεία του άρρητου- λανθάνοντος περιεχομένου⁷⁷.

⁷⁵ Βλ. «Particularly central to language acquisition are the processes of naming, labeling and categorizing»

Algrin, J., (1977), **"Word, Object, and Conceptual Development"**, New York., Norton

⁷⁶ Βλ. «...language provides a basic mechanism by which individuals are categorized into groups, and by which stereotypes are shared with others. It is well known that stereotypes are learned through communication.»

Charles Stangor, Mark Schaller, "Stereotypes as Individual and Collective Representations", In: C. Neil Macrae, Charles Stangor, Miles Hewstone (Eds.), (1996), **"Stereotypes and Stereotyping"**, The Guilford Press, New York

⁷⁷ Βλ. Κυριαζή Νότα, (1999), **"Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών"**, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

2.1.2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ

Οι ερευνητικές υποθέσεις, που διατυπώσαμε πριν τη διεξαγωγή της έρευνας διαχωρίστηκαν σε τρεις βασικές κατευθύνσεις, που αφορούν τις τρεις βασικές παραμέτρους του ερευνητικού μας αντικειμένου.

Η μία κατεύθυνση αφορά την ύπαρξη **προκατάληψης** στο δείγμα μας. Πιο συγκεκριμένα θεωρήσαμε ότι για να επιβεβαιωθεί η ύπαρξη προκατάληψης θα έπρεπε να παραδεχθούν τα υποκείμενα ότι οι χρήστες εξαρτητικών ουσιών αποτελούν μία ξεχωριστή κοινωνική ομάδα, αλλά και να αποδίδουν τα χαρακτηριστικά αυτής της ομάδας σε όλα τα άτομα- μέλη της. Παράλληλα θα πρέπει να προσλαμβάνουν την ομάδα των χρηστών ως ομοιογενή απορρίπτοντας τη διαφοροποίηση μεταξύ των εξαρτημένων ατόμων.

Η ύπαρξη της "**μοντέρνας προκατάληψης**" θα μπορούσε να επιβεβαιωθεί μόνο αν τα ίδια τα υποκείμενα παραδέχονταν ότι η εκδήλωση προκατάληψης δεν είναι επιθυμητή κοινωνικά κι άρα δε θα πρέπει να εκφράζεται ανοιχτά. Αν ακόμα διατηρούν αρνητικά συναισθήματα για την κοινωνική ομάδα των εξαρτημένων ατόμων και θεωρούν ότι με τη συμπεριφορά τους απειλούνται οι παραδοσιακές αξίες της κοινωνίας μας.

Τέλος ένδειξη για την ύπαρξη τάσης για **ψυχολογιοποίηση** των συγκεκριμένων ατόμων θα μπορούσε να είναι η επισήμανση της ανάγκης για διατήρηση των κυρίαρχων νορμών και αξιών, αλλά κυρίως η απόδοση της συμπεριφοράς των χρηστών στην προσωπικότητά τους.

Οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι σύμφωνα με την επιστημονική δεοντολογία για να επιβεβαιώσουμε τη βασική μας ερευνητική υπόθεση, ότι δηλαδή υπάρχει "**μοντέρνα προκατάληψη**" στο θεραπευτικό προσωπικό, κι επομένως στο γενικότερο πληθυσμό, θα πρέπει να επιβεβαιωθούν οι τρεις παραπάνω κατευθύνσεις.

2.2. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

2.2.1. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

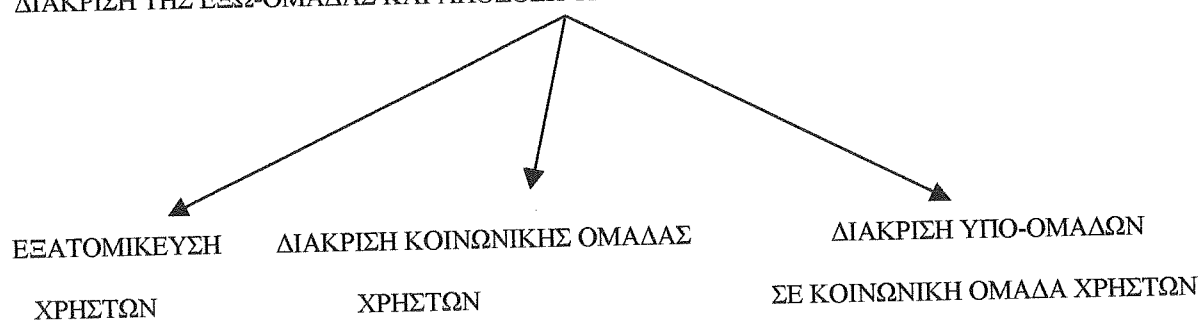
2.2.1.1. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ-ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ

Μέσα από τρεις ερωτήσεις προσπαθήσαμε να ανιχνεύσουμε κατά πόσο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονταν τους χρήστες εξαρτητικών ουσιών σαν μία ξεχωριστή κοινωνική ομάδα. Ρωτήθηκαν λοιπόν τα υποκείμενα ως εξής: - Μπορείτε να διακρίνεται κάποια κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των χρηστών τοξικών ουσιών; - Αποτελούν οι χρήστες μία ομοιογενή κοινωνική ομάδα; - Έχετε διακρίνει εσείς από την πείρα σας κάποιες υποομάδες στο σύνολο των ατόμων που σας προσεγγίζουν και πόσο χρήσιμη είναι αυτή η ομαδοποίηση για τη δουλειά σας;

Από την ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων προέκυψε ότι τα υποκείμενα ακολουθούσαν τρεις γενικές παραδοχές ως προς τις απόψεις τους. Έτσι διακρίθηκαν τρεις κατηγορίες απαντήσεων. α) Όσοι υποστηρίζουν την εξατομίκευση των χρηστών και αντιμετωπίζουν τον καθένα ως ξεχωριστή περίπτωση, β) Όσοι διακρίνουν την ύπαρξη μίας ξεχωριστής κοινωνικής ομάδας των χρηστών και περιγράφουν και τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα και τέλος γ) όσοι παραδέχονται μεν ότι οι χρήστες αποτελούν μία ξεχωριστή ομάδα με κοινωνική υπόσταση, αλλά αναφέρονται κι σε ένα σύνολο υπο-ομάδων μέσα στην ίδια ομάδα.

Σχ. 1

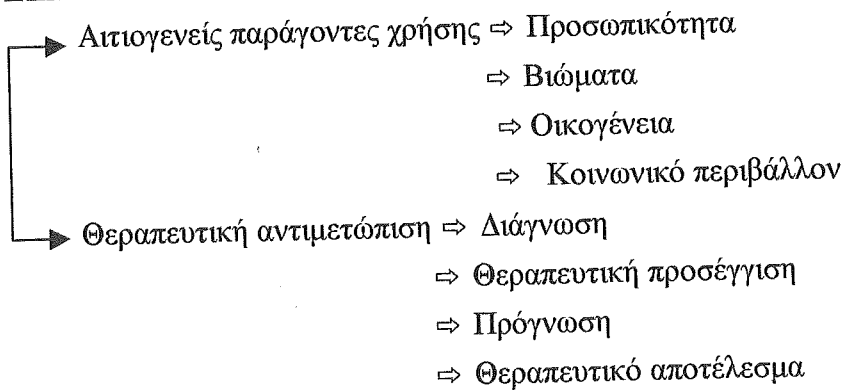
ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΣΤΑ ΑΤΟΜΟ-ΜΕΛΟΣ

Όσα από τα υποκείμενα υποστήριξαν ότι προτιμούν να αντιμετωπίζουν τα εξαρτημένα από ναρκωτικές ουσίες άτομα εξατομικευμένα και δεν αναγνωρίζουν την ύπαρξη μίας ξεχωριστής ομάδας με κοινωνική σημασία αναφέρθηκαν στους εξής τομείς: α) τους αιτιογενείς παράγοντες της χρήσης και β) στη θεραπευτική αντιμετώπιση.

Σχ.2

ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΧΡΗΣΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΤΙΚΩΝ ΟΥΣΙΩΝ

✓ Πιο αναλυτικά ως **αιτιογενείς παράγοντες της χρήσης** αναφέρουν: την προσωπικότητα του ατόμου, τα προσωπικά του βιώματα, την οικογένειά του και το κοινωνικό του περιβάλλον. Ισχυρίζονται δηλαδή ότι ο εθισμός στις ουσίες είναι ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο, που εξαρτάται από όλα όσα αναφέραμε και άρα δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι οι χρήστες έχουν πολλά κοινά μεταξύ τους, αν αναλογιστούμε ότι διαφέρουν οι λόγοι που οδήγησαν τον καθένα στον εθισμό. Για ορισμένους θεραπευτές το γενεσιουργό αίτιο μπορεί να ήταν η ίδια η προσωπικότητα του ατόμου, για άλλον τα αρνητικά βιώματα στη ζωή του ή η κακή λειτουργία (αν όχι παντελής έλλειψη) της οικογένειάς του ή ακόμα και το κοινωνικό του περιβάλλον, να ήταν τέτοιο, που να ευνοούσε τη χρήση ουσιών.

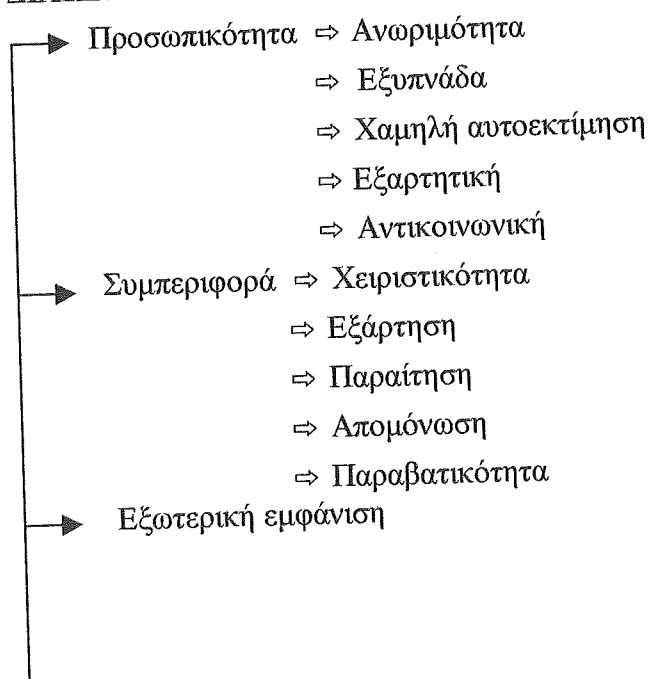
Σε ότι αφορά τη **θεραπευτική αντιμετώπιση** αναφέρουν ότι μέσα από αυτή πρέπει να βλέπουμε τον κάθε χρήστη ως ξεχωριστό άτομο και να εξατομικεύουμε μέσα από τις διαδι-

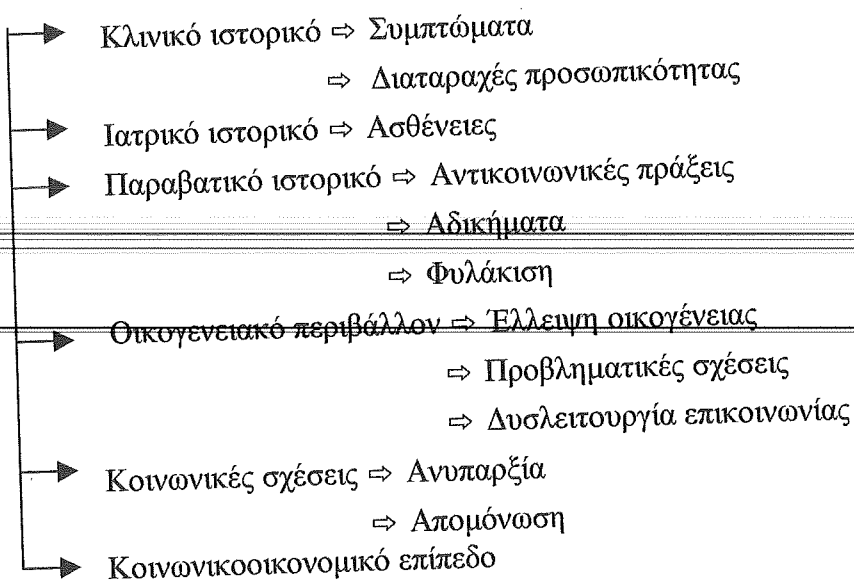
κασίες της. Πιο αναλυτικά θα πρέπει οι θεραπευτικές δομές να αντιμετωπίζουν όσους χρήστες τις προσεγγίζουν εξατομικευμένα ως προς τη διάγνωση του κάθε ατόμου, ως προς τη θεραπευτική προσέγγιση που θα ακολουθηθεί, αλλά και ως προς την πρόγνωση για την πορεία του ατόμου. Εξάλλου επισημαίνεται ότι το θεραπευτικό αποτέλεσμα για κάθε μέλος της θεραπευτικής κοινότητας, όπως επισημαίνει το θεραπευτικό προσωπικό, όχι μόνο είναι διαφορετικό για κάθε άτομο, αλλά και μερικές φορές διαφέρει από την πρόγνωση που κάνει το προσωπικό.

Το σύνολο των υποκειμένων που υποστήριξε στην συνέντευξη πως αναγνωρίζει ότι οι χρήστες τοξικών ουσιών αποτελούν μία ξεχωριστή κοινωνική ομάδα ανέφερε ότι ως ομάδα διαθέτει δικούς τις κανόνες, δομή οργάνωσης και χαρακτηριστικά. Ως προς τα χαρακτηριστικά αυτής της κοινωνικής ομάδας μπορούν να συμπυκνωθούν στα εξής: η προσωπικότητα των ατόμων, η συμπεριφορά τους, η εξωτερική τους εμφάνιση, το κλινικό τους ιστορικό, τα ιατρικό τους ιστορικό, το παραβατικό τους ιστορικό, το οικογενειακό τους ιστορικό, οι κοινωνικές τους σχέσεις και το κοινωνικοοικονομικό τους επίπεδο.

Σχ.3

ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΟΜΑΔΑΣ ΧΡΗΣΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Σε ότι αφορά την **προσωπικότητα** των εξαρτημένων ατόμων περιγράφονται ως "α-νώριμοι" με αποτέλεσμα να καταφεύγουν εύκολα στις ουσίες προκειμένου να λύσουν τα προβλήματά τους κι έτσι δεν κατορθώνουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της ενήλικης ζωής. Ωστόσο χαρακτηρίζονται ως "έξυπνα" άτομα με "ευστροφία", που τους καθιστά ικανούς να εκτιμούν τα άτομα, με τα οποία συναναστρέφονται, και να ανταποκρίνονται σε διάφορες καταστάσεις. Ορισμένα από τα αρνητικά χαρακτηριστικά που αναφέρονται για τους εξαρτημένους από ναρκωτικές ουσίες είναι ότι έχουν "χαμηλή αυτοεκτίμηση" κι επομένως μία εκ των προτέρων αρνητική διάθεση για τις προσπάθειες τους. Είναι γενικά "εξαρτητικές" προσωπικότητες και καταπιάνονται όχι μόνο από τις ουσίες, αλλά και από τις σχέσεις τους με άλλα άτομα του οικείου ή και οικογενειακού τους περιβάλλοντος. Τέλος αναφέρεται ότι απο-τελούν και "αντικοινωνικές" προσωπικότητες με πολλές δυσκολίες στην επαφή με το κοινω-νικό τους περιβάλλον, αλλά και με "αντιδραστική διάθεση" απέναντι στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Ένα σύνολο ιδιαίτερων χαρακτηριστικών αναγνωρίστηκε και ως προς τη **συμπεριφο-ρά** της κοινωνικής ομάδας των εξαρτημένων ατόμων. Πιο συγκεκριμένα χαρακτηρίζονται ως "χειριστικοί" (ιδιαίτερα απέναντι στο θεραπευτή τους), πράγμα που σημαίνει ότι ξέρουν να

χειρίζονται τα άτομα, που συναναστρέφονται, προκειμένου να πετύχουν αυτό που θέλουν (πχ. την εύνοια του θεραπευτή). Ωστόσο το κυριότερο χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς τους είναι καταφανώς η ίδια η "εξάρτηση", μόνο που για τα υποκείμενα η εξάρτηση αυτή έχει μία ευρύτερη έννοια από τις ουσίες και περιλαμβάνει ένα είδος πάγιας συμπεριφοράς "εξάρτησης" απέναντι σε άτομα και καταστάσεις. Παράλληλα αναφέρεται ότι συνηθίζουν να εκδηλώνουν συμπεριφορά "παραίτησης" από τα πράγματα στη ζωή τους και να μην έχουν έτσι φιλοδοξίες κι απαιτήσεις από τον εαυτό τους. Ως προς την κοινωνική τους συμπεριφορά χαρακτηρίζονται από "απομόνωση", ενώ η "παραβατικότητα", που εκδηλώνουν κατά το χρονικό διάστημα που βρίσκονται στη χρήση, τους καταλογίζεται ως μία από τις πιο αρνητικές συμπεριφορές εξαιτίας των επιπτώσεών της στο ευρύ κοινωνικό σύνολο. Άλλωστε αυτού του είδους η συμπεριφορά είναι που κάνει την κοινωνική ομάδα των χρηστών να είναι όχι μόνο "περιθωριοποιημένη" από το κοινωνικό σύνολο, αλλά και αντικείμενο "δίωξης" από τις μορφές του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (αστυνομικές αρχές).

Ειδοποιός διαφορά της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας θεωρείται και η **εξωτερική εμφάνιση** των μελών της. Η παραμέληση της σωματικής υγιεινής, αλλά και διάφορα άλλα χαρακτηριστικά (ρουχισμός, στάση σώματος κλπ.) φαίνεται να έχουν δημιουργήσει στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο μία πάγια εικόνα του χρήστη.

Πολλοί θεραπευτές διαγιγνώσκουν "διαταραχές προσωπικότητας" στην πλειοψηφία των χρηστών. Σύμφωνα με τα λεγόμενά τους η διάγνωση αυτή προκύπτει από μία σειρά "συμπτωμάτων", τα οποία είναι πολύ συχνά στον πληθυσμό της συγκεκριμένης ομάδας και απεικονίζουν το **κλινικό της ιστορικό**. Στα "συμπτώματα" περιλαμβάνονται οι "συναισθηματικές αντιδράσεις" και οι "αντιδράσεις της συμπεριφοράς" ακόμα και η εξωτερική εμφάνιση, όπως την περιγράψαμε παραπάνω.

Το **ιατρικό ιστορικό** της κοινωνικής ομάδας των εξαρτημένων από ναρκωτικές ουσίες ατόμων περιλαμβάνει τις μεταδιδόμενες ασθένειες, που αρκετά συχνά συνοδεύουν την ε-

πικίνδυνη συμπεριφορά της χρήσης. Από τους παθολόγους γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στις ηπατίτιδες Β και C ως συχνότερα εμφανιζόμενες ασθένειες στον πληθυσμό των χρηστών.

Συχνότατη αναφορά γίνεται από τα υποκείμενα των συνεντεύξεων στο **παραβατικό ιστορικό των εξαρτημένων ατόμων**, έτσι ώστε να θεωρείται μία από τις πιο "στιγματισμένες" κοινωνικά ομάδες, η οποία "περιθωριοποιείται" και μερικές φορές αποτελεί αντικείμενο "α-νησυχίας" για το κοινωνικό σύνολο. Στις παραβάσεις, που διαπράττουν τα εξαρτημένα άτομα, περιλαμβάνονται και οι "αντικοινωνικές πράξεις", που δεν επισύρουν την επέμβαση των επίσημων μορφών κοινωνικού ελέγχου. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πολλοί υποστηρίζουν ότι και η ίδια η χρήση αποτελεί μία μορφή "αντικοινωνικής πράξης". Άλλες φορές ωστόσο εκδηλώνονται στην ομάδα των χρηστών διάφορα ποινικά αδικήματα, όπως κλοπές, αλλά και πιο σοβαρές παραβάσεις των νόμων (πχ. εμπορεία και διακίνηση ναρκωτικών ουσιών), που επισύρουν σημαντικές ποινές, όπως η φυλάκιση.

Το **οικογενειακό περιβάλλον** μερικές φορές εκλείπει για τα άτομα που κάνουν συστηματική χρήση ναρκωτικών ουσιών, είτε γιατί πραγματικά δεν υπάρχει οικογένεια είτε γιατί δε διαμένουν μαζί με την οικογένειά τους. Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις που το οικογενειακό περιβάλλον υφίσταται, το χαρακτηρίζουν οι προβληματικές σχέσεις μεταξύ των μελών του και η δυσκολία επικοινωνίας και κατανόησης των αναγκών του κάθε μέλους.

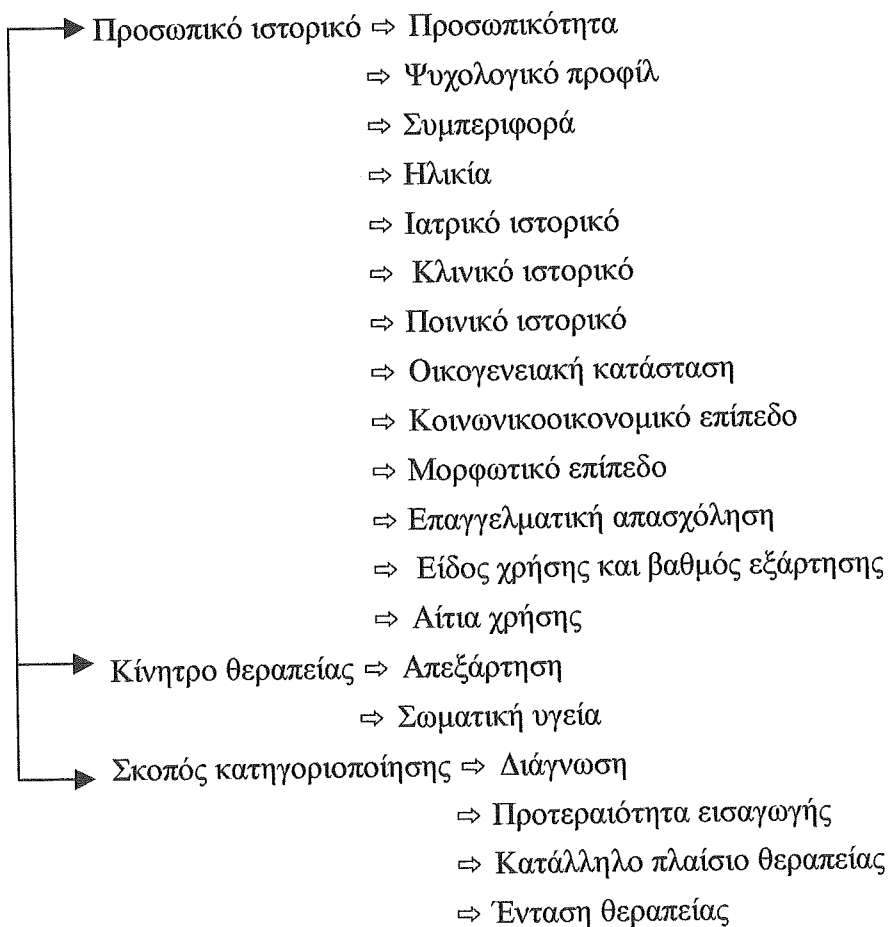
Οι **κοινωνικές σχέσεις** των εξαρτημένων ατόμων χαρακτηρίζονται κι εκείνες ως "προβληματικές". Πολλοί από τους ομιλητές ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχουν καν επαφές της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας με άλλες ομάδες του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Αυτό αποδίδεται κυρίως στο γεγονός πώς η ομάδα των χρηστών χαρακτηρίζεται από "απομόνωση" και οι συναναστροφές περιορίζονται μεταξύ της ενδο-ομάδας, είτε επειδή το επιλέγουν οι ίδιοι οι χρήστες είτε επειδή το κοινωνικό σύνολο δεν είναι και τόσο ανοιχτό απέναντί τους.

Τέλος το **κοινωνικοοικονομικό επίπεδο** της πλειοψηφίας της ομάδας των χρηστών χαρακτηρίζεται χαμηλό, πράγμα το οποίο αποτελεί ένα ακόμα δείγμα για την περιθωριοποίησή τους από την κοινωνική πραγματικότητα.

~~Όπως έχουμε ήδη αναφέρει μία κατηγορία που διακρίθηκε από την ανάλυση περιεχομένων των συνεντεύξεων ως προς τη διάκριση της εξω-ομάδας, που κάνουν οι θεραπευτές, είναι εκείνη όπου παρότι αναγνωρίζεται η ύπαρξη μία ξεχωριστής κοινωνικής ομάδας των εξαρτημένων ατόμων, ωστόσο διακρίνονται κάποιες υποομάδες μέσα στην εν λόγω ομάδα.~~
Εκείνοι που διακρίνουν την ύπαρξη υποομάδων στην κοινωνική ομάδα των εξαρτημένων ατόμων αναφέρονται: στο προσωπικό τους ιστορικό, στο κίνητρο θεραπείας και στο σκοπό της κατηγοριοποίησης των χρηστών.

Σχ.4

ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΥΠΟ-ΟΜΑΔΩΝ ΣΕ ΟΜΑΔΑ ΧΡΗΣΤΩΝ

Πιστεύουν λοιπόν οι θεραπευτές ότι υπάρχει μία διακριτή κοινωνική ομάδα συγκροτημένη από χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών και ένας παράγοντας που διαφοροποιεί υποομάδες μέσα σε αυτή την ομάδα είναι το **προσωπικό ιστορικό των ίδιων των ατόμων**. Το **προσωπικό ιστορικό** μπορεί λοιπόν να διαφοροποιήσει τις υποομάδες μεταξύ τους ως προς ένα σύνολο παραγόντων, που μπορεί να είναι η προσωπικότητα των ατόμων, το ψυχολογικό τους προφίλ, η συμπεριφορά τους, η ηλικία τους, το ιατρικό τους ιστορικό, το κλινικό τους ιστορικό και το ποινικό ιστορικό. Παράλληλα αναγνωρίζονται ως παράγοντες διαφοροποίησης υποομάδων η οικογενειακή κατάσταση, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, το μορφωτικό επίπεδο, η ενδεχόμενη επαγγελματική απασχόληση. Τέλος αναφέρονται ορισμένοι παράγοντες που αφορούν την ίδια την εξάρτηση, όπως είναι το είδος και ο βαθμός της εξάρτησης, αλλά και τα αίτια της χρήσης.

Ένας ακόμη παράγοντας που εμφανίζεται ως υπεύθυνος για τη διάκριση υποομάδων χρηστών είναι το **"κίνητρο"** που έχουν **για θεραπεία**. Πιο συγκεκριμένα υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς εκείνους τους χρήστες που αναζητούν τη θεραπευτική βοήθεια προκειμένου να επιτύχουν την πλήρη **"απεξάρτησή"** τους από τις ουσίες κι εκείνοι που στοχεύουν με την εμπλοκή τους στη θεραπεία μόνο στη **"διατήρηση"** της σωματικής υγείας. Στους δεύτερους είναι πολύ χρήσιμα τα προγράμματα που λειτουργούν στη χώρα μας για τη μείωση της βλάβης, τα οποία έχουν ως πρωταρχικό στόχο τη **"διατήρηση"** του ατόμου σε μία καλή σωματική και φυσική κατάσταση και την αποχή του από την επικίνδυνη μορφή χρήσης.

Ειδική αναφορά γίνεται στο **σκοπό** για τον οποίο οι θεραπευτές κάνουν τη διαφοροποίηση αυτή μεταξύ των χρηστών. Η **κατηγοριοποίηση** λοιπόν των χρηστών και για το θεραπευτικό προσωπικό κυρίως των χρηστών, που φθάνουν σε αυτούς για την αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας, είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για τη **"διάγνωση"** που πρέπει να κάνουν στον κάθε **"ασθενή"** τους. Η **"διάγνωση"** αυτή είναι απόλυτα αναγκαία και για την εκτίμηση

των προτεραιοτήτων εισαγωγής, οπότε κι αναφέρεται ότι παρά τις λίστες αναμονής υπάρχουν ασθενείς που κατά προτεραιότητα εισάγονται στο πρόγραμμα υποκατάστασης επειδή θεωρούνται επείγοντα περιστατικά εξαιτίας πχ. της ύπαρξης μίας σωματικής ασθένειας (ηπατίτιδα, AIDS) ή και ψυχολογικής ασθένειας (ψύχωση). Η κατηγοριοποίηση των ασθενών, που υπάρχουν στο πρόγραμμα, βοηθάει άλλωστε το θεραπευτή στο να συμφωνήσει με τον "ασθενή" του για το κατάλληλο πλαίσιο θεραπείας ανάλογα με τις ανάγκες του ίδιου του "ασθενή", αλλά και για το πόσο εντατική θα είναι η θεραπεία, που θα ακολουθηθεί.

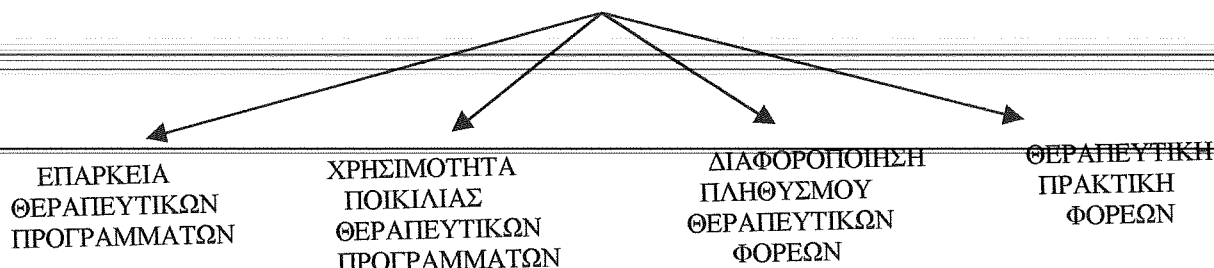
2.2.1.2. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ

Προκειμένου να διαπιστώσουμε κατά πόσο τα υποκείμενα προσλαμβάνουν την κοινωνική ομάδα των χρηστών εξαρτητικών ουσιών ως ομοιογενή θέσαμε τις εξής ερωτήσεις: - Πιστεύετε ότι το σύνολο των χρηστών στην Ελλάδα έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούν οι ανάγκες τους να καλυφθούν από τα θεραπευτικά μοντέλα, που εφαρμόζονται σήμερα στη χώρα μας; - Πόσο χρήσιμο είναι για τους χρήστες να λειτουργούν παράλληλα διαφορετικά θεραπευτικά προγράμματα; - Θεωρείτε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των χρηστών, που προσεγγίζουν τον κάθε θεραπευτικό φορέα; Προσελκύει δηλαδή κάθε θεραπευτικός φορέας μία ορισμένη ομοιογενή ομάδα χρηστών; - Μέσα από το θεραπευτικό πρόγραμμα δίνεται έμφαση στα κοινά χαρακτηριστικά των ατόμων, που αποτελούν τα μέλη της θεραπευτικής ομάδας;

Από την επεξεργασία του περιεχομένου των απαντήσεων προέκυψαν οι εξής κατηγορίες: α) επάρκεια των θεραπευτικών προγραμμάτων, β) χρησιμότητα της ποικιλίας των θεραπευτικών προγραμμάτων, γ) διαφοροποίηση του πληθυσμού των θεραπευτικών φορέων και δ) η θεραπευτική πρακτική των φορέων.

Σχ. 5

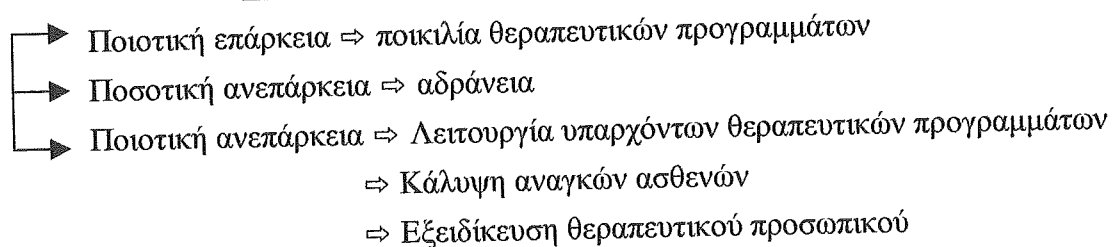
ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ

Σε ότι αφορά την επάρκεια των θεραπευτικών προγραμμάτων στη χώρα μας για την κάλυψη των αναγκών της τοξικοεξάρτησης, ορισμένοι την παραδέχονται και άλλοι όχι, ενώ διαφοροποιούν την ποσοτική επάρκεια από την ποιοτική. Τα άτομα που αναγνωρίζουν ότι υπάρχει **επάρκεια** αναφέρουν ότι υφίσταται μόνο **ποιοτικά** και όχι ποσοτικά. Η ποιοτική κάλυψη των αναγκών κατά τα λεγόμενά τους επιτυγχάνεται χάρη στην ποικιλία των θεραπευτικών προγραμμάτων, που λειτουργούν στη χώρα μας ως προς τις θεραπευτικές μεθόδους που εφαρμόζουν, τη θεραπευτική πρακτική που ακολουθούν, αλλά και ως προς την όλη φιλοσοφία τους.

Σχ.6

ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ένας σημαντικός αριθμός υποκειμένων ισχυρίζεται ότι η θεραπεία στην Ελλάδα έχει τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά ελλείμματα. Η **ποσοτική ανεπάρκεια** αποδίδεται στην "αδράνεια" εξέλιξης της θεραπευτικής πρακτικής στη χώρα μας. Οι μηχανισμοί ερευνών και αποφάσεων της θεραπείας είναι πολύ αργοί με αποτέλεσμα όχι μόνο να μη συγχρονίζονται με την ταχύτατη εξέλιξη του κοινωνικού φαινομένου της τοξικοεξάρτησης, αλλά και να μην επιτυγχάνεται η κάλυψη όλων των αναγκών. Ένα αδιάσειστο στοιχείο για την ποσοτική ανεπάρκεια του θεραπευτικού συστήματος στη χώρα μας αποτελούν οι λίστες αναμονής ασθενών σε πολλούς από τους θεραπευτικούς φορείς.

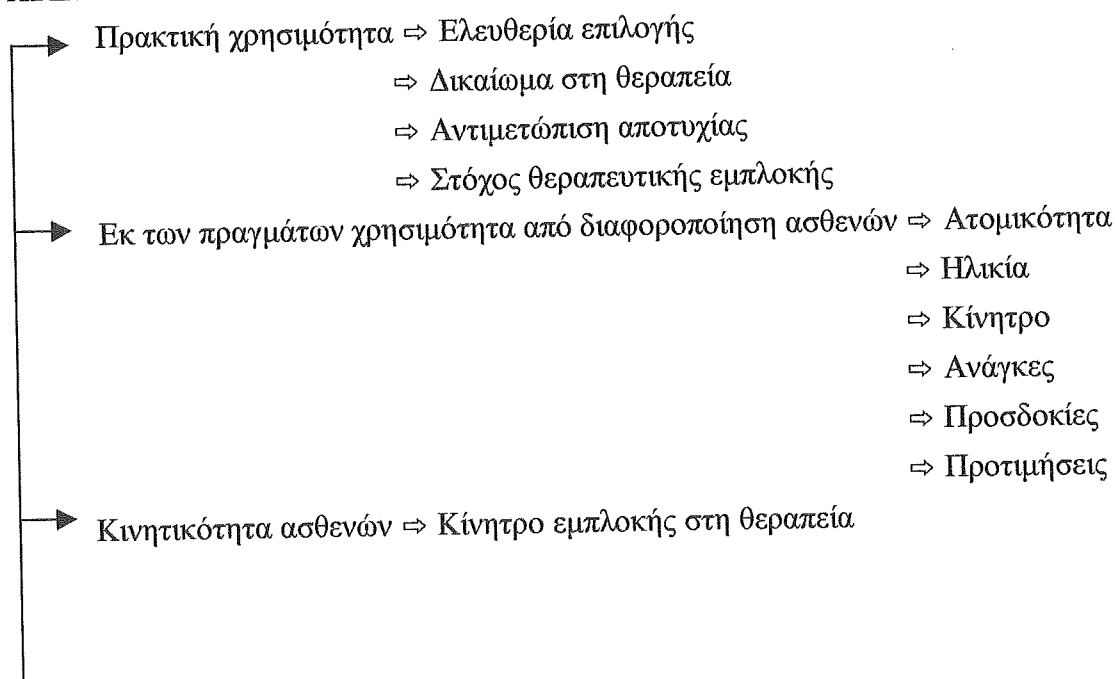
Η **ποιοτική ανεπάρκεια** αποδίδεται σε μία σειρά παραγόντων όπως η κάλυψη των αναγκών των ασθενών, η οποία είναι ελλιπής. Εξαιτίας της ποικιλίας των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι χρήστες ουσιών, αλλά και λόγω των ιδιαιτεροτήτων που έχει ο καθένας οι ανάγκες τους δύσκολα θα μπορούσαν να καλυφθούν από τα τρέχοντα προγράμματα θεραπείας. Είναι χαρακτηριστικό ότι εκλείπουν προγράμματα προσέγγισης γυναικών ή εγκύων γυναικών, ενώ εκτός της προσφοράς θεραπείας ή και φροντίδας για τη μείωση της βλάβης βρίσκεται και η ελληνική περιφέρεια, παρόλο που οι μελέτες έχουν δείξει ότι και ο πληθυσμός στην επαρχιακή Ελλάδα αντιμετωπίζει το πρόβλημα της τοξικοεξάρτησης. Παράλληλα η ποιοτική ανεπάρκεια αποδίδεται και στη λειτουργία των υπαρχόντων θεραπευτικών προγραμμάτων. Ορισμένα υποκείμενα καταλογίζουν κακό επίπεδο παρεχόμενων υπηρεσιών από τα θεραπευτικά προγράμματα, ενώ παράλληλα η αποτελεσματικότητα του κάθε προγράμματος εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τον ίδιο τον "ασθενή", από τα "θέλω" του και το πώς θα χρησιμοποιήσει ο ίδιος το "θεραπευτικό πλαίσιο". Ωστόσο επισημαίνεται από πολλούς θεραπευτές ότι οι κοινωνικές επαφές των ατόμων, που έχουν γίνει δεχτοί στο θεραπευτικό τους φορέα, δεν είναι τόσο συχνές και οι ασθενείς παραμένουν για όλο το χρονικό διάστημα της θεραπείας τους στα πλαίσια μίας "ομοιογενούς ομάδας" - εκείνης του θεραπευόμενου πληθυσμού - με αποτέλεσμα να υφίστανται ένα είδος "ιδρυματισμού". Τέλος η ποιοτική ανεπάρκεια

αποδίδεται και στη μη εξειδίκευση του θεραπευτικού προσωπικού, το οποίο συχνά δε διαθέτει "πιστοποιημένες" γνώσεις εξειδίκευσης στη θεραπεία των εξαρτημένων ατόμων.

Οι θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν για τη χρησιμότητα της ποικιλίας των θεραπευτικών προγραμμάτων αφορούν κατ' αρχάς την πρακτική της πλευρά. Πρακτικά λοιπόν θεωρείται πολύ χρήσιμο να υπάρχουν ποικίλα θεραπευτικά προγράμματα, καθώς έτσι διασφαλίζεται η "ελευθερία της επιλογής" των εξαρτημένων ατόμων ανάμεσα σε περισσότερες πιθανές θεραπευτικές λύσεις, έτσι ώστε να βρίσκει ο κάθε "ασθενής" το πλαίσιο που πιστεύει ότι του ταιριάζει. Άλλωστε μόνο με την παραπάνω ποικιλία υποστηρίζεται έμπρακτά και το "δικαίωμα" που έχει κάθε "ασθενής" στη θεραπεία. Επίσης πρακτικά παρέχεται η δυνατότητα σε όποιον αποτύχει σε μία προσπάθεια να μετακινηθεί και να αντιμετωπίσει έτσι το αρνητικό αποτέλεσμα αυτής της προσπάθειας. Τελικά όμως εκ των πραγμάτων υπάρχουν διαφορετικά θεραπευτικά πλαίσια, αφού ο στόχος της θεραπευτικής εμπλοκής για τον κάθε "ασθενή" μπορεί να διαφέρει και χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι μόνο το 10% των "ασθενών" έχει ως στόχο με την εισαγωγή του σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα την πλήρη "απεξάρτηση", ενώ η πλειοψηφία στοχεύει στη "μείωση της βλάβης".

Σχ. 7

ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

- ⇒ Θεραπευτικές ελλείψεις
- ⇒ Δοκιμή
- ⇒ Θεραπευτική εξάρτηση
- ⇒ Η χρήση ως χρόνια πάθηση
- ⇒ Ψυχοπαθολογία

→ Προτάσεις ⇒ Ειδικά Κέντρα Υποδοχής - Παραπομπής

⇒ Συνεργασία φορέων για αξιοποίηση θεραπευτικού ιστορικού ασθενών

⇒ Υπηρεσίες υποστήριξης μετά τη ολοκλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος

Η μη ομοιότητα των "ασθενών" άλλωστε δημιουργεί μία **εκ των πραγμάτων χρησιμότητα της θεραπευτικής ποικιλίας**. Οι παράγοντες **διαφοροποίησης των υπό θεραπεία ατόμων** περιλαμβάνουν την ατομικότητα του καθενός με τα προσωπικά του χαρακτηριστικά, την ηλικία, το κίνητρό του για θεραπεία, που μπορεί να ποικίλλει από την "απεξάρτηση" ως την απλή "μείωση της βλάβης". Οι ανάγκες επίσης του κάθε υπό θεραπεία ατόμου είναι πολύ διαφορετικές, ως προς τους ψυχολογικούς, τους οικογενειακούς, τους κοινωνικούς και τους οικονομικούς παράγοντες, όπως και οι προσδοκίες του καθένα από τη θεραπεία, πράγμα που σημαίνει ότι πρέπει να υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις και εξατομικευμένες κατά το δυνατόν. Άλλωστε ακόμα και οι προτιμήσεις των ίδιων των χρηστών ως προς τη θεραπευτική παρέμβαση κάνουν την ποικιλία μεταξύ των τελευταίων αναγκαία.

Η πλειοψηφία των θεραπειών παραδέχεται ότι υπάρχει μία **κινητικότητα** των εξαρτημένων ατόμων **μέσα στο θεραπευτικό σύστημα**. Ορισμένοι μάλιστα επισημαίνουν και τον κίνδυνο οι χρήστες να μετακινούνται από τον ένα θεραπευτικό φορέα στον άλλο, χωρίς πιθανά να "ολοκληρώνουν τη θεραπεία" τους. Η κινητικότητα αυτή αποδίδεται στο "κίνητρο" του κάθε χρήστη για την εμπλοκή του στη θεραπεία, δηλαδή το πόσο ισχυρό είναι το "θέλω" του για "απεξάρτηση" και άρα πόσο "κινητοποιείται". Βέβαια ουσιαστικά το "κίνητρο" για αλλαγή ζωής διαμορφώνεται σταδιακά και κατά τη διάρκεια της εμπλοκής του ατόμου στη λογική της θεραπείας. Ωστόσο αναφέρεται ότι οι "ασθενείς" που φέρουν ασθενές "κίνητρο"

για τη θεραπευτική τους προσπάθεια μετακινούνται από τον ένα φορέα στον άλλο προκειμένου να "πείσουν το περιβάλλον τους ότι κάτι κάνουν" και έτσι χρησιμοποιούν την εμπλοκή τους στη θεραπεία σαν μία καλή "δικαιολογία". Ένας άλλος λόγος για την μετακίνηση των υπό θεραπεία ατόμων σε διαφορετικούς φορείς είναι οι ελλείψεις που πιθανά προκύπτουν στη θεραπεία και το άτομο θέλει να ξαναεπεξεργαστεί κάποια μέρη της θεραπευτικής διαδικασίας σε κάποιο άλλο θεραπευτικό πρόγραμμα. Παράλληλα οι θεραπευτές αναφέρουν τους ισχυρισμούς των ίδιων των ασθενών, οι οποίοι δηλώνουν ότι θέλουν να δοκιμάσουν αν μπορούν να ανταποκριθούν στη θεραπεία και σε ποιο θεραπευτικό πλαίσιο θα νοιώσουν ασφαλείς για να κάνουν την προσπάθειά τους. Η πολύχρονη κινητικότητα των χρηστών χωρίς πρακτικά αποτελέσματα αποδίδεται και σε ένα είδος "εξάρτησης" των χρηστών από την ίδια τη θεραπεία. Η επαφή με τους θεραπευτικούς φορείς και το ασφαλές τους περιβάλλον μερικές φορές μπορεί και να γίνει ένας τρόπος ζωής για το άτομο. Για άλλους θεραπευτές η χρήση αποτελεί μία "χρόνια πάθηση", που ως τέτοια απαιτεί και την "χρόνια παρακολούθησή" της, αφού η αλλαγή της συμπεριφοράς και του τρόπου σκέψης δεν είναι εύκολη ή βραχύχρονη διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα ορισμένα υποκείμενα διαγιγνώσκουν στη συγκεκριμένη περίπτωση την ύπαρξη "ψυχοπαθολογίας" στο άτομο, καθώς φαίνεται να υπάρχει μία αδυναμία λειτουργίας και συντονισμού του ατόμου με ένα σταθερό περιβάλλον, όπως η θεραπευτική δομή.

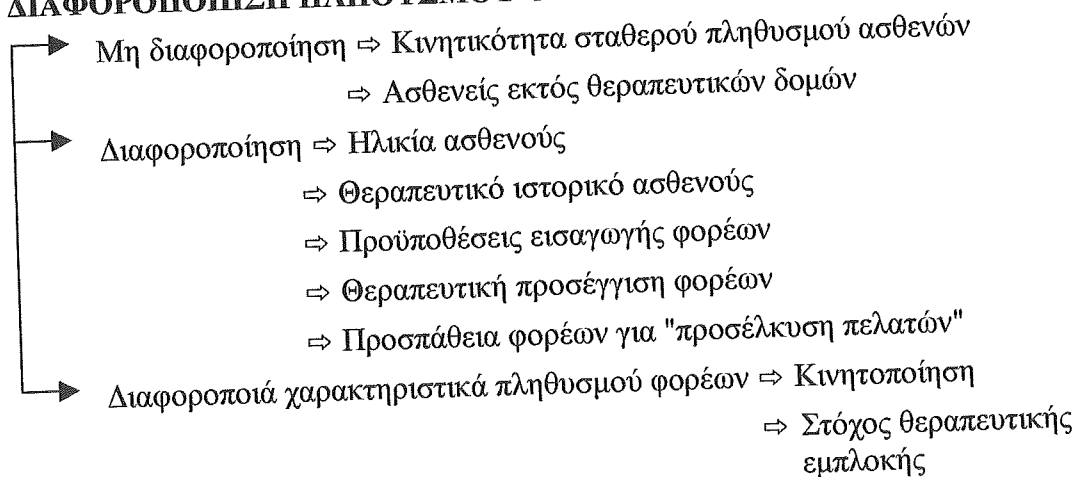
Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της έντονης κινητικότητας των χρηστών στο θεραπευτικό σύστημα γίνονται ορισμένες **προτάσεις**, όπως είναι ο σχεδιασμός και η λειτουργία "Ειδικών Κέντρων Υποδοχής και Παραπομπής" των εξαρτημένων ατόμων, τα οποία θα αναλάβουν να πληροφορούν τους χρήστες για όλα τα υπάρχοντα θεραπευτικά προγράμματα και να τους βοηθούν στο να επιλέξουν το καταλληλότερο σύμφωνα με τις ανάγκες τους και τους θεραπευτικούς τους στόχους αξιοποιώντας όλες τις πληροφορίες που παίρνουν για το κάθε άτομο. Τονίζεται επίσης η ανάγκη για συνεργασία μεταξύ των φορέων για την καταγραφή και την αξιοποίηση του θεραπευτικού ιστορικού του κάθε "ασθενή". Αν κάθε φορέας

αναλάβει να διατηρεί απόρρητα στοιχεία για την πορεία του κάθε "ασθενή" στη θεραπεία, τότε σε κάθε επόμενο φορέα, που το άτομο θα απευθύνεται για θεραπευτική βοήθεια, θα υπάρχει ένας σημαντικός φάκελος του "ασθενούς" με όλες τις πληροφορίες για το ενδεχόμενο ~~πέρασμα του από άλλες θεραπευτικές δομές και την αποτελεσματικότητά τους σε αυτόν. Πολύ σημαντική για τη διατήρηση του αποτελέσματος της θεραπείας θεωρείται η παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών και μετά την ολοκλήρωση του θεραπευτικού προγράμματος προκειμένου να μειώνονται οι "υποτροπές" και συνεπώς και οι πιθανότητες να εμφανιστεί το ίδιο άτομο μετά από καιρό και πάλι στο θεραπευτικό σύστημα.~~

Οι απαντήσεις των υποκειμένων για το αν πιστεύουν ότι υπάρχει μία διαφοροποίηση μεταξύ του πληθυσμού που φθάνει σε κάθε θεραπευτικό φορέα ποικίλει από την αποδοχή της άποψης ως τη μη αποδοχή της και τέλος την περιγραφή των χαρακτηριστικών, που διαφοροποιούν τους πληθυσμούς μεταξύ τους. Εκείνοι λοιπόν που **δεν παραδέχονται τη διαφοροποίηση** στηρίζουν την άποψή τους στο γεγονός ότι υπάρχει κινητικότητα ενός "σταθερού" πληθυσμού ασθενών μέσα στο θεραπευτικό σύστημα από τον ένα φορέα στον άλλο, πράγμα που σημαίνει ότι τα ίδια πρόσωπα αποτελούν το "πελατολόγιο" όλων των φορέων. Ακόμη αναφέρεται ότι υπάρχει και ένα σύνολο ασθενών που παραμένει εκτός των θεραπευτικών δομών.

Σχ. 8

ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ

- ⇒ Βαθμός εξάρτησης
- ⇒ Χρόνια χρήσης
- ⇒ Ηλικία
- ⇒ Ανάγκες
- ⇒ Οικογένεια

Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων παραδέχεται ότι ο πληθυσμός, που φθάνει στον κάθε φορέα για θεραπευτική βοήθεια, **διαφέρει** ως προς την ηλικία και σημειώνουν ότι στον Ο.ΚΑ.ΝΑ. απευθύνονται άτομα μεγαλύτερης ηλικίας με μέσο όρο τα 30 έτη, ενώ στα στεγνά προγράμματα (ΚΕ.Θ.Ε.Α., 18 ΑΝΩ) οι ηλικίες είναι χαμηλότερες κι εκεί απευθύνονται και οι έφηβοι. Διαφορές εντοπίζονται και ως προς το θεραπευτικό ιστορικό των ασθενών, καθώς το σύνολο σχεδόν των ατόμων, που βρίσκονται στα προγράμματα υποκατάστασης, έχουν ήδη πραγματοποιήσει θεραπευτικές προσπάθειες και σε άλλες θεραπευτικές δομές, κάτι που δεν ισχύει για το σύνολο των ατόμων που βρίσκονται στα άλλα προγράμματα θεραπείας. Είναι όμως αξιοσημείωτο ότι η διαφοροποίηση των πληθυσμών καλλιεργείται και από τους ίδιους τους φορείς, οι οποίοι ορίζουν διαφορετικές προϋποθέσεις εισαγωγής (ηλικία, θεραπευτικό ιστορικό κα.). Εξάλλου ο πληθυσμός του κάθε φορέα διαφέρει αφού υπάρχουν διαφορετικές θεραπευτικές προσεγγίσεις και ο κάθε χρήστης έχει τη δυνατότητα να επιλέγει αυτήν που του ταιριάζει (υποκατάσταση, απόλυτη αποχή από τις ουσίες, ψυχολογική υποστήριξη). Άλλωστε και οι ίδιοι οι φορείς προσπαθούν να "προσελκύσουν πελάτες" και να τους συγκρατήσουν μέσα από "διαφημιστικές καμπάνιες", την "ενημέρωση του κοινού" (ευρύτερου και των χρηστών) και τη λειτουργία των Κέντρων Ενημέρωσης, όπου κάθε άμεσα ή έμμεσα ενδιαφερόμενος μπορεί να πληροφορηθεί για τις παρεχόμενες υπηρεσίες και την όλη λειτουργία του φορέα.

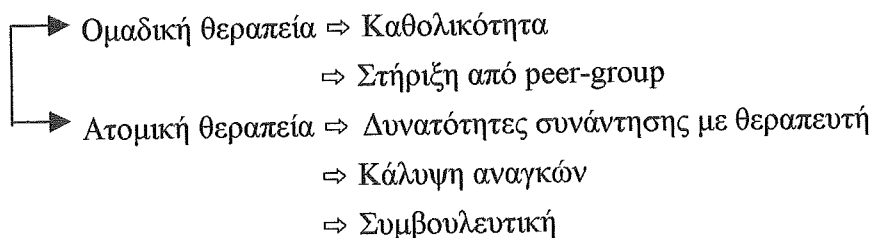
Ειδική αναφορά γίνεται στα **χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τους πληθυσμούς των φορέων** μεταξύ τους. Σε αυτά ανήκουν ο βαθμός και το είδος της "κινητοποίησης" του

ατόμου για θεραπεία, αλλά και "στόχος" της θεραπευτικής του εμπλοκής ("απεξάρτηση" ή "μείωση της βλάβης"). Ο "βαθμός της εξάρτησης" και τα χρόνια που βρίσκεται το άτομο μέσα στη χρήση, αλλά και οι ανάγκες του ως προς τη θεραπευτική παρέμβαση διαφέρουν επίσης. Τέλος γίνεται αναφορά στην οικογενειακή κατάσταση του κάθε ατόμου.

Μία τελευταία ερώτηση αφορούσε τη θεραπευτική πρακτική των φορέων και διακρίθηκαν δύο υπο-κατηγορίες στα απαντήσεις. Στη μία υπο-κατηγορία οι ερωτηθέντες απάντησαν ότι ακολουθείται η **ομαδική θεραπεία** στη θεραπευτική πρακτική της μονάδας τους. Τονίζεται η χρησιμότητάς της, καθώς βασίζεται στην καθολικότητα των συμμετεχόντων, δηλαδή στα κοινά τους χαρακτηριστικά και στα κοινά τους προβλήματα. Παράλληλα η ομαδική θεραπεία λειτουργεί μέσα από τη στήριξη των ατόμων από τα μέλη της "ομάδας των ομότιμων μελών" (peer-group).

Σχ. 9

ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΦΟΡΕΩΝ

Το σύνολο σχεδόν των θεραπειών ασκεί τη θεραπευτική παρέμβαση μέσα από τις **ατομικές συνεδρίες**. Η σημαντικότητα της συγκεκριμένης προσέγγισης έγκειται στο ότι παρέχεται η δυνατότητα στον ασθενή να συναντάει το θεραπευτή του όχι μόνο πολύ τακτικά, αλλά και σε περίπτωση προσωπικής του "ανάγκης". Άλλωστε η προσέγγιση στην ατομική συνεδρία είναι πιο "εξατομικευμένη" κι έτσι καλύπτονται περισσότερο οι "ιδιαίτερες ανάγκες" του κάθε ατόμου. Ο θεραπευτής αποτελεί έτσι έναν "προσωπικό σύμβουλο" και η συμβουλευτική

καθοδήγηση είναι πιο πιθανόν να είναι αποτελεσματική επειδή ακριβώς είναι προσαρμοσμένη στις προσωπικές ανάγκες του κάθε θεραπευόμενου. }

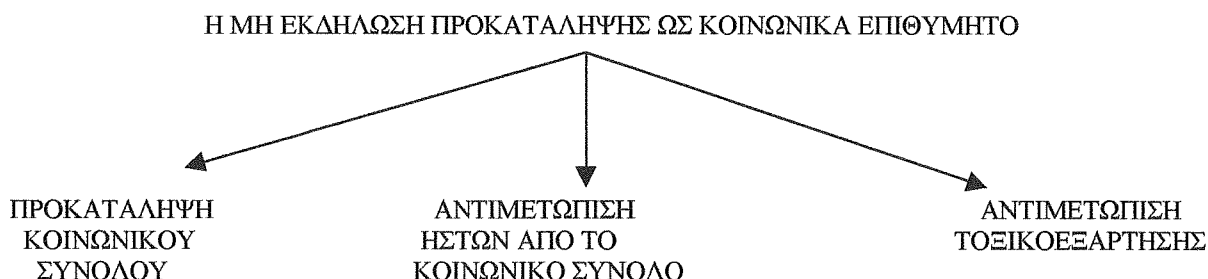
2.2.2. ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

2.2.2.1. Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ

Μέσα στα πλαίσια της έρευνας θελήσαμε να δούμε κατά πόσο τα υποκείμενα θεωρούν ότι δεν είναι "κοινωνικά επιθυμητό" να εκδηλώνουμε προκατάληψη εναντίον των εξαρτημένων ατόμων. Έτσι τους θέσαμε τις εξής ερωτήσεις: - Πιστεύετε ότι σήμερα ο χρήστης ουσιών αντιμετωπίζεται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο με λιγότερη προκατάληψη από ότι στο παρελθόν ή ότι οι βασικές μας στάσεις απέναντί του δεν έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά; - Από την επαφή σας με τα εξαρτημένα άτομα τι θα είχατε να πείτε σε κάποιον απλό πολίτη, που εκφράζει τους φόβους του για την παρουσία των ουσιοεξαρτημένων στην κοινωνία μας; - Ποιος νομίζετε ότι είναι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της τοξικομανίας;

Οι θεματικές κατηγορίες που προέκυψαν από την επεξεργασία των απαντήσεων σχετικά με τη μη εκδήλωση της προκατάληψης είναι: α) η προκατάληψη του κοινωνικού συνόλου, β) η αντιμετώπιση των εξαρτημένων ατόμων από το κοινωνικό σύνολο και γ) η αντιμετώπιση της τοξικομανίας.

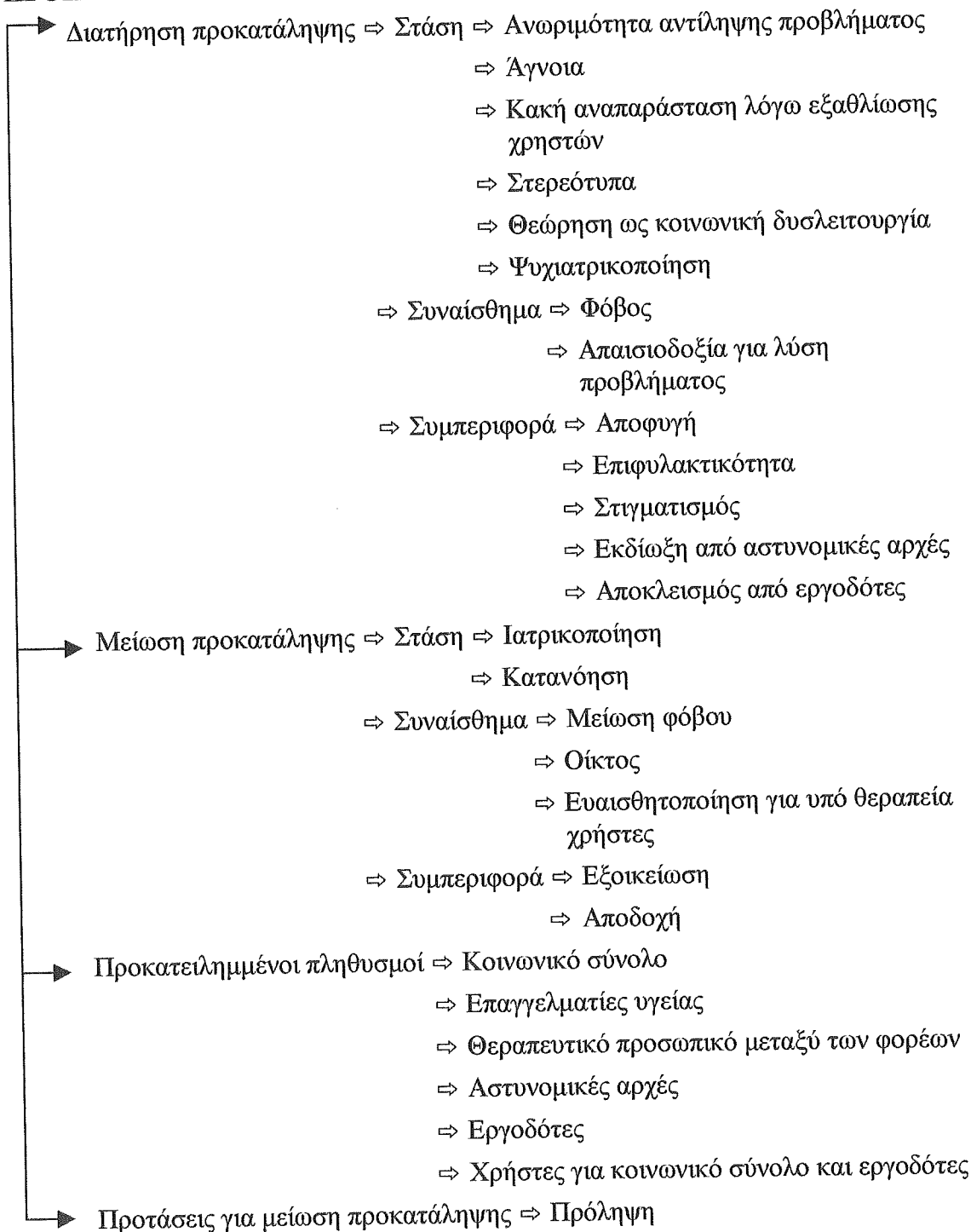
Σχ. 10

Οι απόψεις για την ύπαρξη ή όχι προκατάληψης στο γενικό πληθυσμό ως προς τους εξαρτημένους χρήστες δίστανται. Εκείνοι που θεωρούν ότι η προκατάληψη υπάρχει από το παρελθόν και διατηρείται ανέπαφη στις μέρες μας, την περιγράφουν σε όλα της τα στοιχεία, γνωστικό, συναισθηματικό και συμπεριφορικό.

Σχ. 11

ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ

Ως προς το γνωστικό μέρος της προκατάληψης αναφέρονται στις στάσεις των απλών πολιτών, οι οποίες οφείλονται στην ανωριμότητα "αντίληψης" του όλου προβλήματος της τοξικομανίας, καθώς δεν μπορούμε να δούμε το πρόβλημα στις "πραγματικές του διαστάσεις" και σε όλες του τις "πτυχές". Η "άγνοια" επίσης ευθύνεται πολλές φορές για την υπαρξη προκατάληψης ή ακόμα και η "ελλιπής πληροφόρηση". Ειδική αναφορά γίνεται και στη δημιουργία στερεοτύπων στο γενικό πληθυσμό, ο οποίος συχνά φαίνεται να "ταυτίζει" την εικόνα του χρήστη με την εικόνα, που έχει για το "χρήστη της Ομόνοιας". Άλλωστε η "αναπαράσταση" για τους χρήστες είναι μάλλον αρνητική αν και οφείλεται στην "εξαθλίωση" των ίδιων των χρηστών από τον τρόπο ζωής τους. Μέρος της υπάρχουσας προκατάληψης αποτελεί και η αντίληψη ότι η χρήση και ο εθισμός αποτελούν μία "κοινωνική δυσλειτουργία", καθώς η χρήση θεωρείται ως "προσωπική επιλογή" του ατόμου, ενώ η τοξικομανία χαρακτηρίζεται ως κάτι το "προβληματικό" και "ζημιογόνο" για την ομαλή λειτουργία του κοινωνικού συνόλου. Ορισμένοι μάλιστα αναφέρουν ότι μία μερίδα του κοινωνικού συνόλου θεωρεί τους εξαρτημένους ως άτομα με "ψυχολογική διαταραχή" κι έτσι διατηρούν αρνητική στάση απέναντί τους. Ως προς το **συναισθηματικό μέρος της προκατάληψης** γίνεται αναφορά στο "φόβο που διακρίνει ένα σημαντικό αριθμό πολιτών για τους χρήστες και τη συναναστροφή μαζί τους, αλλά και μία απαισιοδοξία για την επίλυση του προβλήματος της "τοξικομανίας". Τέλος η υπάρχουσα προκατάληψη είναι ευδιάκριτη και στη **συμπεριφορά των μελών του κοινωνικού συνόλου**, αφού πολλοί εκδηλώνουν μία προσπάθεια "αποφυγής συναναστροφής" με εξαρτημένα άτομα και μία "επιφυλακτικότητα" στην όποια συναλλαγή μαζί τους. Η αρνητική συμπεριφορά απέναντι στους χρήστες μπορεί να πάρει ακόμα και τη μορφή του "στιγματισμού" του χρήστη ή και της "εκδίωξής" του, κάτι που είναι συχνό ως προς την αντιμετώπισή τους από τις επίσημες αστυνομικές αρχές. Εμφανής εκδήλωση προκατάληψης αποτελεί

και ο "αποκλεισμός" των εξαρτημένων ατόμων από τους εργοδότες, οι οποίοι δύσκολα εμπι-
στεύονται την απόδοση μίας εργασιακής θέσης στα συγκεκριμένα άτομα.

Ωστόσο υπάρχουν και τα υποκείμενα που υποστηρίζουν την αντίθετη άποψη, ότι δη-
λαδή η προκατάληψη του κοινωνικού συνόλου για τους χρήστες μειώνεται σταδιακά στις
μέρες μας. Αναφέρονται κι εκείνοι στο γνωστικό, το συναισθηματικό και το συμπεριφορικό
μέρος της προκατάληψης. Έτσι ως προς το γνωστικό μιλάνε για τις **στάσεις** των απλών πολι-
τών, οι οποίοι "κατανοούν" όλο και περισσότερο το πρόβλημα των εξαρτημένων ατόμων και
τις ανάγκες τους. Παράλληλα θεωρούν ότι το κοινωνικό σύνολο αξιολογεί τη χρήση σαν μία
μορφή "αρρώστιας" και επισημαίνουν ότι είναι αναγκαίο να παρέμβει η πολιτεία για την πα-
ροχή ουσιαστικής βοήθειας στα συγκεκριμένα άτομα. Αλλά και τα **συναισθήματα** του ευρύ-
τερου κοινού απέναντι στους χρήστες φαίνεται να έχουν αμβλυνθεί, καθώς παρατηρείται
μείωση του "φόβου" για τα εν λόγω άτομα, παράλληλα με ένα συναίσθημα "οίκτου" για την
κατάστασή τους. Σημαντική είναι και η "ευαισθητοποίηση" για εκείνους τους χρήστες που
βρίσκονται στην προσπάθεια της απεξάρτησης, τους οποίους το κοινό αντιμετωπίζει με μεγα-
λύτερη "συμπάθεια" και "αναγνώριση της θεραπευτικής τους προσπάθειας". Ως προς την έκ-
δηλη συμπεριφορά η μείωση της προκατάληψης επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τα μέλη
του συνόλου δείχνουν πιο "εξοικειωμένα" με τα εξαρτημένα άτομα και η "εξοικείωση" αυτή
φτάνει για μερικούς και στο σημείο της "αποδοχής" τους, ακόμα και από ένα μέρος των ερ-
γοδοτών.

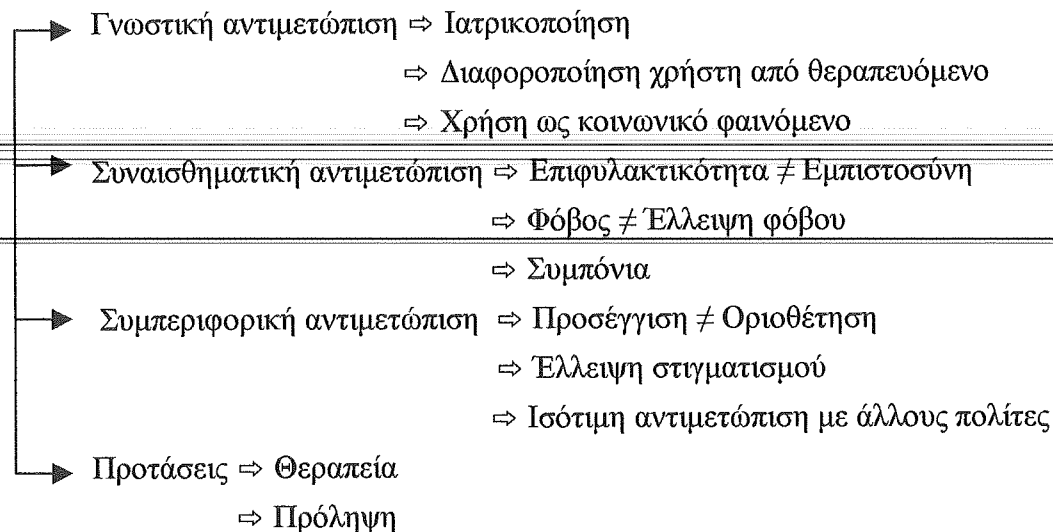
Είναι αξιοσημείωτο να δούμε τους **υποπληθυσμούς του κοινωνικού συνόλου, που οι**
ερωτώμενοι χαρακτηρίζουν ως προκατειλημμένους έναντι των χρηστών εξαρτητικών ου-
σιών. Πέρα λοιπόν από τη συνολική αναφορά στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο προκατάληψη
διαθέτουν οι επαγγελματίες υγείας, όπως οι γιατροί των δημόσιων νοσοκομείων, που ορισμέ-
νοι δε φαίνονται ευαισθητοποιημένοι ως προς τα προβλήματα των εξαρτημένων ατόμων και
δεν είναι πάντα πρόθυμοι να τους εξυπηρετήσουν. Το θεραπευτικό προσωπικό εμφανίζει

προκαταλήψεις όχι τόσο για τους χρήστες, όσο για τη λειτουργία μεταξύ των φορέων. Είναι ήδη γνωστό ότι στην χώρα μας δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ όλων των θεραπευτικών φορέων, οι επαγγελματίες στον κάθε φορέα δεν έχουν σαφή κι έγκυρη πληροφόρηση για το τι γίνεται στους άλλους φορείς και πολλές φορές τα μέλη του κάθε φορέα θεωρούν πιο σημαντική τη δική τους θεραπευτική αντιμετώπιση από όσες εφαρμόζονται στην Ελλάδα. Οι αστυνομικές αρχές φαίνονται επίσης μερικές φορές αρνητικά διατεθειμένες απέναντι στους χρήστες, τους οποίους διώκουν ακόμα και με βίαιους τρόπους. Οι εργοδότες από την πλευρά τους δεν είναι πάντα διατεθειμένοι να απασχολήσουν κάποιο εξαρτημένο άτομο και μία μερίδα από αυτούς διατηρεί αυτή την επιφύλαξη ακόμα και για τα απεξαρτημένα άτομα. Μία σημαντική παράμετρος που αναφέρουν τα υποκείμενα της έρευνας είναι ότι ακόμη και οι χρήστες από την πλευρά τους φέρουν κάποια προκατάληψη εναντίον του κοινωνικού συνόλου, των εργοδοτών, αλλά και όλων των ομάδων πληθυσμού, που αναφέραμε μόλις τώρα. Οι ίδιοι οι χρήστες τονίζουν στις θεραπευτικές συναντήσεις με τους θεραπευτές τους ότι δεν τους θέλει "κανένας" και δεν μπορούν να βρουν δουλειά επειδή το κοινωνικό σύνολο είναι αρνητικά διατεθειμένο απέναντί τους, καθώς έχει διαμορφωθεί ένα αρνητικό στερεότυπο γι' αυτούς.

Ορισμένοι ερωτώμενοι εξέφρασαν **προτάσεις για τη μείωση της προκατάληψης** απέναντι στους χρήστες εξαρτητικών ουσιών. Οι προτάσεις αυτές συμπυκνώνονται στην ανάγκη για "πρόληψη", η οποία να απευθύνεται σε όλο το γενικό πληθυσμό. Η "πληροφόρηση" του κοινωνικού συνόλου και ιδιαίτερα των γονέων για το πρόβλημα των ναρκωτικών θα εξάλειψει τα αρνητικά στερεότυπα που διαθέτει ένα μέρος του γενικού πληθυσμού για τους χρήστες.

Ως προς τη θεματική κατηγορία **της αντιμετώπισης των εξαρτημένων ατόμων από το κοινωνικό σύνολο** τα υποκείμενα αναφέρονται στη γνωστική, τη συναισθηματική και τη συμπεριφορική αντιμετώπιση του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου στην ενδεχόμενη συναναστροφή με κάποιο χρήστη.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ

Σχετικά με το **γνωστικό μέρος** της αντιμετώπισης, όπως ισχυρίζονται οι θεραπευτές, οι απλοί πολίτες φαίνεται να έχουν συχνά την άποψη ότι οι χρήστες είναι "ασθενείς" και χρειάζονται επομένως τη θεραπευτική "βοήθεια" προκειμένου να "επανενταχθούν" στο κοινωνικό σύνολο. Ωστόσο διαφοροποιούν την αντίληψη που έχουν για ένα χρήστη από εκείνη που έχουν για ένα άτομο που είναι υπό θεραπεία με πολύ πιο θετική στάση απέναντι στο δεύτερο. Τέλος η στάση του ευρέως συνόλου για τη χρήση εκφράζεται στο ότι τη θεωρούν ένα "κοινωνικό φαινόμενο" και ως τέτοιο παράγεται στα πλαίσια της κοινωνίας και έχει "επιπτώσεις" σε αυτήν.

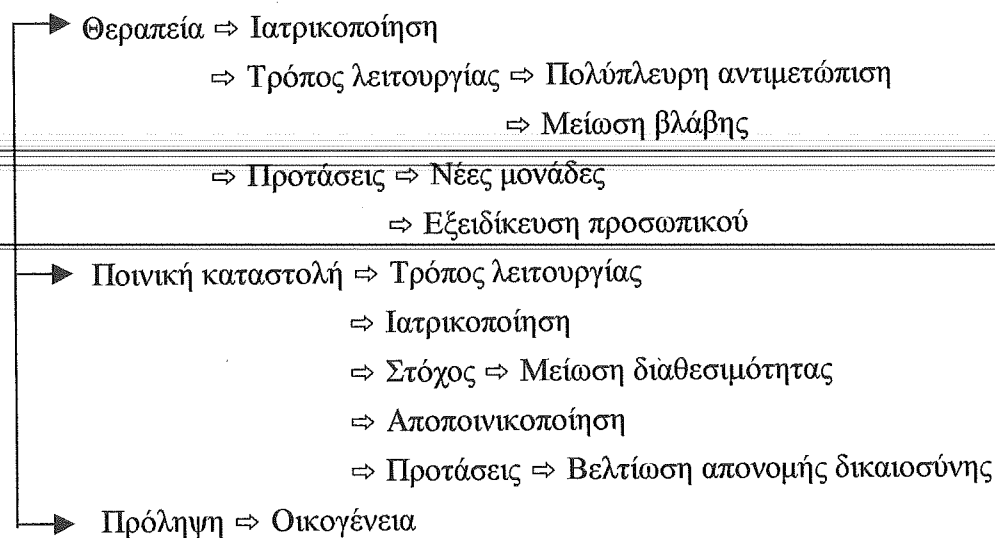
Η **συναισθηματική αντιμετώπιση** των εξαρτημένων ατόμων από τους απλούς πολίτες περιλαμβάνει δύο πολύ σημαντικά αντιθετικά ζεύγη. Το πρώτο ζεύγος είναι η "επιφυλακτικότητα" σε αντίθεση με την "εμπιστοσύνη", όπου ορισμένοι θεωρούν ότι πρέπει να αντιμετωπίζουμε τους χρήστες με μία "επιφυλακτικότητα" και άλλοι ότι μπορούμε ακόμα και να τους "εμπιστευτούμε", πολύ δε περισσότερο όσους βρίσκονται στην προσπάθεια της απεξάρτησης. Ορισμένοι θεραπευτές ισχυρίζονται ότι το κοινωνικό σύνολο αντιμετωπίζει τους χρή-

στες με ένα συναίσθημα "φόβου", εξαιτίας της εγκληματικής δραστηριότητας μερικών από αυτούς, αλλά και της "αλλοτρίωσής" τους από τη χρήση. Αντίθετα άλλοι θεραπευτές αναφέρουν ότι ο "φόβος", τον οποίο το κοινό ένιωθε απέναντι στο χρήστη, έχει πλέον εκλείψει καθώς δε θεωρούνται επιβλαβή άτομα όσοι κάνουν χρήση, αφού ουσιαστικά δεν είναι ενταγμένοι στο κοινωνικό σύνολο και δε δρουν μέσα σε αυτό. Αναφορά όμως γίνεται και στο συναίσθημα της "συμπόνιας" για τον ίδιο το χρήστη εξαιτίας της κατάστασης στην οποία βρίσκεται.

Και η **έκδηλη συμπεριφορά** του συνόλου φαίνεται να διαφοροποιεί τις απόψεις των θεραπευτών. Έτσι, όπως αναφέρουν, το κοινωνικό σύνολο μερικές φορές συμπεριφέρεται με διάθεση "προσέγγισης" και "υποστήριξης" και δείχνει "ενδιαφέρον", "φροντίδα", "προστασία" και "βοήθεια" σε περίπτωση ανάγκης του χρήστη κι έτσι είναι πιο "δοτικό" απέναντί του. Αντίθετα όμως άλλες φορές εκδηλώνεται μία τάση για οριοθέτηση και "επιφυλακτικότητα" από άτομα που αποφεύγουν την επαφή του χρήστη μαζί τους ή με την οικογένειά τους ή ακόμα και την αποδοχή ενός χρήστη στη δουλειά τους. Αναφορά γίνεται και στην έλλειψη του κοινωνικού "στιγματισμού" του χρήστη στις μέρες μας. Σημαντική άλλωστε είναι και η άποψη ορισμένων ότι πλέον οι χρήστες αντιμετωπίζονται σαν "ισότιμοι πολίτες" από το ευρύ κοινωνικό σύνολο.

Οι **προτάσεις** που οι θεραπευτές διατυπώνουν για την αντιμετώπιση των χρηστών αφορούν τη θεραπεία και την "ευκαιρία για ελπίδες" μέσα από αυτή, αλλά και την "πρόληψη". Η τελευταία περιλαμβάνει κυρίως την πληροφόρηση της οικογένειας, της σχολικής κοινότητας και του κοινωνικού συνόλου για το ζήτημα των ναρκωτικών και τις παραμέτρους του.

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην **αντιμετώπιση του ίδιου του προβλήματος της "τοξικομανίας"** και περιλαμβάνει τη θεραπεία, την ποινική καταστολή και την πρόληψη.

ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ "ΤΟΞΙΚΟΜΑΝΙΑΣ"

Σχετικά με τη **θεραπευτική αντιμετώπιση** των χρηστών οι ερωτώμενοι αναφέρονται στην "τοξικομανία" χαρακτηρίζοντάς τη ως "χρόνια νόσο" και σύμφωνα με αυτή την ιατρική θεώρηση χρήζει "θεραπείας". Ως προς τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να λειτουργεί η θεραπευτική παρέμβαση, θα πρέπει να είναι πολύπλευρη και να περιλαμβάνει βιολογικούς, ψυχολογικούς και συμπεριφορικούς παράγοντες. Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις αναγνωρίζεται και η αξία της "μείωσης της βλάβης", όταν η πλήρης "απεξάρτηση" δεν είναι εφικτή. Οι προτάσεις που διατυπώνονται για τη θεραπεία αφορούν την ανάγκη δημιουργίας και λειτουργίας νέων μονάδων για την αντιμετώπιση του προβλήματος, αλλά και τη βελτίωση της εξειδίκευσης του θεραπευτικού προσωπικού, προκειμένου να βελτιωθούν οι παρεχόμενες υπηρεσίες.

Σε ότι αφορά την **ποινική αντιμετώπιση του προβλήματος της τοξικομανίας** γίνεται κατ' αρχάς αναφορά στον τρόπο λειτουργίας της. Έτσι επισημαίνεται ότι το υπάρχον ποινικό σύστημα αντιμετωπίζει με "επιείκεια" τους χρήστες και δείχνει μία "εύνοια" προς εκείνους που βρίσκονται σε θεραπευτική διαδικασία. Ορισμένοι μάλιστα θεωρούν ότι θα ήταν πολύ χρήσιμο αν η ποινική δικαιοσύνη μπορεί να αποτελέσει ένα ουσιαστικό "κίνητρο" για

τη θεραπεία των εξαρτημένων ατόμων, όταν μέσα από τις δικαστικές αποφάσεις το εξαρτημένο άτομο προτρέπει να "θεραπευτεί" αντί να "τιμωρηθεί". Ωστόσο εκφράζεται και μία άποψη, που θέτει την ποινική αντιμετώπιση σε αμφισβήτηση, καθώς - όπως ισχυρίζονται οι θεραπευτές - δεν αποτελεί τρόπο "αντιμετώπισης της τοξικομανίας", αλλά μία "τιμωρία για μία τετελεσμένη πράξη". Για μία ακόμη φορά επανέρχεται και η ιατρικοποίηση της χρήσης, καθώς και πάλι τα εξαρτημένα άτομα θεωρούνται "ασθενείς", μόνο που στη συγκεκριμένη περίπτωση επισημαίνεται ότι δεν είναι "εγκληματίες". Εκείνοι που μιλούν για τη χρησιμότητα της ποινικής καταστολής του προβλήματος κάνουν αναφορά στο στόχο αυτής της καταστολής, ο οποίος εντοπίζεται στη "μείωση της διαθεσιμότητας των προϊόντων". Κι αυτό γιατί θεωρείται ότι η μείωση της "προσφοράς" θα αποφέρει ενδεχόμενα και μείωση της "ζήτησης". Από τη συγκεκριμένη θεματική ενότητα δε θα μπορούσε προφανώς να λείπει και η αναφορά στην πρόταση της "αποποινικοποίησης" της χρήσης ορισμένων ναρκωτικών ουσιών. Οι απόψεις συμπυκνώνονται σε δύο σημεία: το ένα αφορά την μη απόλυτη επιτυχία της εφαρμογής της αποποινικοποίησης σε χώρες του εξωτερικού και το άλλο την έκφραση αμφιβολίας για την ενδεχόμενη επιτυχία της στη χώρα μας λόγω της "ψυχοσύνθεσης" του ελληνικού πληθυσμού. Τέλος διατυπώνονται προτάσεις για τη βελτίωση της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, όπου πιο συγκεκριμένα υποστηρίζεται η "διαφορετική αντιμετώπιση του εμπόρου ουσιών από τον απλό χρήστη", η "εξατομίκευση" στην αξιολόγηση κάθε περίπτωσης από τα δικαστήρια, αλλά και η αντικατάσταση της τιμωρίας των παραβατών με την υποχρέωση τους για συμμετοχή σε κάποιο είδος "κοινωνικής εργασίας".

Ως ένας από τους σημαντικότερους τρόπους για την αντιμετώπιση του προβλήματος της "τοξικομανίας" αναγνωρίζεται και η "**πρόληψη**", οποία επικεντρώνεται στην ενημέρωση για το πρόβλημα των γονέων και του οικογενειακού κύκλου, προκειμένου να μειωθούν οι πιθανότητες της εμφάνισης του προβλήματος σε κάθε μέλος της οικογένειας και ιδιαίτερα στα παιδιά.

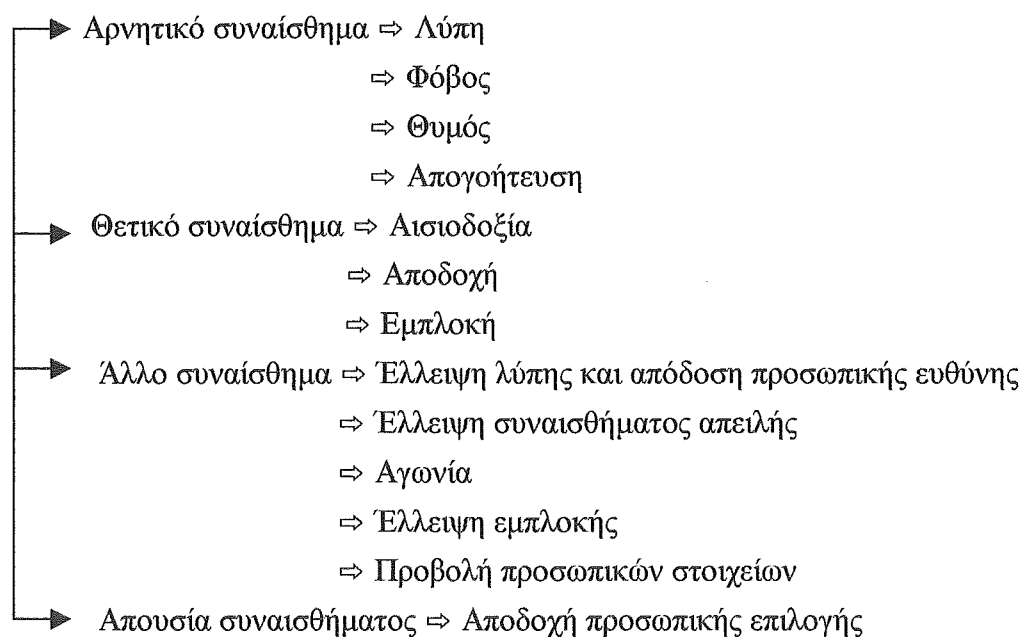
2.2.2.2. ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Προκειμένου να ανιχνεύσουμε τα πιθανά αρνητικά συναισθήματα των ερωτώμενων για την εξω-ομάδα ρωτήσαμε τους θεραπευτές: - Θα μπορούσατε να αναφέρετε κάποια συναισθήματά σας απέναντι σε ένα χρήστη τοξικών ουσιών, που δεν έχει φτάσει στο στάδιο της αναζήτησης θεραπευτικής βοήθειας;

Οι απαντήσεις ωστόσο περιλαμβάνουν τόσο **θετικά** όσο και **αρνητικά** συναισθήματα, καθώς και μία σειρά **άλλων συναισθημάτων**, τα οποία δε θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε με κάποιο θετικό ή αρνητικό πρόσημο. Η ευρύτητα αυτών που νιώθουν οι θεραπευτές μπροστά στη θέα ενός χρήστη - εκτός του επαγγελματικού τους ρόλου - μάλιστα είναι τέτοια, που περιλαμβάνει ακόμα και την παραδοχή της **απουσίας οποιουδήποτε συναισθήματος**.

Σχ. 14

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΓΙΑ ΧΡΗΣΤΕΣ

Τα **αρνητικά συναισθήματα** θα μπορούσαν να κατηγοριοποιηθούν ως εξής: λύπη, φόβος, θυμός και απογοήτευση. Η λύπη μπορεί να πάρει διαφορετικές αποχρώσεις σύμφωνα

με τις περιγραφές των θεραπειών, οι οποίες κυμαίνονται από "θλίψη" και "στενοχώρια" για την επιλογή ορισμένων ατόμων να "εγκλωβίζονται" στον εθισμό, έως και τον "οίκτο" για τον ίδιο το χρήστη από τη φυσική του και κοινωνική του κατάσταση. Ο "φόβος" αφορά την εντύπωση, που έχουν οι ερωτώμενοι σαν απλοί πολίτες, ότι ένας τοξικομανής μπορεί να γίνει παραβατικός κι επομένως "επικίνδυνος". Ο "θυμός" προέρχεται από τη σκέψη ότι ο χρήστης έχει δυνατότητες θεραπείας και βελτίωσης της ζωής του και της οργανικής του κατάστασης, αλλά δεν τις αξιοποιεί και προτιμάει να παραμένει στο πρόβλημα της τοξικομανίας. Το συναίσθημα της "απογοήτευσης" αποδίδεται στο γεγονός ότι η ύπαρξη όλο και περισσότερων τοξικομανών σε "εξαθλιωμένη" κατάσταση και σε δημόσια θέα κάνει το πρόβλημα της τοξικομανίας να φαντάζει δυσεπίλυτο και βαθιά ριζωμένο στην ελληνική κοινωνία.

Σε αντίθεση με τα παραπάνω μία μερίδα ερωτηθέντων παραδέχεται πως διατηρεί **θετικά συναισθήματα** απέναντι σε κάποιο χρήστη που ενδεχομένως συναντά σε κάποιο δημόσιο μέρος. Αναφέρουν λοιπόν ένα συναίσθημα "αισιοδοξίας", ότι ο κάθε χρήστης έχει πιθανότητες στο μέλλον να "κινητοποιηθεί" για τη βελτίωση της κατάστασής του ή ακόμα και για την αποδέσμευσή του από την εξάρτηση, από τη στιγμή που λειτουργούν θεραπευτικές δομές στη χώρα μας. Άλλωστε λόγω του ίδιου του επαγγέλματός τους παραδέχονται ότι έχουν "αποδεχτεί" την ύπαρξη των χρηστών και την παρουσία τους στο κοινωνικό σύνολο. Τέλος μερικοί εκφράζουν και μία διάθεση για εμπλοκή, που πηγάζει από το "ενδιαφέρον" τους για τα εξαρτημένα άτομα γενικά ή ακόμα και για την "παροχή πρακτικής βοήθειας" σε περίπτωση που συναντήσουν κάποιον που τη χρειάζεται.

Αξιοσημείωτα είναι και μία σειρά από **άλλα συναισθήματα** που αναφέρθηκαν και θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ουδέτερα ως προς την απόδοση ενός θετικού ή αρνητικού πρόσημου, το οποίο να περιγράφει τη συναισθηματική κατάσταση των ερωτώμενων. Συχνή αναφορά λοιπόν γίνεται στην έλλειψη αίσθησης "λύπης" για τους τοξικοεξαρτημένους με την αιτιολογία ότι η συμπεριφορά τους αποτελεί "προσωπική ευθύνη", η οποία και πρέπει να τους

αποδίδεται. Μία μερίδα ισχυρίζεται ότι δεν αισθάνεται "απειλή" από την παρουσία των χρηστών στην κοινωνία μας, καθώς θεωρούν τη χρήση σαν μία καθαρά "αυτοκαταστροφική πράξη", που ως τέτοια έχει επιπτώσεις κατ' αρχάς στο ίδιο το άτομο που την ασκεί. Ένα ποσοστό εκφράζει "αγωνία" για το τι θα συμβεί στους χρήστες και ποιο θα είναι το μέλλον τους. Επει-

δή η ερώτηση που τέθηκε αφορούσε την συναισθηματική αντίδραση των θεραπειών απέναντι στους χρήστες πέρα όμως από τον επαγγελματικό τους ρόλο και χώρο, ορισμένοι απάντησαν ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση νιώθουν μία έλλειψη "διάθεσης για εμπλοκή" στη συγκεκριμένη κατάσταση. Σε πολύ μικρό ποσοστό (ένας θεραπευτής) διατυπώθηκε το συναίσθημα της "προβολής προσωπικών στοιχείων" του θεραπευτή, που κάποιες φορές παραιτείται ή και αποφεύγει στη ζωή του τη δέσμευση.

Όπως αναφέραμε ήδη προέκυψε από τις απαντήσεις ακόμα και **η απουσία οποιουδήποτε συναισθήματος** η οποία αποδίδεται στην "αποδοχή της επιλογής" του χρήστη να μην επιλέξει τη θεραπεία ή και την αποδέσμευσή του από την "εξαρτητική" κατάσταση.

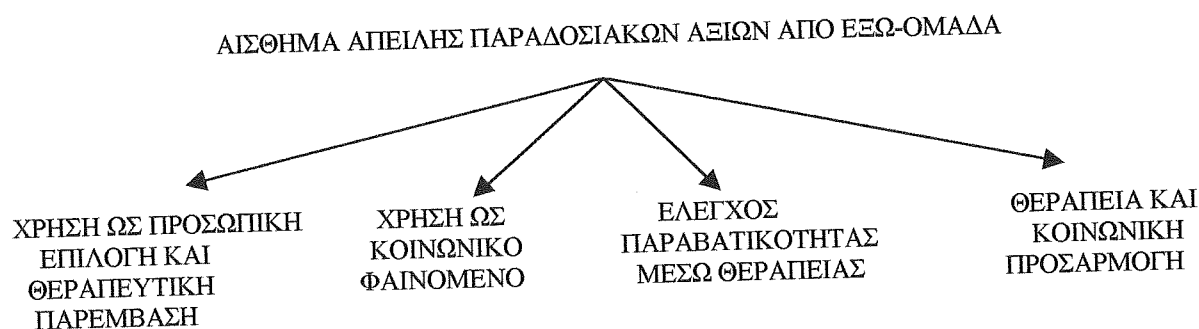
2.2.2.3. ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Για να δούμε αν τα υποκείμενα αισθάνονται ότι απειλούνται οι παραδοσιακές αξίες της ελληνικής κοινωνίας από την παρουσία της ομάδας των εξαρτημένων ατόμων θέσαμε τα εξής ερωτήματα: - Κρίνετε ότι είναι αναγκαίο να διευρυνθεί η προσπάθεια για τη θεραπεία των εξαρτημένων ατόμων ή θεωρείτε τη χρήση σαν μία προσωπική επιλογή του ατόμου, στην οποία δε χρειάζεται να παρέμβουμε; - Πιστεύετε ότι το πρόβλημα του εθισμού ορισμένων ατόμων αποτελεί σημάδι αποδόμησης ή δυσλειτουργίας της κοινωνίας μας; - Πιστεύετε ότι η θεραπεία αποτελεί τον κατάλληλο τρόπο για να αποτρέψουμε έναν τοξικομανή από την εμπλοκή του σε παράνομες πράξεις και να μειώσουμε το φόβο των απλών πολιτών για την εγκληματικότητά του; - Το θεραπευτικό σας πρόγραμμα στοχεύει μόνο στην οργανική απε-

ξάρτηση του ατόμου από τις τοξικές ουσίες ή αποτελεί παράλληλα κι ένα πλαίσιο για την κοινωνική προσαρμογή του;

Από τα παραπάνω ερωτήματα και την εννοιολογική κατηγοριοποίηση των απαντήσεων προέκυψαν οι εξής κατηγορίες: α) η χρήση ως προσωπική επιλογή και η θεραπευτική παρέμβαση, β) η χρήση ως κοινωνικό φαινόμενο, γ) ο έλεγχος της παραβατικότητας μέσα από τη θεραπεία και δ) η θεραπεία και η κοινωνική προσαρμογή.

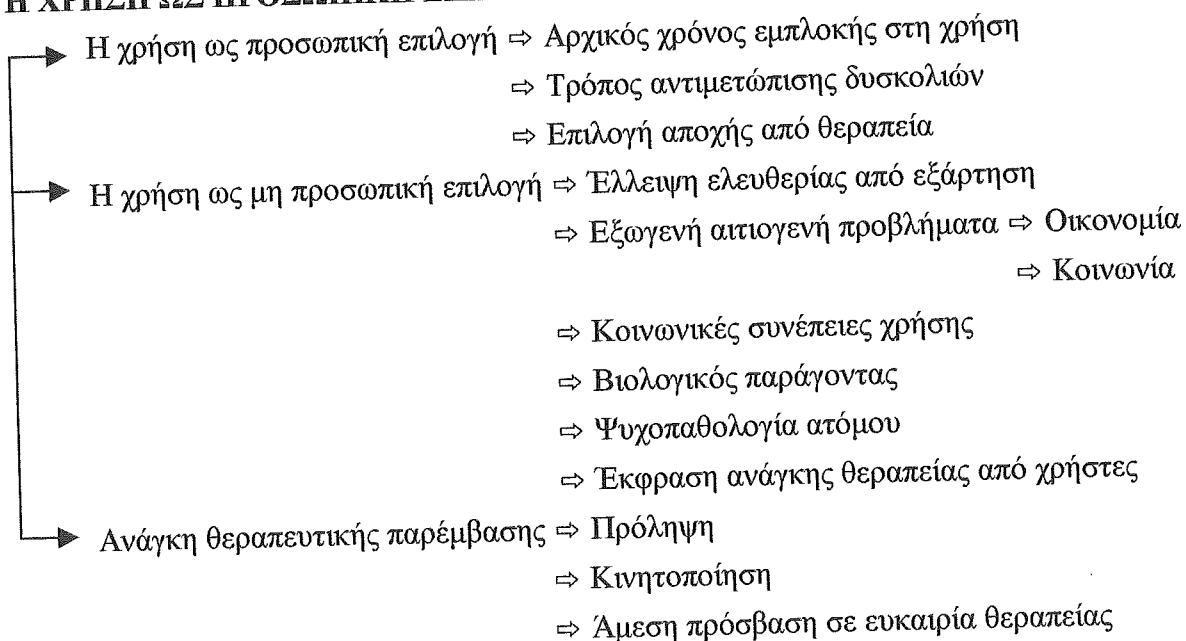
Σχ.15

Στην εννοιολογική κατηγορία της θεώρησης της χρήσης ως προσωπικής επιλογής του ατόμου και στην ανάγκη ή όχι για θεραπευτική παρέμβαση οι απόψεις δίστανται για μία ακόμη φορά.

Σχ. 16

Η ΧΡΗΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ

⇒ Βλάβη κοινωνικού συνόλου από
παραβατικότητα

~~Όσοι θεωρούν τη χρήση σαν προσωπική επιλογή του ατόμου ισχυρίζονται ότι ακό-~~
~~μα και αν αυτή η άποψη δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, τουλάχιστον αποτελεί γενική α-~~
λήθεια για τη χρονική περίοδο που το άτομο βρίσκεται στο αρχικό χρονικό στάδιο της ε-
μπλοκής του με τη χρήση. Θεωρείται λοιπόν -και οι θεραπευτές αναφέρουν ότι αυτό ακούνε
συχνά να υποστηρίζουν οι χρήστες που φθάνουν στο θεραπευτικό τους πρόγραμμα- ότι η
χρήση αποτελεί "προσωπική επιλογή" του ατόμου μόνο όταν το άτομο δεν έχει φτάσει στο
σημείο του "εθισμού", οπότε και η "εξάρτηση" του αφαιρεί πλέον τη δυνατότητα "επιλογής".
Άλλωστε όπως ισχυρίζονται μερικοί θεραπευτές η χρήση αποτελεί έναν τρόπο που το ίδιο το
άτομο επιλέγει προκειμένου να κατορθώσει να "αντιμετωπίσει" τις δυσκολίες που του προ-
κύπτουν. Τελικά ένα ποσοστό βλέπει τη χρήση ακόμα και μέσα από την οπτική της θεραπείας
και υποστηρίζει ότι είναι "προσωπική επιλογή" του ίδιου του χρήστη να απέχει από τη θερα-
πεία, η οποία στις μέρες μας παρέχεται ως δυνατότητα σε πολλά εξαρτημένα άτομα.

Το μεγαλύτερο ποσοστό των υποκειμένων, που συμμετείχαν στη συνέντευξη, θεωρεί
ότι η χρήση δεν αποτελεί προσωπική επιλογή του ατόμου. Πολύ συχνά εμφανίζεται η ά-
ποψη ότι η "εξάρτηση" στερεί από κάθε υποκείμενο την "ελευθερία της επιλογής" της μη κα-
τανάλωσης των ουσιών τόσο εξαιτίας του βιολογικού όσο και του ψυχολογικού εθισμού. Άλ-
λωστε είναι γνωστό ότι μέσα στο "κύκλωμα" της χρήσης ασκείται ακόμα και ο προσηλυτι-
σμός νέων χρηστών από μεγαλύτερους χρήστες. Παράλληλα και τα αίτια της εξάρτησης ε-
ντοπίζονται σε εξωγενή προβλήματα και όχι στο ίδιο το άτομο. Πιο συγκεκριμένα τα σύγχρο-
να οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα είναι εκείνα που οδηγούν ορισμένα άτομα στη
χρήση εξαρτητικών ουσιών κι άρα η χρήση δεν αποτελεί κατ' ουσία "επιλογή" του ατόμου.
Μία μερίδα θεραπευτών διατυπώνει το ζήτημα της "επιλογής" από την πλευρά του κοινωνι-

κού συνόλου και θεωρεί ότι από τη στιγμή που η χρήση ως προσωπική ενέργεια έχει "επιπτώσεις" και στο κοινωνικό σύνολο δεν μπορεί να παραμένει θέμα προσωπικής επιλογής και μόνο. Η απόδοση της εξάρτησης στο βιολογικό παράγοντα, όπως είναι η μειωμένη ντοπαμίνη στον οργανισμό των ατόμων, που γίνονται χρήστες τοξικών ουσιών, επίσης αφαιρεί από τους χρήστες την "προσωπική επιλογή" της πράξης τους. Το ίδιο συμβαίνει και για όσους ισχυρίζονται ότι πίσω από τον εθισμό υπάρχει μία "ψυχοπαθολογία" του ίδιου του ατόμου κι άρα κι πάλι δεν πρόκειται για "συνειδητή επιλογή". Τελικά όμως κατά τους θεραπευτές ακόμα και οι ίδιοι οι χρήστες τους εκφράζουν ότι δεν βρίσκονται "συνειδητά" μέσα στην "εξάρτηση" και ακριβώς επειδή η χρήση δεν είναι "προσωπική τους επιλογή" διατυπώνουν την ανάγκη για βοήθεια και υποστήριξη, που μερικές φορές μπορεί να φτάσει ακόμα και στη διατύπωση του θεραπευτικού αιτήματος.

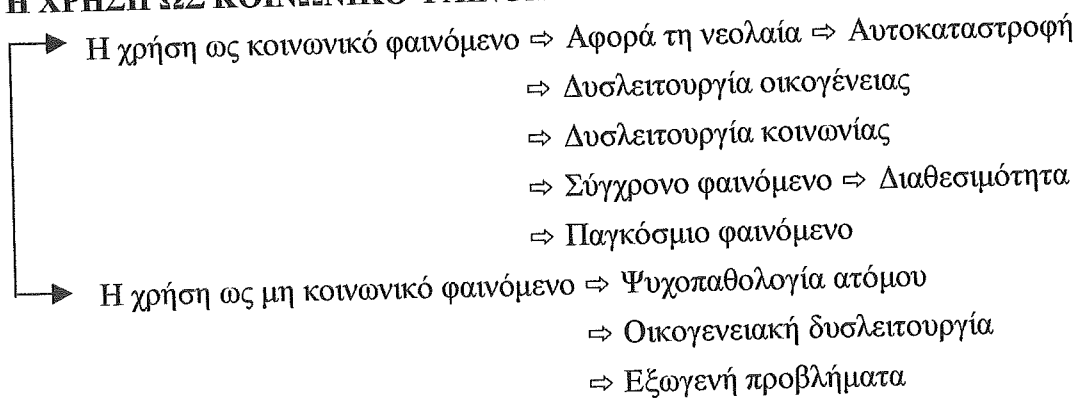
Σε ότι αφορά την **ανάγκη για θεραπευτική παρέμβαση** στα εξαρτημένα από ναρκωτικές ουσίες άτομα, αυτή υποστηρίζεται από τη σημαντική πλειοψηφία των θεραπειών είτε θεωρούν τη χρήση σαν "προσωπική επιλογή" του ατόμου είτε όχι. Πιστεύουν ότι αν η χρήση είναι μία συμπεριφορά που εκφράζει τα "θέλω" του υποκειμένου δεν μπορούμε μεν να παρέμβουμε θεραπευτικά, αλλά θα πρέπει να "ενημερώνουμε" το άτομο για τις δυνατότητες βελτίωσης της ζωής του, όπως και για την ευκαιρία που μπορεί να έχει για "αλλαγή". Πιο συγκεκριμένα όμως αντιλαμβάνονται τη θεραπευτική παρέμβαση κατ' αρχάς ως "πρόληψη", στην οποία να εμπλέκεται το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο σε διάφορες υποομάδες, όπως εκείνη της οικογένειας, του σχολείου ή και της τοπικής κοινότητας. Επίσης η θεραπευτική παρέμβαση περιλαμβάνει την "κινητοποίηση" των εξαρτημένων ατόμων μέσα από μία προσπάθεια να ευαισθητοποιηθούν για τον ίδιο τους τον εαυτό. Βέβαια επισημαίνεται ότι για να επιτευχθεί ένας τέτοιος στόχος χρειάζεται οι θεραπευτικές δομές να είναι πιο ευέλικτες και να προσεγγίζουν οι ίδιες τους χρήστες. Σημαντική πρόοδο ως προς αυτή την προσέγγιση έχει αποτελέσει η εφαρμογή των προγραμμάτων "εκτός δομής" (street work), όπου εκπαιδευμένο

προσωπικό προσεγγίζει τους χρήστες στους δικούς τους χώρους προκειμένου να τους παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη μείωση των βλαβών από επικίνδυνες μορφές χρήσης ουσιών. Προκειμένου όμως να επιτύχει κάθε προσπάθεια των θεραπευτικών δομών για παροχή βοήθειας και θεραπευτικής κάλυψης χρειάζεται να προηγηθεί η αύξηση των θεραπευτικών θέσεων με τη διεύρυνση των θεραπευτικών προγραμμάτων προκειμένου να υπάρχει άμεση πρόσβαση στην ευκαιρία για θεραπεία. Τέλος η ανάγκη για θεραπευτική παρέμβαση παρουσιάζεται επιτακτική εξαιτίας της "βλάβης" του κοινωνικού συνόλου τόσο από την παραβατικότητα των χρηστών όσο και από τη λειτουργία τους ως επιβλαβές "παράδειγμα" για τους νεότερους.

Η επόμενη εννοιολογική κατηγορία που εξετάστηκε ήταν το αν οι ερωτώμενοι θεωρούν ότι η χρήση αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο ή όχι. Και πάλι βέβαια οι απόψεις καλύπτουν και τα δύο άκρα.

Σχ. 17

Η ΧΡΗΣΗ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

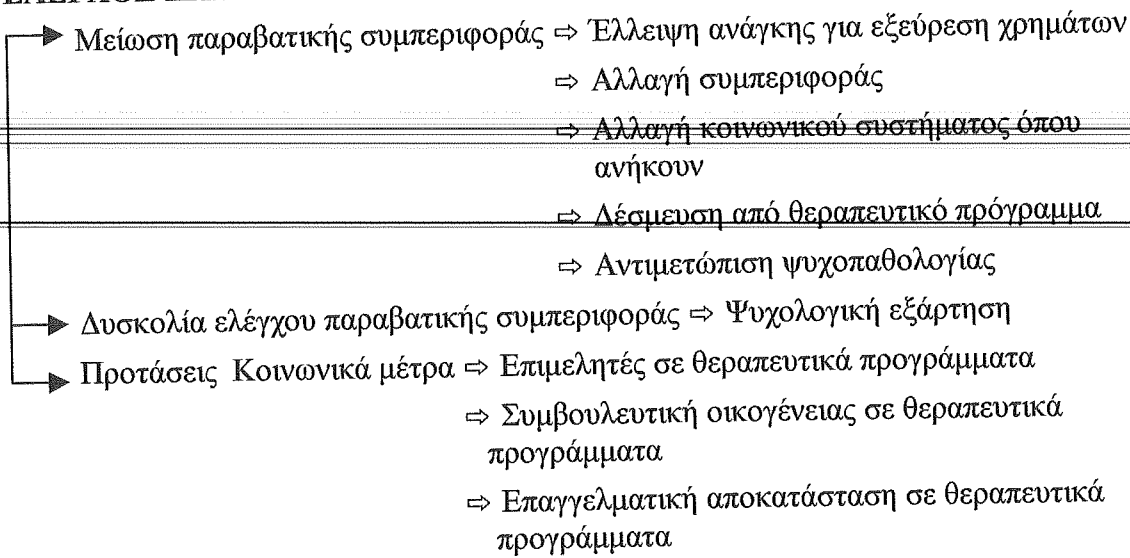
Έτσι όσοι υποστηρίζουν ότι η χρήση είναι κοινωνικό φαινόμενο ισχυρίζονται ότι ως "πρόβλημα" δεν μπορεί παρά να απασχολεί όλο το κοινωνικό σύνολο, αφού αφορά ένα τόσο σημαντικό μέρος του, δηλαδή τους νέους. Το πρόβλημα για το σύνολο συνίσταται στο ότι πρόκειται για μία "αυτοκαταστροφική συμπεριφορά", που όσο περισσότερο διαδίδεται τόσο περισσότερο βλάπτει το πιο ζωτικό κομμάτι του κοινωνικού ιστού, τη νεολαία. Παράλληλα

πίσω από τη χρήση πολύ συχνά κρύβονται πολλά προβλήματα της οικογένειας, η οποία αποτελεί σημαντική υποομάδα του κοινωνικού συνόλου. Αναφορά γίνεται στα ενδεχόμενα οικονομικά προβλήματα, στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων, αλλά και στα προβλήματα εξάρτησης που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι γονείς και γενικά στην αποδιοργάνωση των οικογενειακών σχέσεων. Η εξάπλωση του φαινομένου της χρήσης εκφράζει για μερικούς μία "κοι-

νωνική δυσλειτουργία", καθώς ιδιαίτερα οι έφηβοι δυσκολεύονται στην ανάπτυξη μίας "αυτόνομης ταυτότητας". Η δυσκολία αυτή επιτείνεται από το πρόβλημα της ανεργίας, αλλά και από τα πρότυπα συμπεριφοράς και στάσης ζωής που προβάλλονται από τα ΜΜΕ. Μερικά υποκείμενα χαρακτήρισαν την τοξικοεξάρτηση ως "σημείο των καιρών" περιγράφοντας έτσι ένα φαινόμενο, που αποτελεί παράγωγο της σύγχρονης κοινωνίας. Άλλωστε η ίδια η διαθεσιμότητα των προϊόντων και της παραγωγής νέων μορφών του είναι μέρος της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας. Πέρα από σύγχρονο όμως το φαινόμενο της τοξικομανίας είναι και διεθνές, όπως επισημαίνουν οι θεραπευτές.

Σε αντιδιαστολή με τους παραπάνω ισχυρισμούς, όσοι θεωρούν ότι η χρήση δεν αποτελεί κοινωνικό φαινόμενο, την αποδίδουν αρχικά στην "ψυχοπαθολογία" του ίδιου του ατόμου, το οποίο δεν έχει κατορθώσει να αναπτύξει μία "ώριμη προσωπικότητα". Παράλληλα το πρόβλημα θεωρείται σημάδι δυσλειτουργίας της οικογένειας και μόνο, χωρίς αυτή η "δυσλειτουργία" να επεκτείνεται και στο κοινωνικό σύνολο. Τέλος υποστηρίζεται ότι τα αίτια του φαινομένου δεν είναι κοινωνικά, αλλά ατομικά και ανάλογα των καταστάσεων ζωής του κάθε ατόμου.

Στη θεματική κατηγορία του ελέγχου της παραβατικότητας μέσα από τη θεραπεία η πλειοψηφία πιστεύει ότι η θεραπευτική παρέμβαση μπορεί να έχει αυτό το ευεργετικό αποτέλεσμα και στον τομέα της εγκληματικότητας.

ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ

Οι περισσότεροι λοιπόν ισχυρίζονται ότι από τη στιγμή που κάποιος χρήστης θα αποφασίσει να ενταχθεί στη θεραπεία μειώνεται η παραβατική του συμπεριφορά, αφού εκλείπει και η ανάγκη του να εξασφαλίσει με τον οποιονδήποτε τρόπο χρήματα για την αγορά ουσιών. Είναι πολύ σημαντικό ότι μέσα από τη θεραπευτική διαδικασία ο χρήστης "μαθαίνει ένα νέο τρόπο ζωής", που πλέον θα αποτελεί "επιλογή" του. Μέσα από τη θεραπευτική πρακτική δουλεύονται θέματα "αξιών" και "ηθικής", το άτομο έτσι συνειδητοποιεί την καταστροφικότητα των ποινικών του πράξεων και αποτρέπεται από αυτές. Ουσιαστικός στόχος άλλωστε των θεραπευτικών παρεμβάσεων δεν είναι παρά η αλλαγή της έκδηλης συμπεριφοράς (είτε αυτή είναι η χρήση είτε η παρανομία). Ένας ακόμη παράγοντας για τη μείωση των πιθανοτήτων εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς είναι και το γεγονός ότι οι θεραπευόμενοι χρήστες αλλάζουν μέσα από το θεραπευτικό φορέα τον οποίο εμπιστεύονται και το κοινωνικό σύστημα, στο οποίο ανήκουν. Αλλάζουν λοιπόν κοινωνική ομάδα στην οποία ανήκουν και μαζί με την αλλαγή στον τρόπο ζωής τους οι πιθανότητες για παραβατικότητα ελαχιστοποιούνται. Οι θεραπευτικές δομές, όπως λειτουργούν στη χώρα μας, αποκλείουν άτομα

που εμφανίζουν παραβατική συμπεριφορά από το πρόγραμμα απεξάρτησης, όταν βρίσκονται υπό τη φροντίδα τους. Όλα λοιπόν τα θεραπευτικά προγράμματα δεσμεύουν τον πληθυσμό τους για την αποχή του από τις παράνομες πράξεις. Στις περιπτώσεις μάλιστα που η παραβατικότητα ενός ατόμου μπορεί να αποδοθεί στην ύπαρξη "ψυχοπαθολογίας" και πάλι η θεραπεία μέσα από την αντιμετώπιση των όποιων "ψυχοπαθολογικών προβλημάτων" μπορεί να επιτύχει τη μείωση αν όχι την εξάλειψη της παραβατικής συμπεριφοράς.

Ένα ποσοστό των ερωτηθέντων παρόλο που δεν αρνείται την επιτυχία της θεραπευτικής παρέμβασης στη μείωση της παραβατικότητας των υπό θεραπεία ατόμων επισημαίνει ότι ο έλεγχος της παραβατικής συμπεριφοράς είναι πολύ δύσκολος. Η δυσκολία του συνίσταται στο γεγονός ότι αποτελεί και η παρανομία ένα είδος "ψυχολογικής εξάρτησης" των χρηστών. Κι αυτό γιατί αποτελεί μέρος της "κουλτούρας" των ναρκωτικών, αλλά και του τρόπου ζωής των εξαρτημένων ατόμων.

Οι προτάσεις που διατυπώνονται για την περαιτέρω βελτίωση της εξάλειψης της παραβατικότητας μέσα από τη θεραπευτική παρέμβαση αφορούν κοινωνικά μέτρα. Πιο συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι θα ήταν χρήσιμο να υπάρχουν "επιμελητές" μέσα στα θεραπευτικά προγράμματα, που θα εποπτεύουν τη σχέση των θεραπευόμενων με το ποινικό σύστημα και θα παρέχουν συμβουλευτική σε κάθε περίπτωση. Μία ακόμη πρόταση αφορά την παροχή "συμβουλευτικής" σε όλα τα μέλη της οικογένειας των ατόμων που βρίσκονται στα θεραπευτικά προγράμματα. Ωστόσο επισημαίνεται και η ανάγκη για "στήριξη" των ατόμων που τελειώνουν το θεραπευτικό πρόγραμμα κυρίως με τη φροντίδα της επαγγελματικής τους αποκατάστασης προκειμένου να αποφευχθούν οι υποτροπές στη συμπεριφορά τους.

Ως προς την ερώτηση αν η θεραπεία περιλαμβάνει στους στόχους της και την κοινωνική προσαρμογή του ατόμου οι περισσότεροι θεραπευτές απάντησαν καταφατικά και αναφέρθηκαν σε όλες τις πτυχές που καλύπτει η θεραπευτική πρακτική.

ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ

- ➔ Οργανική αποκατάσταση ⇒ Φροντίδα σωματικής υγείας
 - ⇒ Σταθεροποίηση σε υποκατάστατο
 - ⇒ Απεξάρτηση
- ➔ Ψυχολογική υποστήριξη ⇒ Ευαισθητοποίηση για εαυτό
 - ⇒ Αναγνώριση αυτό-εικόνας
 - ⇒ Αντίληψη αιτιών χρήσης
 - ⇒ Ανεύρεση νέων τρόπων επεξεργασίας προβλημάτων
- ➔ Κοινωνική δραστηριοποίηση ⇒ Στοχοθεσία και προγραμματισμός ζωής
 - ⇒ Οικογενειακές σχέσεις
 - ⇒ Εκπαίδευση κι επαγγελματική αποκατάσταση
 - ⇒ Κοινωνικές σχέσεις

Βασική πτυχή της εφαρμογής της θεραπευτικής προσέγγισης αποτελεί η **οργανική αποκατάσταση** του εξαρτημένου ατόμου. Η συγκεκριμένη αποκατάσταση αποτελεί τον ουσιαστικό στόχο κάθε παρέμβασης είτε αυτή αποβλέπει στην πλήρη "απεξάρτηση" του χρήστη είτε στη "μείωση της βλάβης" από τη συμπεριφορά της χρήσης. Μέρος της οργανικής αποκατάστασης του ατόμου αποτελεί η φροντίδα της σωματικής του υγείας, η οποία παρέχεται από ιατρικό προσωπικό στους θεραπευόμενους, αν και είναι πολύ σημαντικό ο ίδιος ο θεραπευόμενος να αποκτήσει την ευθύνη της φροντίδας της σωματικής του υγιεινής. Στα προγράμματα "μείωσης της βλάβης" ως προς την οργανική αποκατάσταση είναι πρωταρχική ανάγκη να σταθεροποιηθεί ο "ασθενής" ως προς τη λήψη του υποκατάστατου και να ξεπεράσει τα προβλήματα του στερητικού συνδρόμου. Στα "στεγνά προγράμματα" από την άλλη πλευρά η οργανική αποκατάσταση θεωρείται επιτυχής μόνο όταν ο χρήστης κατορθώσει να απέχει πλήρως από την κατανάλωση οποιασδήποτε τοξικής ουσίας κι επομένως αποτοξινωθεί.

Πέρα όμως από την οργανική αποκατάσταση του ατόμου σημαντική για την κοινωνική του προσαρμογή είναι και η παροχή **ψυχολογικής υποστήριξης** από το θεραπευτικό πλαίσιο. Η υποστήριξη αυτή ξεκινάει από την "ευαισθητοποίηση" του ατόμου για τον ίδιο

του τον εαυτό προκειμένου να "κινητοποιηθεί" το ίδιο ως προς τη φροντίδα του εαυτού του.

Επίσης μέσα από την ατομική ψυχοθεραπεία ο χρήστης λαμβάνει βοήθεια προκειμένου να

"αναγνωρίσει την αυτό-εικόνα του", να γνωρίσει με λίγα λόγια καλύτερα τον εαυτό του, τις

"ανάγκες" του και τις "προσδοκίες" του, τις "δυνατότητες" και τις "αδυναμίες" του. Σε συνέ-

χεια της παραπάνω διαδικασίας θα είναι εφικτό το άτομο να αντιληφθεί ακόμα και τα βαθύ-

τερα "αίτια" που τον οδήγησαν στην εθιστική κατανάλωση ναρκωτικών ουσιών. Σκοπός στη

συγκεκριμένη περίπτωση είναι η "συναίσθηματική απεξάρτηση" του ατόμου από τις ουσίες.

Παράλληλα όμως μέσα από τη θεραπευτική διαδικασία επιτυγχάνεται και η "εκμάθηση" νέων

τρόπων διαχείρισης των προσωπικών προβλημάτων. Το υπό θεραπεία άτομο συμμετέχει σε

έναν νέο τρόπο ζωής και μέσα από αυτόν ασκείται στο να εφευρίσκει τρόπους επεξεργασίας

των προβλημάτων του, οι οποίοι να είναι εναρμονισμένοι με τις απαιτήσεις του κοινωνικού

του περιβάλλοντος.

Τέλος οι θεραπευτές αναφέρονται στην "**κοινωνική δραστηριοποίηση**" των θερα-

πευτικών προγραμμάτων, η οποία έχει αποκλειστικό στόχο την κοινωνική αναπροσαρμογή

των υπό θεραπεία μελών. Έτσι μέσα από τη θεραπευτική διαδικασία επιχειρείται να "μάθει το

άτομο να προγραμματίζει τη ζωή του και να θέτει στόχους". Οι οικογενειακές σχέσεις αναδο-

μούνται και οι θεραπευόμενοι υποστηρίζονται στην προσέγγιση των οικογενειακών τους με-

λών και στην επίλυση των σχεσιακών προβλημάτων της οικογένειας. Ένα μεγάλο μέρος της

κοινωνικής "δραστηριοποίησης" των ατόμων καλύπτει και η εκπαίδευση με απώτερο σκοπό

την επαγγελματική τους αποκατάσταση. Μέσα από την επιμόρφωση τα υπό θεραπεία άτομα

βελτιώνουν τις δεξιότητές τους ή αποκτούν και καινούριες, ενώ παράλληλα μαθαίνουν να

λειτουργούν σε υποσύνολα μέσα από την κοινωνική ομάδα. Το ίδιο και η βελτίωση των ε-

παγγελματικών σχέσεων ή και η απόκτηση μίας επαγγελματικής θέσης καλλιεργεί την κοινω-

νική προσαρμογή του ατόμου. Άλλωστε τα μέλη των θεραπευτικών προγραμμάτων προτρέ-

πονται στο να συναναστρέφονται με διάφορα μέλη του κοινωνικού συνόλου και όχι μόνο με τα μέλη της ενδο-ομάδας προκειμένου να αναπτύσσονται οι κοινωνικές τους σχέσεις.

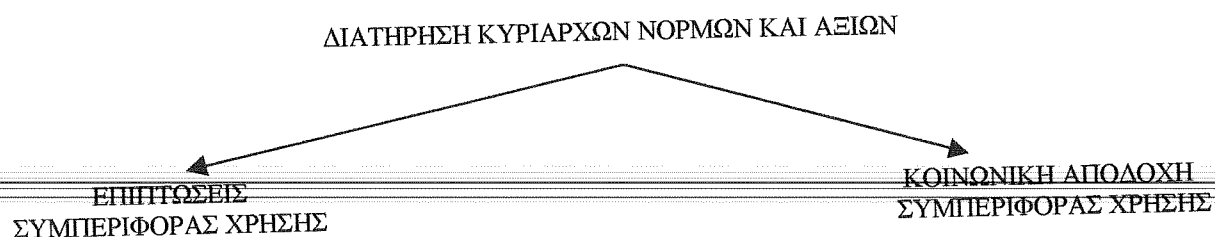
2.2.3. ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ

2.2.3.1. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ

Από τη στιγμή του σχεδιασμού της έρευνας θεωρήσαμε σημαντική παράμετρο την εντύπωση που έχουν τα συμμετέχοντα υποκείμενα για τις κοινωνικές επιπτώσεις του προβλήματος της τοξικοεξάρτησης. Έτσι θεωρήσαμε ότι επειδή οι περισσότερες κοινωνίες συνήθως αντιστέκονται στην αλλαγή, θα αποφεύγουν την αποδοχή συμπεριφορών των μελών τους, οι οποίες αντιβαίνουν στους κυρίαρχους κανόνες. Πιο συγκεκριμένα σε ότι αφορά την έρευνά μας θεωρήσαμε ότι αν τα υποκείμενα του δείγματός μας ενδιαφέρονταν για τη διατήρηση των κυρίαρχων νορμών και αξιών, τότε θα επεσήμαναν τις αρνητικές επιπτώσεις του προβλήματος της τοξικοεξάρτησης στο κοινωνικό σύνολο. Οι ερωτήσεις που θέσαμε είχαν ως εξής: - Τι γνώμη έχετε για την άποψη που ισχυρίζονται μερικοί, ότι η χρήση ουσιών αποτελεί προσωπική επιλογή του ατόμου, που ως συμπεριφορά στρέφεται μόνο κατά του ίδιου του ατόμου και όχι κάποιου άλλου; - Η κατανάλωση τοξικών ουσιών σε κάποιες κοινωνίες κι εποχές δεν αποτελούσε κοινωνικό πρόβλημα. Πιστεύετε ότι και σήμερα θα μπορούσαμε να δεχτούμε τη χρήση σαν μία ακόμα μορφή συμπεριφοράς μέσα στα πλαίσια μίας πλουραλιστικής κοινωνίας;

Από την επεξεργασία των απαντήσεων προέκυψαν δύο εννοιολογικές κατηγορίες: α) οι επιπτώσεις της συμπεριφοράς της χρήσης και β) η κοινωνική αποδοχή της συμπεριφοράς της χρήσης.

Σχ. 20

Σε ότι αφορά τις επιπτώσεις της συμπεριφοράς της χρήσης οι θεραπευτές αναγνωρίζουν ότι καλύπτουν ένα σύνολο επιπέδων.

Σχ.21

ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΧΡΗΣΗΣ

- Επιπτώσεις στο άτομο ⇒ Αυτοκαταστροφή
⇒ Ψυχοπαθολογία
- Επιπτώσεις στην οικογένεια ⇒ Η χρήση ως μέσο κινητοποίησης της προσοχής
⇒ Διάλυση σχέσεων μελών οικογένειας
⇒ Διάλυση σχέσεων οικογένειας με το κοινωνικό σύνολο
- Επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο ⇒ Παραβατικότητα
⇒ Μετάδοση ασθενειών
⇒ Αρνητικό υπόδειγμα
⇒ Δυσλειτουργία ατόμου και συνόλου
- Επιπτώσεις σε πολιτικό επίπεδο
- Επιπτώσεις σε οικονομικό επίπεδο
- Θεραπεία ⇒ Αδύνατη χωρίς προσωπική κινητοποίηση του ατόμου
⇒ Ανάγκη ευαισθητοποίησης

Κατ' αρχάς επισημαίνεται ότι το πρώτο που υφίσταται τις επιπτώσεις είναι το ίδιο το άτομο, που κάνει τη χρήση των ναρκωτικών ουσιών. Οι θεραπευτές, που αναφέρονται στις **ατομικές επιπτώσεις**, επισημαίνουν ότι ο εθισμός στις ναρκωτικές ουσίες έχει "αυτοκαταστροφικά αποτελέσματα" τόσο ως προς τη σωματική όσο και ως προς τη ψυχική υγεία. Άλ-

λωστε επισημαίνεται ότι τα "αυτοκαταστροφικά" άτομα διαθέτουν "χαμηλή αυτοεκτίμηση" και "τα παρατούν" πολύ εύκολα με τις πρώτες δυσκολίες που θα συναντήσουν. Άλλοι θεραπευτές πάλι επικεντρώνουν την απάντησή τους στην καταστροφή της ψυχολογικής ισορροπίας του ατόμου και την ανάπτυξη μίας "ψυχοπαθολογικής προσωπικότητας" μέσα από τη χρήση, η οποία κάποιες φορές συνοδεύεται και από την εκδήλωση "καταθλιπτικών συμπτωμάτων".

Η συμπεριφορά της χρήσης έχει επιπτώσεις και στο **οικογενειακό περιβάλλον** του ατόμου. Μάλιστα θεωρείται ότι μερικά άτομα βρίσκουν στη χρήση το μέσο για να κινητοποιήσουν την "προσοχή" των υπόλοιπων μελών και κυρίως των γονέων προς τους ίδιους. Ωστόσο η συγκεκριμένη συμπεριφορά καταλήγει σχεδόν αναπόφευκτα στη διάλυση των οικογενειακών σχέσεων, αλλά και στη διάλυση των σχέσεων της οικογένειας με το κοινωνικό σύνολο.

Σημαντικές επιπτώσεις προκύπτουν και στο **κοινωνικό σύνολο** από την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς, που πολλές φορές εκδηλώνουν τα εξαρτημένα άτομα. Αξιοσημείωτες είναι και οι επιπτώσεις στο σύνολο από τη μετάδοση μολυσματικών ασθενειών, όπως είναι το AIDS και η ηπατίτιδες από τους χρήστες εξαιτίας της επικίνδυνης χρήσης των ναρκωτικών ουσιών. Εξάλλου η ίδια η συμπεριφορά της χρήσης αποτελεί ένα αρνητικότατο "παράδειγμα" για τους νεότερους, αφού τα εξαρτημένα άτομα δε "συνεισφέρουν" κάτι στο κοινωνικό σύνολο. Τέλος η εκδήλωση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς για τους ερωτώμενους αποτελεί μία μορφή "δυσλειτουργίας" του συνόλου, η οποία προέρχεται από τη "δυσλειτουργία" των μονάδων - ατόμων της κοινωνίας.

Επιπτώσεις αναφέρονται και σε **πολιτικό επίπεδο**, καθώς η πολιτεία βρίσκεται μπροστά στην επιτακτική αντιμετώπιση ενός δυσεπίλυτου "κοινωνικού προβλήματος". Και βέβαια δε λείπουν οι πολιτικές διαφωνίες για τη "χάραξη της πολιτικής" για την επίλυση του προβλήματος, με αποτέλεσμα να κλονίζονται οι πολιτικές ισορροπίες.

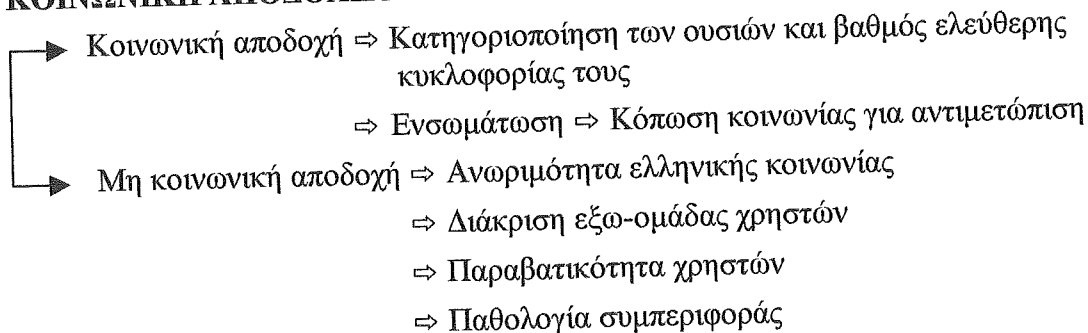
Σε ότι αφορά το **οικονομικό επίπεδο** κι εδώ οι επιπτώσεις είναι αξιοσημείωτες εξαιτίας της γνωστής ανάπτυξης της "παραοικονομίας" από το εμπόριο και τη διακίνηση των ναρκωτικών ουσιών και των πρώτων υλών για την παρασκευή χημικών σκευασμάτων.

~~Τα υποκείμενα τελικά συνδέουν τις επιπτώσεις του προβλήματος της τοξικοεξάρτη-~~
~~σης με τη **θεραπευτική παρέμβαση** αναφέροντας ότι η εφαρμογή της είναι αδύνατη χωρίς~~
την προσωπική "κινητοποίηση" του ίδιου του ατόμου. Ωστόσο θεωρείται αναγκαίο προκειμένου να αποφευχθούν όλες οι παραπάνω επιπτώσεις να γίνονται από τους θεραπευτικούς φορείς και την πολιτεία προσπάθειες για "ευαισθητοποίηση" των εξαρτημένων ατόμων. Να τους παρέχονται δηλαδή τα "ερεθίσματα" για την αναζήτηση της "βελτίωσης" της κατάστασής τους.

Η **κοινωνική αποδοχή της χρήσης** ως συμπεριφορά από άλλους θεραπευτές γίνεται δεκτή και από άλλους απορρίπτεται.

Σχ.22

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΔΟΧΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΧΡΗΣΗΣ

Όσοι από αυτούς **αποδέχονται τη χρήση** σαν μία συμπεριφορά μέσα στα πλαίσια της κοινωνίας υποστηρίζουν ότι θα πρέπει να προωθηθεί η κατηγοριοποίηση των ουσιών ανάλογα με την "επικινδυνότητα" και την "εθιστική" δράση τους προκειμένου οι λιγότερο επιβλαβείς να κυκλοφορούν ελεύθερα από νομικές κυρώσεις. Ο διάλογος για την "αποποινικοποίηση" της χρήσης και τη διάκριση των ναρκωτικών ουσιών σε "μαλακές" και "σκληρές" είναι

μακροχρόνιος, αλλά το αίτημα φαίνεται να επανέρχεται κατά καιρούς στο προσκήνιο. Άλλωστε τα υποκείμενα αναφέρουν ότι η ίδια η πολιτεία επιτρέπει την ελεύθερη κυκλοφορία "εθιστικών" ουσιών, όπως είναι το αλκοόλ, η νικοτίνη και η καφεΐνη. Μία μερίδα ερωτώμενων εκφράζει την άποψη ότι το κοινωνικό σύνολο έχει ήδη "αποδεχθεί" ότι κάποια μέλη του καταναλώνουν τοξικές ουσίες, πράγμα το οποίο αποτελεί σημάδι "ενσωμάτωσης" της συγκεκριμένης συμπεριφοράς στην κοινωνική πραγματικότητα. Η "ενσωμάτωση" αυτή ωστόσο από μερικούς χαρακτηρίζεται σαν μία ένδειξη "κόπωσης" της κοινωνίας ως προς την αντιμετώπιση του προβλήματος της "τοξικομανίας". Εξαιτίας δηλαδή της πολυπλοκότητας του προβλήματος, αλλά και της ταχείας εξέλιξής του το κοινωνικό περιβάλλον δεν μπορεί να εξαλείψει το φαινόμενο και αντ' αυτού το "ενσωματώνει".

Αντίθετες απόψεις εκφράζουν όμως όσοι θεραπευτές **απορρίπτουν την αποδοχή της χρήσης από την κοινωνία μας**. Η αδυναμία αυτής της "αποδοχής" αποδίδεται πρωταρχικά στην "ανωριμότητα" της ελληνικής κοινωνίας, η οποία δεν μπορεί να "κατανοήσει" και να "αντίληφθεί" τη χρήση σαν μία μορφή έκδηλης συμπεριφοράς. Η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται ως "συντηρητική" και επομένως δεν είναι πολύ ανοιχτή στην αποδοχή συμπεριφορών, που δε συντάσσονται με ότι αποτελεί το "κοινωνικά ορθό". Καθώς μάλιστα η εξάρτηση από ναρκωτικές ουσίες έχει ήδη "στιγματιστεί" αρνητικά δε θα μπορούσε εύκολα να μη γίνει στόχος εξάλειψης από το κοινωνικό σύνολο. Σε συνδυασμό με όσα έχουμε αναφέρει η ελληνική κοινωνία φαίνεται ότι δε συγχωρεί το διαφορετικό μέσα στα όριά της. Γι' αυτό και η ομάδα των χρηστών εξαρτητικών ουσιών διακρίνεται ως εξω-ομάδα. Σημασία εδώ έχει η διάκριση αυτή καθ' αυτή καθώς αναγνωρίζεται μία υπο-ομάδα με δικό της "τρόπο ζωής" και "κώδικα επικοινωνίας". Ωστόσο συνέπεια αυτής της διάκρισης δεν είναι η αποδοχή, αλλά η "περιθωριοποίηση" της συγκεκριμένης ομάδας και η χρήση της ως αποδιοπομπαίου τράγου σε περιπτώσεις που το κοινωνικό σύνολο αναζητά τον υπαίτιο για ενδεχόμενες δυσλειτουργίες μέσα στα πλαίσιά της. Επιπλέον η αποδοχή των χρηστών και του τρόπου ζωής τους μπλο-

κάρεται και από τις επιπτώσεις που έχει στο κοινωνικό σύνολο ο τελευταίος. Ειδική αναφορά γίνεται στην παραβατικότητα των χρηστών και στη γενίκευση που πραγματοποιεί το κοινωνικό σύνολο με το να θεωρεί κάθε χρήστη ως ενδεχόμενο παραβάτη των νομικών κανόνων.

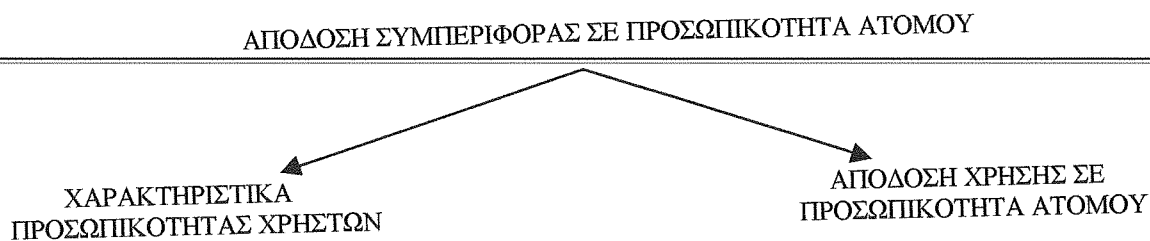
~~Εξάλλου πέρα από το γεγονός ότι η παρανομία αποτελεί εξ αντικειμένου μία "αντικοινωνική συμπεριφορά", που επιφέρει βλάβες στο κοινωνικό σύστημα, μέσα από αυτή καταπατούνται και οι "ελευθερίες των άλλων πολιτών". Τέλος η συμπεριφορά της εξάρτησης αποδίδεται στην "ψυχοπαθολογία" του ίδιου του ατόμου με αποτέλεσμα ακριβώς επειδή χαρακτηρίζεται ως "παθολογική" να μειώνονται οι δυνατότητες αποδοχής της και να αυξάνονται οι πιθανότητες παρέμβασης για την εξάλειψή της. Η "παθολογία της συμπεριφοράς" εντοπίζεται στο γεγονός ότι η χρήση δεν παραμένει ποτέ ως απλή χρήση, αλλά τις περισσότερες φορές γίνεται "εξάρτηση" και "τοξικομανία". Έτσι δεν αναφερόμαστε πια σε κατανάλωση, αλλά σε υπερκατανάλωση ουσιών, η οποία περά από τις επιπτώσεις, που έχει στο ίδιο το άτομο, αποτελεί ένα σύμπτωμα "δυσλειτουργίας" του, το οποίο δεν είναι κοινωνικά αποδεκτό. Το κοινωνικό σύνολο βλέπει την εξάρτηση σαν μία "παθολογική συμπεριφορά", η οποία μακροσκοπικά αποβαίνει "δυσλειτουργική" και επιζήμια για την κοινωνική ομάδα των χρηστών και κατά συνέπεια και για ολόκληρη τη σύγχρονη κοινωνία.~~

2.2.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ

Για να διερευνήσουμε αν οι θεραπευτές αποδίδουν τη συμπεριφορά της χρήσης στην προσωπικότητα των ατόμων που την εκδηλώνουν θέσαμε της εξής ερωτήσεις: - Θα μπορούσατε να διακρίνετε κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή του χαρακτήρα των ατόμων που εθίζονται στις ναρκωτικές ουσίες και φτάνουν στο φορέα σας για την αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας; - Θα μπορούσατε να αποδώσετε τη χρήση και τον εθισμό στο χαρακτήρα/ προσωπικότητα ορισμένων ατόμων; Από το σύνολο των απαντήσεων προέκυψαν

δύο βασικές θεματικές κατηγορίες: α) τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των χρηστών και β) η απόδοση της χρήσης στην προσωπικότητα του ατόμου.

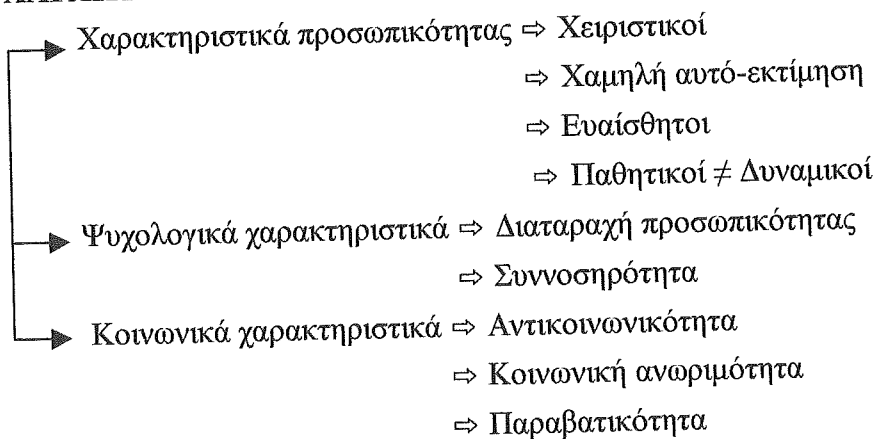
Σχ. 23

Τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των εξαρτημένων ατόμων που αναφέρονται οι ερωτώμενοι ομαδοποιήθηκαν σε εκείνα που αναφέρονται στο **χαρακτήρα**, σε εκείνα που αφορούν την **ψυχολογία** και σε όσα αφορούν την **κοινωνικότητά** τους.

Σχ. 24

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΧΡΗΣΤΩΝ

Ως προς τα **γνωρίσματα του χαρακτήρα** η πλειοψηφία των υποκειμένων ισχυρίζεται ότι το σύνολο των χρηστών, και κατά συνέπεια όσοι από αυτούς φτάνουν στους θεραπευτές για την αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας, είναι "χειριστικά" άτομα. Με τον όρο αυτό οι θεραπευτές αναφέρονται στην ικανότητα των εξαρτημένων ατόμων να χειρίζονται καταστάσεις

και πρόσωπα προκειμένου να "κατορθώσουν αυτό που επιθυμούν" ή ακόμα και για να "δικαιολογήσουν" τη συμπεριφορά τους. Έτσι απέναντι στο θεραπευτικό προσωπικό χρησιμοποιούν συχνά την "ευαισθησία τους ως δικαιολογία για την εξάρτησή τους", ενώ φαίνονται πολύ "εύελικτοι" ως προς αυτά που ισχυρίζονται, με αποτέλεσμα να θεωρούνται "αναξιόπιοι ασθενείς". Η χειριστικότητα άλλωστε έχει συχνά στόχο το κέρδος της συμπάθειας του θεραπευτή. Σε σημαντικό ποσοστό επίσης αναφέρεται στις απαντήσεις ότι οι χρήστες έχουν "χαμηλή αυτό-εκτίμηση". Δεν έχουν μάθει να φροντίζουν και να υποστηρίζουν τον εαυτό τους και συνήθως θεωρούν ότι δεν είναι ικανοί να κατορθώσουν τους όποιους στόχους στη ζωή τους. Η "έλλειψη αυτοπεποίθησης" για μερικούς μπορεί να φτάσει ακόμα και στην εκδήλωση "προκατάληψης" του ατόμου για τον ίδιο του τον εαυτό. Η "προκατάληψη" αυτή των χρηστών συνίσταται στο στερεότυπο ότι τους απορρίπτει το σύνολο της κοινωνίας κι επομένως κάθε προσπάθεια ένταξής τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι θεωρείται εκ των προτέρων αποτυχημένη. Από άλλους χαρακτηρίζονται ως "ευαίσθητα" άτομα, που "δεν μπορούν εύκολα να ξεπεράσουν δυσκολίες", πράγμα το οποίο για μερικούς αποτελεί δείγμα υπερευαισθησίας. Αξιοσημείωτο είναι ότι από την ανάλυση των απαντήσεων προέκυψε και ένα αντιθετικό ζεύγος, το οποίο διαφοροποιεί τις απόψεις των θεραπευτών για τους χρήστες. Ορισμένοι λοιπόν θεωρούν τους χρήστες "παθητικά" άτομα και ορισμένοι "δυναμικά". Όσοι πιστεύουν ότι πρόκειται για "παθητικά" άτομα ισχυρίζονται ότι δεν είναι "κινητοποιημένοι" ως προς το να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους και δε "διεκδικούν" αυτά που θέλουν. Σε αντίθεση όσοι θεωρούν ότι οι χρήστες είναι "δυναμικά" άτομα επισημαίνουν ότι η "ευελιξία" και η "ανταπόκριση σε δυσκολίες" είναι κάτι που "μαθαίνουν" μέσα στο χρονικό διάστημα που βρίσκονται στη χρήση και άλλωστε δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι όσοι κάνουν χρήση ναρκωτικών ουσιών είναι αδύναμα άτομα.

Τα **ψυχολογικά χαρακτηριστικά των χρηστών** έχουν μία μάλλον αρνητική χροιά και επικεντρώνονται στη "διαταραχή της προσωπικότητάς" τους. Η ίδια η χρήση ως "αυτοκα-

ταστροφική πράξη" θεωρείται ένδειξη "παθολογίας", ενώ αναφέρεται ότι γενικά τα συγκεκριμένα άτομα είναι "εξαρτητικά" όχι μόνο σε σχέση με τις ναρκωτικές ουσίες, αλλά και με άλλες καταστάσεις ή και πρόσωπα στη ζωή τους. Παράλληλα επισημαίνεται ότι συνήθως

~~"δεν αντέχουν την ένταση των συναισθημάτων τους" (είτε αυτά είναι θετικά είτε αρνητικά)~~

και δεν μπορούν να τα "χειριστούν" εποικοδομητικά. Σε συμπλήρωση των ψυχολογικών χα-

ρακτηριστικών περιγράφεται το φαινόμενο της "συννοσηρότητας" για τους χρήστες εξαρτητικών ουσιών. Έτσι πέρα από την παθολογική συμπεριφορά της εξάρτησης διαγιγνώσκονται και άλλες παθολογίες οι οποίες σύμφωνα με τις περιγραφές των υποκειμένων της έρευνας κυμαίνονται από την ύπαρξη προβλημάτων "αϋπνίας", την εμφάνιση "καταθλιπτικών συμπτωμάτων" και τέλος τη διάγνωση "ψύχωσης", οπότε και οι ασθενείς χαρακτηρίζονται ως "οριακοί".

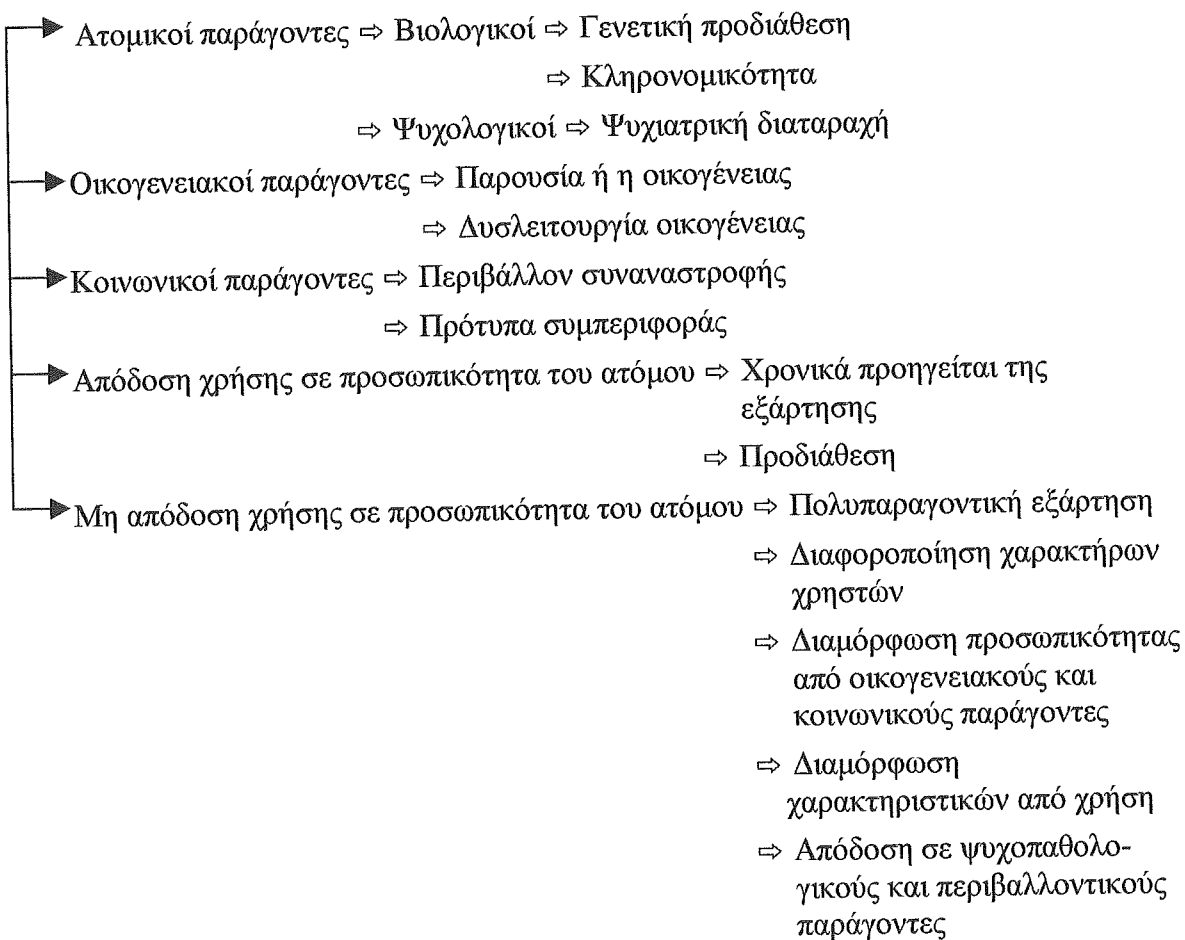
Τέλος περιγράφονται τα **κοινωνικά χαρακτηριστικά** της προσωπικότητας των εξαρτημένων ατόμων, όπου το πλέον συχνά αναφερόμενο είναι η "αντικοινωνικότητά" τους. Αυτή η "αντικοινωνικότητα" στηρίζεται στο γεγονός ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις των συγκεκριμένων ατόμων είναι "διαταραγμένες" τόσο μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό. Άλλωστε οι σχέσεις των εξαρτημένων ατόμων με το κοινωνικό σύνολο είναι μάλλον σπάνιες και η κοινωνικότητά τους περιορίζεται στη συναναστροφή με μέλη της "ομάδας των ομότιμων μελών" (peer-group). Στα κοινωνικά χαρακτηριστικά προστίθεται και η "κοινωνική ανωριμότητα", η οποία αποδίδεται στο ότι οι χρήστες δε διαθέτουν "αυτοπειθαρχία" και "δυσκολεύονται στην έκφραση των συναισθημάτων τους". Αυτοί οι ισχυρισμοί βέβαια αφαιρούν από τα συγκεκριμένα άτομα τις κοινωνικές δεξιότητες, που είναι αναγκαίες στη σύγχρονη πραγματικότητα για την εδραίωση και ανάπτυξη κοινωνικών δεσμών. Εξίσου καθοριστική για τη δυσκολία κοινωνικής προσαρμογής και αποδοχής από το σύνολο είναι και η εκδήλωση της παραβατικής συμπεριφοράς μίας σημαντικής μερίδας των χρηστών. Η παραβίαση των κανόνων του κοινωνικού συνόλου φαίνεται να είναι ενταγμένη στην "κουλ-

τούρα" των ναρκωτικών και των ατόμων που τα χρησιμοποιούν, πράγμα το οποίο αποκλείει τα εν λόγω άτομα από την ένταξή τους στο κοινωνικό σύνολο, του οποίου τους κανόνες παραβιάζουν.

Η τελευταία θεματική κατηγορία που διακρίθηκε στην ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων των υποκειμένων ήταν η απόδοση ή όχι της συμπεριφοράς της χρήσης στην προσωπικότητα του ατόμου. Οι παράγοντες στους οποίους αποδίδεται η χρήση είναι πέντε ως προς τον αριθμό και περιλαμβάνουν πέρα από την **προσωπικότητα, ατομικούς, οικογενειακούς και κοινωνικούς** παράγοντες.

Σχ. 25

ΑΠΟΔΟΣΗ ΧΡΗΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΑΤΟΜΟΥ

Στους **ατομικούς παράγοντες** αναφέρονται βιολογικοί λόγοι, όπως η "γενετική προδιάθεση" και η "κληρονομικότητα". Στους ψυχολογικούς παράγοντες αναφέρεται η "ψυχιατρική διαταραχή", καθώς μερικοί χρήστες ισχυρίζονται ότι ξεκίνησαν τη χρήση ναρκωτικών ουσιών προκειμένου να "ξεπεράσουν" άλλα "ψυχολογικά προβλήματα" που είχαν.

Η εμπλοκή του ατόμου με την κατανάλωση ουσιών αποδίδεται και σε **οικογενειακούς παράγοντες** με πρώτο εκείνο της πιθανής απουσίας του οικογενειακού περιβάλλοντος. Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις που το οικογενειακό περιβάλλον υφίσταται η "δυσλειτουργία" του και τα "προβλήματα επικοινωνίας" και σχέσεων των μελών ή ακόμα και η "κακοποίηση" των παιδιών, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται μπορούν να οδηγήσουν ορισμένα μέλη στο να αναζητήσουν διέξοδο στις ναρκωτικές ουσίες.

Αιτία της εξάρτησης ορισμένων μελών του κοινωνικού συνόλου αποτελούν και οι **κοινωνικοί παράγοντες**. Σε αυτούς περιλαμβάνονται το "περιβάλλον συναναστροφής" και τα "πρότυπα συμπεριφοράς". Πολύ σημαντικό περιβαλλοντικό παράγοντα αποτελεί λοιπόν κυρίως η "παρέα των συνομηλίκων", τις οποίες τις συμπεριφορές το άτομο υιοθετεί προκειμένου να ενταχθεί σε αυτήν. Η "διαθεσιμότητα" των ναρκωτικών ουσιών στην παρέα των συνομηλίκων αυξάνει τις πιθανότητες να πειραματιστεί κάποιο άτομο με αυτές. Αλλά κι η επικράτηση και προβολή "προτύπων συμπεριφοράς", που περιλαμβάνουν την κατανάλωση ουσιών, μπορούν επίσης να οδηγήσουν στο ίδιο αποτέλεσμα.

Το ποσοστό των ερωτηθέντων που αναγνωρίζει την **προσωπικότητα** ως έναν από τους αιτιογενείς παράγοντες της χρήσης ναρκωτικών ουσιών από μία μερίδα του γενικού πληθυσμού στηρίζει την άποψή της στο επιχείρημα ότι η προσωπικότητα ως προς τη διαμόρφωση και σχηματοποίησή της προηγείται χρονικά της εξάρτησης. Και επειδή το αίτιο σε κάθε περίπτωση δεν μπορεί παρά να προηγείται του αποτελέσματος η προσωπικότητα είναι εκείνη που μπορεί να οδηγήσει στη χρήση και όχι το αντίθετο. Άλλοι πάλι αναφέρουν ότι υπάρχει

μία "προδιάθεση" στο άτομο για την εκδήλωση "εξαρτητικής" συμπεριφοράς και χαρακτηρίζουν τους χρήστες "εξαρτητικές προσωπικότητες" όχι μόνο ως προς τις ουσίες, αλλά και ως προς τα πρόσωπα και τα γεγονότα της ζωής τους.

Η ερώτηση για την απόδοση της συμπεριφοράς της χρήσης στην προσωπικότητα του ατόμου δίχασε τις απόψεις των θεραπειών. Το σύνολο εκείνων που **αρνούνται να αποδώσουν τη χρήση στην προσωπικότητα του χρήστη** στηρίζει τα επιχειρήματά του στη γενική παραδοχή ότι η εξάρτηση ως φαινόμενο είναι "πολυπαραγοντικό" τόσο σε σχέση με την εκδήλωσή του όσο και σε σχέση με τα γενεσιουργά αίτιά του. Άλλωστε, όπως έχει αποδειχθεί, τα άτομα που καταναλώνουν συστηματικά ναρκωτικές ουσίες ποικίλουν ως προς την προσωπικότητά τους κι έτσι δε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι ορισμένοι μόνο χαρακτήρες εμπλέκονται στην εξάρτηση από τις τοξικές ουσίες. Παράλληλα αναφέρεται ότι η προσωπικότητα δε θα μπορούσε να αποτελεί αίτιο για την εξάρτηση καθώς κι εκείνη "διαμορφώνεται" από άλλους παράγοντες, όπως οικογενειακούς και κοινωνικούς, οι οποίοι θα μπορούσαν να είναι και τα ουσιαστικά πρωταρχικά αίτια. Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι στην πλειονοψηφία των απαντήσεων καταγράφεται η άποψη ότι η προσωπικότητα μπορεί να αποτελέσει αιτιογενή παράγοντα, αλλά δεν μπορεί να "απομονωθεί" και να αποδοθεί το φαινόμενο της εξάρτησης εξ ολοκλήρου σε αυτήν. Η ίδια η χρήση εντάσσεται σε έναν "τρόπο ζωής" και σε μία "κουλτούρα", την οποία έχει αναπτύξει η κοινωνική ομάδα των χρηστών. Επομένως και μέσα από αυτήν ο χαρακτήρας του ατόμου διαπλάθεται και το άτομο "μαθαίνει" τους κανόνες επιβίωσης στην κοινωνική του ομάδα. Τέλος καταγράφεται και η άποψη που υποστηρίζει ότι η εξάρτηση πρέπει να αποδοθεί σε "ψυχοπαθολογικούς" και περιβαλλοντικούς παράγοντες και όχι στην προσωπικότητα του ατόμου. Αφαιρείται έτσι οποιαδήποτε αναφορά στα στοιχεία που συγκροτούν το χαρακτήρα του ατόμου, αφού μόνο αν υπάρχει παθολογία στο ίδιο το άτομο και/ή η εύνοια του περιβάλλοντος μπορεί ένα άτομο να επιλέξει την κατανάλωση ναρκωτικών ουσιών.

2.3. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ουσιαστικός σκοπός κάθε εμπειρικής έρευνας μέσα από την ανάλυση των δεδομένων είναι η τελική ανασύνθεσή τους προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα. Τα επιστημονικά αυτά συμπεράσματα προκύπτουν από το αν οι ερευνητικές υποθέσεις, που ο κάθε ερευνητής διατυπώνει στην αρχή του ερευνητικού του προγραμματισμού επιβεβαιώνονται ή όχι. Ας παρακολουθήσουμε, λοιπόν, κατά πόσο οι ερευνητικές μας υποθέσεις επαληθεύτηκαν ή όχι στις τρεις βασικές θεματικές κατηγορίες της έρευνάς μας: την "Προκατάληψη", τη "Μοντέρνα Προκατάληψη" και την "Ψυχολογιοποίηση".

2.3.1. ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

Για να μπορέσουμε να ισχυριστούμε ότι το δείγμα μας επιβεβαιώνει την ύπαρξη προκατάληψης θα έπρεπε να συμπεραίνουμε από τις απαντήσεις των υποκειμένων ότι οι χρήστες τοξικών ουσιών αποτελούν μία διακριτή κοινωνική ομάδα και παράλληλα να αποδίδουν σε κάθε χρήστη τα χαρακτηριστικά, που αναγνωρίζουν για την ομάδα.

2.3.1.1. ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ- ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ

Από την ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων προέκυψε ότι δεν επιβεβαιώνει το απόλυτο σύνολο του δείγματός μας πως οι χρήστες εξαρτητικών ουσιών αποτελούν μία διακριτή κοινωνική ομάδα μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Ένα μέρος των υποκειμένων υποστήριξε ότι τα εξαρτημένα από ναρκωτικές ουσίες άτομα διαφοροποιούνται μεταξύ τους ως προς τα αίτια, που τους οδήγησαν στον εθισμό. Αυτή η διαφοροποίηση καθιστά αναγκαία την εξατομικευμένη αντιμετώπιση του πληθυσμού, που φτάνει στους θεραπευτικούς φορείς για βοήθεια. Ειδικότερα σε ότι αφορά τη θεραπευτική παρέμβαση, αυτή πρέπει να είναι εξατομικευμένη, ως προς τη διάγνωση, το είδος της προσέγγισης, την πρόγνωση. Το θεραπευτικό

προσωπικό λοιπόν, που υποστηρίζει ότι αντιμετωπίζει τον κάθε "ασθενή" σαν μία ξεχωριστή περίπτωση, επισημαίνει ότι και η ίδια η έκβαση της θεραπευτικής παρέμβασης διαφέρει από άτομο σε άτομο.

Ηέρα όμως από το παραπάνω ποσοστό θεραπειών, η πλειοψηφία του δείγματός μας απάντησε θετικά ως προς τη διάκριση της κοινωνικής ομάδας των χρηστών. Οι υποκατηγορίες μάλιστα, που προέκυψαν από την ανάλυση του περιεχομένου, στη θεματική κατηγορία της "διάκρισης της εξω-ομάδας και απόδοσης των χαρακτηριστικών της ομάδας στο άτομο- μέλος" συνθέτουν την ολοκληρωμένη περιγραφή της κοινωνικής ομάδας των χρηστών. Τα χαρακτηριστικά της ομάδας, τα οποία αναγνωρίζονται και για τα άτομα-μέλη της περιλαμβάνουν πολλές πτυχές της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας (προσωπικότητα, συμπεριφορά, εξωτερική εμφάνιση, κλινικό ιστορικό, ιατρικό ιστορικό, παραβατικό ιστορικό, οικογενειακό περιβάλλον, κοινωνικές σχέσεις και κοινωνικοοικονομικό επίπεδο). Η πληρότητα αυτή της περιγραφής αποτελεί για εμάς μία ένδειξη ότι το δείγμα μας επιβεβαιώνει την ερευνητική μας υπόθεση για διάκριση της εξω-ομάδας και για απόδοση των χαρακτηριστικών της στα μέλη της.

Ωστόσο οφείλουμε να αναφερθούμε και στο μικρό εκείνο ποσοστό των θεραπειών, που απάντησε θετικά στη διάκριση της εξω-ομάδας, διέκρινε όμως ορισμένες υπο-ομάδες μέσα στην κοινωνική ομάδα των χρηστών. Μέσα από την αναγνώριση των υπο-ομάδων αναφέρονται και πάλι στα χαρακτηριστικά, που επισήμανε και η πλειοψηφία των υποκειμένων, αποδίδοντάς τα σε όλα τα μέλη της ομάδας. Εκείνο που διαφοροποιεί το συγκεκριμένο ποσοστό από την πλειοψηφία είναι το γεγονός ότι θεωρεί σημαντική τη διάκριση υπο-ομάδων κατά τη θεραπευτική διαδικασία, για τη διευκόλυνση της ίδια της διαδικασίας, αλλά και για την αύξηση των πιθανοτήτων για επιτυχή έκβαση της θεραπείας.

Ως συνέπεια των παραπάνω παρατηρήσεων συμπεραίνουμε ότι η ερευνητική μας υπόθεση για διάκριση της εξω-ομάδας των χρηστών εξαρτητικών ουσιών και απόδοση σε ό-

λους τους χρήστες των χαρακτηριστικών της ομάδας τους επιβεβαιώνεται σε σημαντικό βαθμό, καθώς η πλειοψηφία των υποκειμένων συντάσσεται με αυτή την άποψη.

2.3.1.2. ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ

Επιβεβαίωση ερευνητικής υπόθεσης για πρόσληψη της ομάδας ως ομοιογενούς θα αποτελούσε η θετική απάντηση στην επάρκεια των θεραπευτικών προγραμμάτων, η απόρριψη της χρησιμότητας της ποικιλίας των θεραπευτικών προγραμμάτων, η άρνηση της διαφοροποίησης του πληθυσμού των θεραπευτικών φορέων και η μονοδιάστατη θεραπευτική πρακτική των φορέων.

Η επάρκεια των θεραπευτικών προγραμμάτων για την κάλυψη των αναγκών στη χώρα μας αναγνωρίζεται μόνο ως προς την ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών, η οποία δικαιολογείται από το γεγονός της ποικιλίας των προγραμμάτων. Αντίθετα τόσο στον ποιοτικό όσο και στον ποσοτικό τομέα επισημαίνεται ότι υπάρχει ανεπάρκεια για την κάλυψη όλων των περιστατικών του προβλήματος της τοξικοεξάρτησης. Ως προς η συγκεκριμένη υποκατηγορία της θεματικής ενότητας της ομοιογένειας, φαίνεται ότι η πλειοψηφία του δείγματός μας κρίνει τα υπάρχοντα θεραπευτικά προγράμματα ανεπαρκή. Αυτό για την ερευνητική μας υπόθεση βέβαια σημαίνει ότι τα υποκείμενα δεν προσλαμβάνουν τον πληθυσμό των εξαρτημένων ατόμων ως ομοιογενή, αφού θεωρούν ότι διαφοροποιούνται αρκετά, ώστε να μην καλύπτονται - κυρίως ποιοτικά - οι ανάγκες τους από τα υπάρχοντα θεραπευτικά προγράμματα.

Η απόλυτη πλειοψηφία των υποκειμένων του δείγματός μας θεωρεί χρήσιμη την ύπαρξη ποικιλίας στα θεραπευτικά προγράμματα (ως προς τη δομή, τη λειτουργία, την οργάνωση, τη φιλοσοφία, τις προϋποθέσεις εισαγωγής κλπ.). Η σαφής αναφορά στη διαφοροποίηση των χρηστών εξαρτητικών ουσιών μεταξύ τους (ατομικότητα, ηλικία, κίνητρο θεραπείας,

ανάγκες, προσδοκίες και προτιμήσεις για θεραπεία) ως παράγοντα, που καθιστά απαραίτητη τη λειτουργία ποικίλων θεραπευτικών παρεμβάσεων, κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνει την ερευνητική μας υπόθεση για ομοιογένεια.

Τα ίδια αρνητικά ως προς την ερευνητική μας υπόθεση για την πρόσληψη της ομάδας των εξαρτημένων ατόμων ως ομοιογενή είναι και η τοποθέτηση των θεραπειών στην εννοιολογική υποκατηγορία της διαφοροποίησης του πληθυσμού μεταξύ των θεραπευτικών φορέων. Η πλειοψηφία επεσήμανε ότι ο πληθυσμός των ατόμων, που κάθε φορέας προσελκύει για κάλυψη της θεραπευτικής του ανάγκης, διαφέρει. Αυτή η αντίληψη της διαφοροποίησης των χαρακτηριστικών των μελών του κάθε θεραπευτικού φορέα αποτελεί δείγμα της μη ομοιοποιημένης αντίληψης για την κοινωνική ομάδα των χρηστών.

Τελικά και η υποκατηγορία, που αναφερόταν στη θεραπευτική πρακτική των φορέων, δεν επιβεβαίωσε την πρόσληψη των χρηστών σαν μία ομοιογενή ομάδα. Από τις συνεντεύξεις προέκυψε ότι η ίδια η πρακτική ποικίλει και διαχωρίζεται σε ατομική και ομαδική θεραπεία και άρα οι χρήστες δεν αντιμετωπίζονται από το θεραπευτικό προσωπικό μονοδιάστατα μέσα από μία και μόνο προσέγγιση. Άλλωστε το γεγονός ότι η πλειοψηφία των θεραπειών ανέφερε την άσκηση της ατομικής θεραπευτικής προσέγγισης αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο για την απόρριψη της ερευνητικής μας υπόθεσης.

Συμπερασματικά, η ερευνητική υπόθεση για την πρόσληψη της εξω-ομάδας ως ομοιογενούς δεν επιβεβαιώνεται από την ανάλυση του περιεχομένου των συνεντεύξεων.

Η αρχική μας υπόθεση για την ύπαρξη προκατάληψης στο δείγμα μας δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί απόλυτα. Κι αυτό γιατί ενώ τα υποκείμενα αναγνωρίζουν το σύνολο των εξαρτημένων από ναρκωτικές ουσίες ατόμων ως μία διακριτή κοινωνική ομάδα, τις οποίας τα μέλη φέρουν κοινά χαρακτηριστικά, ωστόσο δε φαίνεται να προσλαμβάνουν τη συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ως ομοιογενή.

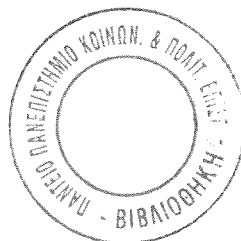
2.3.2. ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

Βασικός στόχος της ερευνητικής μας εργασίας είναι η ανίχνευση της "μοντέρνας προκατάληψης" στις απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματός μας. Σύμφωνα με την επεξεργασία των δεδομένων για να είμαστε σε θέση να ισχυριστούμε ότι το δείγμα μας εκφράζει απόψεις αντιπροσωπευτικές της "μοντέρνας προκατάληψης" θα πρέπει να έχουμε καταγράψει θετικές απαντήσεις ως προς τις εξής θεματικές/ εννοιολογικές υποκατηγορίες: τη μη εκδήλωση της προκατάληψης απέναντι στους χρήστες ως "κοινωνικά επιθυμητό", την ύπαρξη αρνητικών συναισθημάτων γι' αυτούς και την έκφραση ενός αισθήματος απειλής των παραδοσιακών αξιών από την κοινωνική ομάδα των εξαρτημένων ατόμων.

2.3.2.1. Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ "ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ"

Για να επιβεβαιωθεί από τη θεματική κατηγορία της μη εκδήλωσης προκατάληψης ως "κοινωνικά επιθυμητό" η ύπαρξη της "μοντέρνας προκατάληψης" θα περιμέναμε να καταγράψουμε στις απαντήσεις των θεραπευτών τον ισχυρισμό για μείωση της προκατάληψης του κοινωνικού συνόλου απέναντι στους χρήστες εξαρτητικών ουσιών, τη θετική τους αντιμετώπιση από το σύνολο και τη θετική αντιμετώπιση της τοξικοεξάρτησης ως σύγχρονο φαινόμενο.

Το μεγαλύτερο μέρος των υποκειμένων παραδέχεται την ύπαρξη προκατάληψης εναντίον των χρηστών τις προηγούμενες δεκαετίες, αλλά οι απόψεις δίστανται ως προς το αν αυτή η προκατάληψη διατηρείται και σήμερα ή όχι. Στην πλειοψηφία των απαντήσεων καταγράφεται η διατήρηση της προκατάληψης (ως προς τη στάση, το συναίσθημα και την έκδηλη συμπεριφορά) στο κοινωνικό σύνολο της χώρας μας αν και το ποσοστό των υποκειμένων, που υποστήριξαν τη μείωση της προκατάληψης δεν είναι μικρό. Ωστόσο αν παραμείνουμε στην εκτίμηση της ποσοτικής διαφοράς, τότε σύμφωνα με την πλειοψηφία η ερευνητική μας

υπόθεση απορρίπτεται, αφού το κοινωνικό σύνολο εμφανίζεται να εκδηλώνει την προκατάληψη του, ενώ σύμφωνα με το "κοινωνικά επιθυμητό" δε θα έπρεπε να εκδηλώνεται άμεσα.

Οι αναφορές των υποκειμένων στην υποκατηγορία, που περιλαμβάνει την αντιμετώπιση των εξαρτημένων ατόμων από το κοινωνικό σύνολο, μοιράζονται ανάμεσα στη θετική και την αρνητική αντιμετώπιση. Και σε αυτή την περίπτωση λοιπόν δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι επιβεβαιώνεται η ερευνητική μας υπόθεση, καθώς δεν υπερισχύει η άποψη για αρνητική αντιμετώπιση του κοινωνικού συνόλου απέναντι στους χρήστες. Αντίθετα εμφανίζονται και απόψεις για θετική αντιμετώπιση ("εμπιστοσύνη", έλλειψη "φόβου", "συμπόνια"), ή ακόμα και η παρατήρηση ότι πλέον τα εξαρτημένα άτομα, που βρίσκονται σε διαδικασία θεραπευτικής προσπάθειας αντιμετωπίζονται πολύ πιο θετικά από τους υπόλοιπους χρήστες ουσιών.

Στην υποκατηγορία της αντιμετώπισης του προβλήματος της τοξικομανίας η υπόθεσή μας για αρνητική αντιμετώπιση δεν επιβεβαιώνεται. Το σύνολο σχεδόν των υποκειμένων αναφέρεται σε θετικές και μη προκατειλημμένες προσπάθειες για αντιμετώπιση του προβλήματος μέσα από τη θεραπεία, την ποινική καταστολή και την πρόληψη.

Η ερευνητική μας υπόθεση λοιπόν για τη θεώρηση της εκδήλωσης της προκατάληψης ως μη "κοινωνικά επιθυμητό" μάλλον δεν επαληθεύεται.

2.3.2.2. ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Η ύπαρξη αρνητικών συναισθημάτων για την ομάδα των εξαρτημένων ατόμων προκύπτει στις απαντήσεις των υποκειμένων, αλλά συνυπάρχει με θετικά ("αποδοχή", "ενδιαφέρον" κλπ.) ή και άλλα συναισθήματα ("αγωνία", έλλειψη "εμπλοκής", έλλειψη "λύτης" κλπ.) ή ακόμα και με την απουσία συναισθήματος. Και πάλι λοιπόν δεν μπορούμε να θεωρήσουμε

ισχύουσα την υπόθεσή μας, αφού εμφανίζονται σε σημαντικό ποσοστό και απαντήσεις με αντίθετους ισχυρισμούς.

2.3.2.3. ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ

Προκειμένου να θεωρήσουμε ότι η υποκατηγορία του αισθήματος απειλής από την εξω-ομάδα επιβεβαιώνει την υπόθεσή μας για ύπαρξη "μοντέρνας προκατάληψης" θα πρέπει από το δείγμα μας να έχουν καταγραφεί τα εξής: να θεωρείται η χρήση ως προσωπική επιλογή του ατόμου και αναγκαία η θεραπευτική παρέμβαση, να χαρακτηρίζεται η χρήση ως κοινωνικό φαινόμενο, να θεωρείται η θεραπεία ως ένας κατάλληλος τρόπος για τον έλεγχο της παραβατικότητας των χρηστών και παράλληλα η θεραπευτική παρέμβαση να θεωρείται ως ένα μέσο για κοινωνική (ανα)προσαρμογή του εξαρτημένου ατόμου.

Παρότι ένα ποσοστό των υποκειμένων παραδέχεται ότι η χρήση είναι μία "προσωπική επιλογή" του ατόμου, η πλειοψηφία θεωρεί ότι ένα σύνολο άλλων παραγόντων (εξωγενή προβλήματα, βιολογικός παράγοντας, "ψυχοπαθολογία" ατόμου κλπ.) οδηγούν το άτομο στη χρήση μη συνειδητά κι επομένως δεν αποτελεί η εξάρτηση "προσωπική επιλογή" του ατόμου. Ωστόσο αν και η υπόθεσή μας για τη χρήση ως "προσωπική επιλογή" του ατόμου δεν επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της έρευνάς μας, τα αντίθετο ισχύει για την ανάγκη της θεραπευτικής παρέμβασης. Ανεξάρτητα λοιπόν από τα αν τα υποκείμενα χαρακτηρίζουν τη χρήση ως "προσωπική επιλογή" ή όχι, πιστεύουν ότι η παρέμβαση για την "κινητοποίηση" προς θεραπεία είναι απαραίτητη. Επιβεβαιώνεται έτσι η υπόθεσή μας ότι τα υποκείμενα θα υποστήριζαν την αλλαγή της συμπεριφοράς των χρηστών μέσα από τη θεραπευτική παρέμβαση των ειδικών.

Η ερευνητική μας υπόθεση επαληθεύεται και ως προς την υποκατηγορία της αντίληψης της χρήσης ως κοινωνικού φαινομένου, καθώς αυτό υποστηρίζουν τα περισσότερα υποκείμενα. Η σημασία της συγκεκριμένης επιβεβαίωσης για την έρευνά μας έγκειται στο γεγο-

νός ότι αν το δείγμα μας παραδέχεται τη χρήση ως κοινωνικό φαινόμενο, τότε παράλληλα θεωρεί (όπως φαίνεται και από τα δεδομένα) ότι έχει επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο και κλονίζονται έτσι οι παραδοσιακές αξίες της κοινωνίας μας.

Η χρήση της θεραπευτικής παρέμβασης ως μέσο ελέγχου της παραβατικής συμπεριφοράς των χρηστών και συνεπώς της διαφύλαξης των παραδοσιακών αξιών του κοινωνικού συνόλου επιβεβαιώνεται από το δείγμα μας. Οι απαντήσεις των υποκειμένων παρουσιάζουν την αποτελεσματικότητα της θεραπείας ως προς τη μείωση της παραβατικότητας των ατόμων, που αποφασίζουν να δεσμευτούν σε ένα θεραπευτικό πρόγραμμα.

Καταφανώς επίσης επιβεβαιώνεται και η θετική λειτουργία της θεραπευτικής παρέμβασης ως προς την κοινωνική αναπροσαρμογή του ατόμου. Το σύνολο του δείγματός μας αναφέρεται στη χρησιμότητα της θεραπευτικής πρακτικής για την αποτελεσματική επανένταξη των εξαρτημένων ατόμων στο κοινωνικό σύνολο συμφωνώντας έτσι με την υπόθεσή μας για τη χρήση της θεραπείας ως ενός τρόπου για τη διατήρηση του υπάρχοντος status quo.

Αναφορικά με την υπόθεση για το αίσθημα απειλής των παραδοσιακών αξιών από την ομάδα των εξαρτημένων ατόμων οι απαντήσεις στο δείγμα μας φαίνεται να την επαληθεύουν σε σημαντικό βαθμό.

Από το σύνολο των δεδομένων, που παρουσιάσαμε παραπάνω, είναι εμφανές ότι η ερευνητική μας υπόθεση για την ύπαρξη "μοντέρνας προκατάληψης" στον πληθυσμό του θεραπευτικού προσωπικού δεν είναι δυνατόν να επιβεβαιωθεί πλήρως, παρά μόνο για ορισμένες μεταβλητές.

2.3.3. ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ

Η επεξεργασία των δεδομένων της εμπειρικής έρευνας για τη ψυχολογιοποίηση ανέδειξε δύο θεματικές υποκατηγορίες. Για να θεωρήσουμε λοιπόν ότι επιβεβαιώνεται η ύπαρξη τάσης για ψυχολογιοποίηση των εξαρτημένων ατόμων από το θεραπευτικό προσωπικό του δείγματος μας θα πρέπει οι απαντήσεις των υποκειμένων να επισημαίνουν την ανάγκη διατήρησης των κυρίαρχων νορμών και αξιών και παράλληλα να αποδίδουν τη συμπεριφορά της χρήσης στην προσωπικότητα του ίδιου του χρήστη.

2.3.3.1. ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ

Σύμφωνα με τις υποκατηγορίες που διακρίναμε ως προς τη θεματική της διατήρησης των κυρίαρχων νορμών και αξιών αναμένουμε να υποστηρίξουν τα υποκείμενα ότι οι επιπτώσεις της συμπεριφοράς της χρήσης είναι σημαντικά επιζήμιες και ότι δεν αποδέχονται τη συγκεκριμένη συμπεριφορά ως κοινωνικά ορθή.

Πραγματικά οι επιπτώσεις της συμπεριφοράς της χρήσης, που ανέφεραν τα υποκείμενα καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα (ατομικές, οικογενειακές, κοινωνικές, πολιτικές, οικονομικές). Αυτό σημαίνει ότι η χρήση και ο εθισμός μίας ομάδας ατόμων από το κοινωνικό σύνολο θεωρείται επιζήμια για την ίδια την κοινωνία και άρα εκφράζεται η ανησυχία για τη διατήρηση των κυρίαρχων νορμών και αξιών. Στη συγκεκριμένη υποκατηγορία έτσι η υπόθεση μας επιβεβαιώνεται.

Η μη αποδοχή της συμπεριφοράς της χρήσης ως κοινωνικά ορθή επαληθεύεται από το δείγμα μας. Αν κι ένα ποσοστό υποκειμένων εμφανίζει την τάση της αποδοχής, η πλειοψηφία των απαντήσεων σκιαγραφεί μία ελληνική κοινωνία, που απορρίπτει τη συγκεκριμένη συμπεριφορά.

Γενικά λοιπόν η τάση του πληθυσμού του δείγματός μας για διατήρηση των κυρίαρχων νορμών και αξιών επαληθεύεται.

2.3.3.2. ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ

Προκειμένου να επαληθεύσουμε την απόδοση της συμπεριφοράς της χρήσης στην προσωπικότητα του ίδιου του χρήστη, θα χρειαστεί να αναφέρουν τα υποκείμενα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των χρηστών και παράλληλα να παραδέχονται ότι τα άτομα, που φτάνουν στον εθισμό από τις ναρκωτικές ουσίες, μοιάζουν ως προς τα προσωπικά στοιχεία του χαρακτήρα τους.

Πραγματικά τα υποκείμενα περιέγραψαν μία συμπαγή προσωπικότητα αναφορικά με τα άτομα, που εξαρτώνται από ναρκωτικές ουσίες και φθάνουν στους φορείς του για αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας. Το σημαντικό για την έρευνά μας είναι ότι ο πληθυσμός του δείγματός μας επαναλαμβάνει την αναφορά του σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά κι άρα συμφωνεί ως προς τη σκιαγράφηση της προσωπικότητας των εξαρτημένων ατόμων. Φαίνεται ότι οι θεραπευτές επικεντρώνουν σε ορισμένα χαρακτηριστικά των χρηστών, τα οποία επιβεβαιώνουν την αντίληψη που έχουν οι ίδιοι για τους χρήστες⁷⁸. Επαληθεύεται έτσι η υπόθεσή μας για την αναγνώριση μίας συγκεκριμένης προσωπικότητας των εξαρτημένων ατόμων.

Ως προς την υπόθεση για απόδοση της συμπεριφοράς της χρήσης στην προσωπικότητα του ίδιου του χρήστη δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι επιβεβαιώνεται απόλυτα. Πιο συγκεκριμένα εκείνο που προκύπτει από τα δεδομένα μας είναι ότι παρά το γεγονός ότι ένα ποσοστό υποκειμένων αποδίδει την εθιστική κατανάλωση ουσιών στην "εξαρτητική" προσωπικότητα των χρηστών, ένα μεγάλο μέρος του δείγματός μας δε φέρει την ίδια γνώμη. Πολλά

⁷⁸ Βλ. αναφορά για "στρατηγικές επιβεβαίωσης της δικής μας υπόθεσης με επικέντρωση σε χαρακτηριστικά, που την επιβεβαιώνουν".

Ryan S. Carey, Bogart M. Laura and Vender P. Joshua, (2000), "Effects of Perceived Group Variability on the Gathering of Information about Individual Group Members", *Journal of Social Psychology*, 36, pp.90-101

υποκείμενα αποδίδουν και σε άλλους παράγοντες τη συμπεριφορά της χρήσης (οικογενειακούς, κοινωνικούς), ενώ συχνά εμφανίζεται η άποψη ότι η τοξικομανία είναι "πολυπαραγοντικό" φαινόμενο και ως τέτοιο αποδίδεται σε πολλούς παράγοντες. Έτσι δεν μπορούμε να απομονώσουμε την προσωπικότητα ως ένα και μοναδικό αιτιογενή παράγοντα. Ωστόσο μπορεί να λειτουργεί ως αίτιο παράλληλα με άλλους παράγοντες.

Η αρχική μας ερευνητική υπόθεση για την τάση ψυχολογιοποίησης των εξαρτημένων ατόμων από τα υποκείμενα του δείγματός μας επαληθεύεται κατά ένα σημαντικό μέρος, αλλά δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τη σημαντική παρατήρηση για "πολυπαραγοντική" απόδοση της συμπεριφοράς της χρήσης.

2.4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ένας από τους αρχικούς μας προβληματισμούς σε ότι αφορά τη σχεδίαση και την υλοποίηση της παρούσας έρευνας ήταν το αν η θεραπεία του πληθυσμού των εξαρτημένων από ναρκωτικές ουσίες ατόμων αποτελεί ή όχι ένα μέσο παρέμβασης για την κοινωνική αναπροσαρμογή τους. Βλέποντας τη θεραπεία ως παρέμβαση, η οποία αποσκοπεί στην τροποποίηση της έκδηλης συμπεριφοράς των χρηστών τοξικών ουσιών, θα μπορούσε να αποτελέσει μέρος μίας ενδεχόμενης "Μοντέρνας Προκατάληψης". Κι αυτό γιατί η προσπάθεια για αλλαγή της συμπεριφοράς μίας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων μέσα στο κοινωνικό σύνολο κάθε άλλο παρά αποδοχή της ομάδας αυτής μπορεί να δηλώνει. Ωστόσο η μη αποδοχή στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν εκφράζεται ευθαρσώς, αλλά το κοινωνικό σύνολο, ενώ φαίνεται να μην απορρίπτει τα ουσιοεξαρτημένα άτομα, ουσιαστικά δεν τα αποδέχεται μέσα στους κόλπους του και γι' αυτό προσπαθεί να τα αλλάξει. Τη θέση λοιπόν της έκδηλης απόρριψης

και της περιθωριοποίησης παίρνει η προσπάθεια για αλλαγή, η οποία επιχειρείται με τη θεραπευτική παρέμβαση.

Τον όρο "**παρέμβαση**" για τη θεραπευτική πρακτική χρησιμοποίησαν και τα ίδια τα ~~υποκείμενα του δείγματός μας. Στις αναφορές τους οι θεραπευτικές μέθοδοι, που εφαρμόζο-~~
νται στη χώρα μας για τα εξαρτημένα από ναρκωτικές ουσίες άτομα, χαρακτηρίζονται ως "ψυχολογικές συμπεριφορικού τύπου" μέθοδοι. Οι "συμπεριφορικού" τύπου θεραπείες, που ασκούνται στους θεραπευτικούς φορείς στοχεύουν στην αλλαγή της συμπεριφοράς των υπό θεραπεία ατόμων. Η χρήση και η εξάρτηση από τοξικές ουσίες θεωρείται έτσι σαν ένα "συμπεριφορικό σύμπτωμα". Ωστόσο η συγκεκριμένη συμπεριφορά είναι "δυσλειτουργική τόσο για το ίδιο το άτομο, που την εκδηλώνει, όσο και για το κοινωνικό σύνολο". Η θεραπεία στο σημείο αυτό παρεμβαίνει προκειμένου να τροποποιήσει το "συμπεριφορικό σύμπτωμα" της εξάρτησης με απώτερο σκοπό την κοινωνική αναπροσαρμογή του ατόμου. } *βλ. α.*

Τα ίδια τα υποκείμενα προτείνουν την ανάπτυξη των θεραπευτικών μονάδων, αλλά και άλλων μορφών παρεμβάσεων, όπως τα "μέτρα κοινωνικής παρέμβασης." Με αυτά τα μέτρα αναφέρονται στη "συμβουλευτική της οικογένειας", τον "επαγγελματικό προσανατολισμό" των υπό θεραπεία ατόμων και τη θεσμοθέτηση των "επιμελητών", των οποίων το έργο θα αφορά την "παρέμβαση στην κρίση" μετά από αίτημα του ίδιου του χρήστη ή κάποιου μέλους της οικογένειάς του. Τον ίδιο παρεμβατικό χαρακτήρα δίνουν όμως μέσα από τις περιγραφές τους και στον τομέα της πρόληψης. Διατυπώνουν την άποψη ότι η πρωτογενής πρόληψη θα πρέπει να εφαρμόζεται στην οικογένεια, στο σχολείο και στους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης με σκοπό τον προσανατολισμό για την κοινωνική προσαρμογή των μελών του κοινωνικού συνόλου.

Ο παρεμβατικός χαρακτήρας της θεραπευτικής πρακτικής μέσα από τις συνεντεύξεις φαίνεται και από το γεγονός ότι συχνά εκφράζεται η ανάγκη για "κινητοποίηση" των χρηστών. Επισημαίνεται η σπουδαιότητα της δημιουργίας του "κινήτρου" στον "ασθενή" για ε-

μπλοκή του στη διαδικασία της θεραπείας⁷⁹. Υπό αυτή την οπτική αρκετοί από τους θεραπευτές του δείγματός μας εξέφρασαν ότι περιλαμβάνουν στον επαγγελματικό τους ρόλο την ανάγκη για δημιουργία και καλλιέργεια του "κινήτρου" για θεραπεία στα εξαρτημένα άτομα.

Θεωρούν ότι το "κίνητρο φτιάχνεται" και είναι αναγκαία η "κινητοποίηση" των χρηστών

προκειμένου να αποφασίσουν την προσπάθεια για αλλαγή της συμπεριφοράς τους. Οι H.

Shaffer και G. Simoneau σε έρευνά τους για τη μείωση της αντίστασης και της άρνησης των εξαρτημένων ατόμων επισημαίνουν ότι η αύξηση του κινήτρου του "πελάτη" αντιστοιχεί σε μείωση της αντίστασής του για αλλαγή⁸⁰. Και πάλι λοιπόν η θεραπεία εμφανίζεται σαν μία παρέμβαση στους χρήστες τοξικών ουσιών προκειμένου να προσανατολιστούν προς την αλλαγή και την κοινωνική τους προσαρμογή.

Ακόμα ή θεραπεία χαρακτηρίστηκε και σαν ένας τρόπος "μάθησης" νέων μορφών συμπεριφοράς. Μέσα από τη θεραπεία ο χρήστης "μαθαίνει" μία "νέα στάση ζωής" και παράλληλα στηρίζεται προκειμένου να αναπτύξει δεξιότητες κοινωνικής προσαρμογής καθ' όλη τη θεραπευτική διαδικασία και κυρίως στην τελευταία φάση της, την "Κοινωνική Επανάταξη". Τόσο λοιπόν από την όλη λειτουργία της θεραπευτικής πρακτικής όσο και από την τελευταία της φάση είναι εμφανές ότι η θεραπευτική πρακτική αποτελεί μία μορφή παρέμβασης με σκοπό την αλλαγή της συμπεριφοράς του ατόμου και την **κοινωνική του προσαρμογή**.

⁷⁹ Βλ. αναφορές Baer J., Kivlahan D., Donovan D. αλλά και των Foote J., DeLuca A., Magura S., Warner A., Grand A., Rosenblum A., Stahl S. για την ανάπτυξη κινήτρου για αλλαγή στα πλαίσια της θεραπείας από τοξικές ουσίες.

Baer S. John, Kivlahan R. Daniel, and Donovan M. Dennis, (1999), **"Integrating Skills Training and Motivational Therapies. Implications for the Treatment of Substance Dependence"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 17, Nos. 1-2, pp. 15-23

Foote Jeffrey, DeLuca Alexander, Magura Stephen, Warner Ann, Grand Anne, Rosenblum Andrew, and Stahl Susan, (1999), **"A group Motivational Treatment for Chemical Dependency"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 17, No. 3, pp. 181-192

⁸⁰ Βλ. Howard J. Shaffer, Gary Simoneau, (2001), **"Reducing resistance and denial by exercising ambivalence during the treatment of addiction"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, 20, pp.99-105

Πιο συγκεκριμένα τα υποκείμενα αναφέρουν ότι η θεραπεία ασκείται μέσα από τη "ψυχολογική στήριξη" των εξαρτημένων ατόμων προκειμένου να "επανενταχθούν στο κοινωνικό σύνολο". Απαραίτητη για την κοινωνική επανένταξη των συγκεκριμένων ατόμων θεωρείται η εξάλειψη των όποιων μορφών "αντικοινωνικής συμπεριφοράς". Έτσι η θεραπεία προσλαμβάνει και το ρόλο της εξάλειψης "αντικοινωνικών συμπεριφορών", όπως οι παραβατικές πράξεις.

Προς υποστήριξη του γεγονότος ότι το θεραπευτικό προσωπικό των φορέων απεξάρτησης αντιλαμβάνονται τη θεραπεία σαν ένα μέσο κοινωνικής προσαρμογής του ατόμου θα σημειώσουμε ότι τη συγκεκριμένη άποψη εκφράζει ένα σημαντικό ποσοστό των υποκειμένων του δείγματός μας. Οι ίδιοι οι θεραπευτές επισημαίνουν ότι η κατάχρηση εξαρτησιογόνων ουσιών αποτελεί μία πράξη με "κοινωνικές επιπτώσεις" στο σύνολο της ελληνικής πραγματικότητας. Η χρήση θεωρείται ως ένα φαινόμενο με "κοινωνικές επιπτώσεις", πολυδιάστατο και υψίστης σημασίας από τη στιγμή, που αφορά τη νεότερη γενιά. Για το αντικείμενο της έρευνάς μας (τη "Μοντέρνα Προκατάληψη") έχει σημαντική αξία η εμφάνιση στα εμπειρικά μας δεδομένα της άποψης ότι η τοξικοεξάρτηση αποτελεί φαινόμενο με κοινωνική σημασία.

Στις αρχικές μας ερευνητικές υποθέσεις συμπεριλάβαμε και την πιθανή εμφάνιση της **ψυχολογιοποίησης** στο θεραπευτικό προσωπικό των φορέων απεξάρτησης. Στην ανάλυση των εμπειρικών δεδομένων η απόδοση της συμπεριφοράς στα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ατόμου δεν επιβεβαιώθηκε απόλυτα. Τα υποκείμενα του δείγματός μας απάντησαν αρνητικά στη σχετική ερώτηση για την απόδοση της χρήσης στην προσωπικότητα και το χαρακτήρα των εξαρτημένων ατόμων. Ωστόσο η πλειοψηφία αναγνώρισε και ανέφερε αρκετά κοινά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των χρηστών τοξικών ουσιών⁸¹.

⁸¹ Βλ. «Οι κλινικές παρατηρήσεις και οι θεραπευτικές εμπειρίες με τα εξαρτημένα άτομα γεννήσαν την κοινή αποδοχή ότι μερικά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας σχετίζονται αναπόφευκτα με την κατάχρηση αλκοόλ και λοιπών τοξικών ουσιών.»

Ωστόσο από την ανάλυση των συνεντεύξεων μία μικρή μερίδα θεραπευτών ισχυρίζεται ότι οι ίδιοι οι χρήστες είναι "υπεύθυνοι για την κατάστασή τους"⁸² ("ειδικά σε μεγάλες ηλικίες") και ότι "η συμπεριφορά της χρήσης έχει εδραιωθεί στο χαρακτήρα τους". Ενώ κάποια άλλα υποκείμενα αναφέρονται στην "αλλοτρίωση της προσωπικότητας των εξαρτημένων ατόμων μέσα στη χρήση". Οι παραπάνω διατυπώσεις αν και αντιπροσωπεύουν ένα μικρό ποσοστό απόψεων στο δείγμα μας δεν παύουν να αποτελούν μία ένδειξη ψυχολογιοποίησης, η οποία αποτυπώνεται στις απόψεις των υποκειμένων για διαμόρφωση του χαρακτήρα των εξαρτημένων ατόμων μέσα από τη χρήση, αλλά και στην απόδοση της ευθύνης στα ίδια τα άτομα για την κατάστασή τους⁸³.

Μία καινούρια μεταβλητή, που προέκυψε πέρα από εκείνες των ερευνητικών μας υποθέσεων είναι εκείνη της **"ιατρικοποίησης"**. Ένα σημαντικό ποσοστό των υποκειμένων του δείγματός μας χαρακτήρισε τους χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών ως "ασθενείς" ή "αρρώστους" και τη χρήση ως "σύμπτωμα". Συχνή αναφορά γίνεται στον όρο "διαταραχή" (προσωπικότητας, συμπεριφοράς, διαπροσωπικών σχέσεων) και οι χρήστες θεωρούνται "ψυχοπαθητικοί ασθενείς"⁸⁴. Η "τοξικομανία" προσλαμβάνεται σαν μία "χρόνια νόσος", η οποία χρήζει

Μενούτης Βασίλης, Κρητικού Ρίτα, "Τοξικοεξάρτηση- Προσωπικότητα- Περιβάλλον", στο: "Μπένας Παναγιώτης (επιμ.), (1990)**"Ναρκωτικά: Κοινωνικά Αίτια- Πρόληψη- Θεραπεία"**, Εθνικό Συμβούλιο κατά των Ναρκωτικών, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα

⁸² Βλ έρευνα Ιωάννη Τσαχαλίδη: «...η κοινωνία πολύ εύκολα αποδίδει την αιτία για την εμφάνιση και εξάπλωση της τοξικομανίας στους ίδιους τους τοξικομανείς, αποφεύγοντας τη βαθύτερη εξέταση των αιτιών.»

Τσαχαλίδης Ιωάννης, **"Διερεύνηση των στάσεων της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους ψυχικά ασθενείς, στους τοξικομανείς και στους αλκοολικούς"**, Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας, ΕΠΠΣΚΕ Εταιρία Πτυχιούχων Πανεπιστημιακών Σχολών Κοινωνικής Εργασίας, Αρ. 96, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1993

⁸³ Βλ. «Οι Μοντέρνοι Ρατσιστές.. δρουν έτσι ώστε να προστατεύουν τη μη-προκατειλημμένη αυτο-εικόνα τους...με το "κατηγορούν το θύμα", κάτι που κάνει τα μειονοτικά άτομα υπεύθυνα για ό,τι υφίστανται οι μειονοτικές ομάδες.»

Elizabeth Young-Bruehl, (1996), **"The Anatomy of Prejudices"**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

⁸⁴ Βλ έρευνα των Sandel R. και Bertling U. για ψυχικές διαταραχές των χρηστών τοξικών ουσιών και πώς αυτές ως μέρος της δομής της προσωπικότητας επηρεάζουν τη θεραπευτική πρακτική.

"θεραπείας", ενώ συχνή αναφορά γίνεται και στον όρο "συννοσηρότητα", ο οποίος αφορά την εμφάνιση και άλλων "διαταραχών" (πχ. "προβλήματα αϋπνίας", "καταθλιπτικά συμπτώματα", "διεγνωσμένη ψυχική διαταραχή") στο εξαρτημένο από ναρκωτικές ουσίες άτομο. Τα συμπεράσματά μας συμπίπτουν με εκείνα των B. Wise, S. Cuffe και T. Fischer (2001) για την ύπαρξη συναφών ψυχιατρικών διαταραχών μαζί με την εξάρτηση⁸⁵. Ακόμα και σε σχέση με την αντιμετώπιση του χρήστη από το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης οι θεραπευτές ισχυρίζονται ότι η χρήση είναι ένα "σύμπτωμα μίας γενικότερης παθολογίας στο άτομο" και γι' αυτό το ποινικό σύστημα "αντιμετωπίζει το χρήστη επιεικέστερα ως ασθενή" και όχι ως "εγκληματία". Επειδή λοιπόν οι χρήστες εξαρτησιογόνων ουσιών θεωρούνται "ασθενείς" ένα σημαντικό ποσοστό υποστηρίζει την ενδυνάμωση της θεραπείας σε αντιδιαστολή με την ποινική καταστολή και την απαγόρευση της χρήσης.

Από τα εμπειρικά δεδομένα των συνεντεύξεων προέκυψε και μία ακόμα νέα μεταβλητή, η "προκατάληψη" από την πλευρά των ίδιων των χρηστών. Τα υποκείμενα αν και σε μικρό ποσοστό ανέφεραν ότι οι χρήστες διατηρούν "προκατειλημμένες απόψεις για το κοινωνικό σύνολο" και αυτές οι απόψεις εμφανίζονται σαν μία μορφή "αντίδρασης" των συγκεκριμένων ατόμων προς την προκατάληψη, που φέρει το κοινωνικό σύνολο απέναντί τους. Μία θεραπεύτρια αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πιο πολύ είναι στο μυαλό τους αυτή η προκατάληψη. Υπάρχει βέβαια και στην κοινωνία. Είναι πολύ σημαντικό ότι την έχουν οι ίδιοι. Υπάρχουν δυνατότητες αυτή τη στιγμή να πάνε σε θέσεις εργασίας και δεν πανε. Ενώ το μήνυμα προς την κοινωνία είναι "δεν βρίσκουμε δουλειά, δε μας θέλει κανένας... ».

Sandel Rolf, Bertling Ulla, (1996), "Treatment Utilization and Personality Organization Among Drug Abusers in Sweden", *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 13, No. 3, pp. 257-263

⁸⁵ Βλ. αναφορά σε διασπαστικές διαταραχές, όπως η υπερκινητική διαταραχή, η δυσκολία στην προσοχή και η διαταραχή της συμπεριφοράς, αλλά και τη σημασία αυτών των διαταραχών για το θεραπευτικό αποτέλεσμα στο:

Brian K. Wise, Steven P. Cuffe, and Timothy Fischer, (2001), "Dual diagnosis and successful participation of adolescents in substance abuse treatment", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 21, pp.161-165

Αξιόλογη θεωρούμε και τη διατύπωση για "**προκατάληψη των φορέων**". Μερικά υποκείμενα αναφέρθηκαν στην "**προκατάληψη των ανθρώπων, που εργάζονται στο πεδίο της απεξάρτησης**". Πιο συγκεκριμένα επικεντρώνουν τις αναφορές τους στην ελλιπή επικοινωνία και επομένως και στην ελλιπή πληροφόρηση για τη λειτουργία των άλλων φορέων απεξάρτησης. Άλλωστε το αποτέλεσμα πέρα από τη διαμόρφωση αβάσιμων εντυπώσεων είναι και η απουσία συνεργασίας μεταξύ των φορέων παρόλο, που ο στόχος τους είναι κοινός. Στην καταγραφή του ίδιου συμπεράσματος κατέληξε και η έρευνα των R. Forman, G. Bovasso και G. Woody (2001) για τις πεποιθήσεις του προσωπικού των φορέων απεξάρτησης σχετικά με τη θεραπεία. Οι ερευνητές αναφέρουν ότι διαπίστωσαν την έλλειψη συνεργασίας όχι μόνο μεταξύ των θεραπευτικών φορέων, αλλά και μεταξύ των θεραπευτικών κι ερευνητικών φορέων⁸⁶.

Η αξία της παρούσας έρευνας έγκειται στην καταγραφή των απόψεων εκείνων των ατόμων, που εφαρμόζουν τη θεραπευτική παρέμβαση στη χώρα μας. Σε ό,τι αφορά τα ερευνητικά μας αποτελέσματα, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι το μέγεθος του δείγματός μας (N=25) δεν μας επιτρέπει τη γενίκευση των συμπερασμάτων μας σε όλο τον πληθυσμό του θεραπευτικού προσωπικού και πολύ περισσότερο στο γενικό πληθυσμό. Πιστεύουμε όμως ότι μειώνεται έτσι η αξία της προσπάθειάς μας για μία πρώτη καταγραφή των απόψεων εκείνων, οι οποίοι ασκούν τη θεραπεία για την ίδια τη θεραπευτική παρέμβαση και για τα άτομα, που την υφίστανται.

Ακόμα και στα πλαίσια της παρούσας έρευνας θα ήταν, άλλωστε, πολύ αξιόλογο να δούμε την ποσοτική κατανομή των απαντήσεων των υποκειμένων-θεραπευτών για να αντιληφθούμε κι άλλες πτυχές, όπως η κατανομή και η διασπορά των απαντήσεων ή ακόμα και άλλες τάσεις, όπως εκείνη της ομοφωνίας μεταξύ των θεραπευτών, που ανήκουν στην ίδια

⁸⁶ Βλ. Forman F. Robert, Bovasso Gregory, Woody George, (2001), "**Staff beliefs about addiction treatment**", Journal of Substance Abuse Treatment, 21, pp.1-9

επαγγελματική ειδικότητα (ψυχίατροι, ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί, κοινωνιολόγοι, παθολόγοι). Εξαιρετικά σημαντικό για την εγκυρότητα της έρευνάς μας θα ήταν να μελετηθεί κατά πόσο οι απαντήσεις των θεραπειών επηρεάζονται ή όχι από την προσαρμογή στο "κοινωνικά επιθυμητό", που όπως έχουμε αναφέρει αποκλείει την εμφανή εκδήλωση προκατειλημμένων απόψεων⁸⁷.

Η περαιτέρω έρευνα θα μπορούσε να περιλαμβάνει τη διερεύνηση των νέων μορφών προκατάληψης και σε άλλα δείγματα πληθυσμών, όπως ο γενικός πληθυσμός, ο πληθυσμός των ιδίων των χρηστών ή και πρώην χρηστών, ο πληθυσμός του νοσηλευτικού προσωπικού, που αντιμετωπίζει τα προβλήματα υγείας των χρηστών. Βέβαια οι ίδιες μεταβλητές θα ήταν χρήσιμο να καταγραφούν για όλους τους θεραπευτικούς φορείς, που λειτουργούν στη χώρα μας και όχι μόνο στην περιοχή της πρωτεύουσας.

Τόσο το πρόβλημα της τοξικοεξάρτησης όσο και το θέμα των νέων μορφών προκατάληψης παραμένουν εξαιρετικά επίκαιρα . Και τα δύο αποτελούν εξελισσόμενα φαινόμενα και άρα δεν μπορούν παρά να απασχολούν την κοινωνική επιστήμη. Μέσα από την παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να επισημάνουμε ότι ο συνδυασμός των δύο παραπάνω φαινομένων θα ήταν επιζήμιος τόσο για τους ίδιους τους χρήστες τοξικών ουσιών όσο και για το κοινωνικό σύνολο. Άλλωστε πέρα από τα συμπεράσματά μας για τη "Μοντέρνα Προκατάληψη" θα θέλαμε να επισημάνουμε τη σημασία της κοινωνικής υποστήριξης⁸⁸ από όλο το σύνολο στο θεραπευτικό αποτέλεσμα τουλάχιστον για εκείνα τα άτομα, που διατυπώνουν το αίτημα της α-

⁸⁷ Βλ. Dijksterhuis Ap. Spears Russell, and Lépinasse Vincent για το πώς τα λόγια μας επηρεάζονται από το κοινωνικό περιβάλλον της κάθε κατάστασης.
Dijksterhuis Ap. Spears Russell, and Lépinasse Vincent, (2001), **"Reflecting and Deflecting Stereotypes: Assimilation and Contrast in Impression Formation and Automatic Behavior"**, *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, pp. 286-299

πεξάρτησης. Στα πλαίσια αυτής της κοινωνικής υποστήριξης θα χρειαστεί να συμπεριλάβουμε όχι μόνο τις στάσεις του κοινωνικού συνόλου, αλλά και την έμπρακτη συνεργασία των θεραπευτικών φορέων μεταξύ τους. Τέλος οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η σχέση των θεραπευτικών με τους ερευνητικούς φορείς θα πρέπει να είναι αμφίδρομη και αλληλοτροφοδοτούμενη, έτσι ώστε οι έρευνες να αξιοποιούν τη θεραπευτική εμπειρία και η θεραπεία να στηρίζεται στην ανάδειξη παραμέτρων από την έρευνα⁸⁹.

⁸⁸ Βλ. Sobell B. Mark, Sobell C. Linda, Leo I. Gloria, (2000), "**Does enhanced social support improve outcomes for problem drinkers in guided self-change treatment?**", *Journal of Behavior Therapy*, 31, pp. 41-54

⁸⁹ Βλ. Forman F. Robert, Bovasso Gregory, Woody George, (2001), "**Staff beliefs about addiction treatment**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 21, pp. 1-9

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

- ☞ Ackerman, N.W., & Jahoda, M. (1950), "**Antisemitism and emotional disorder: A psychoanalytic interpretation**", New York: Harper
- ☞ Adorno T.W., Frenkel-Brunswik Else, Levinson J. Daniel, Sanford R. Nevitt, (1950), "**The Authoritarian Personality**", The Norton Library
- ☞ Algrin, J., (1977), "**Word, Object, and Conceptual Development**", New York,, Norton
- ☞ Allport, G.W. (1954), "**The nature of Prejudice**", Reading, Mass: Addison - Wesley
- ☞ Augustinos, M., Ahrens, C. and Innes, M., (1994), "**Stereotypes and Prejudice: the Australian experience**", *British Journal of Social Psychology*, 33, pp.125-141
- ☞ Benokraitis, N.V. and Feagin, J.R., (1986), "**Modern Sexism: Blatant, subtle, and covert discrimination**", Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- ☞ Bernd Wittenbrink, Charles M.Judd and Bernadette Park, (2001), "**Evaluative versus Conceptual Judgments in Automatic Stereotyping and Prejudice**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, pp.244-252
- ☞ Brewer, M.B. & Lui, L.(1984), "**Categorization of the elderly by the elderly: effects of perceiver' s category membership**", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 10, pp.585-595
- ☞ Brown Rupert, (1995), "**Prejudice. Its social psychology**", Blackwell, U.S.A.
- ☞ Buss, A. H. (1961), "**The psychology of aggression**", New York: Wiley
- ☞ Chapman J. W. & Weitheimer A.W. (Eds.), (1990), "**Majorities and minorities**", New York: New York University Press, pp. 308-335
- ☞ Crandall, C.S., (1994), "**Prejudice against fat people: ideology and self interest**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, pp.882-894
- ☞ Crosby, F., Bromley, S., and Saxe, L., (1980), "**Resent unobtrusive studies of Black and White discrimination and prejudice**", *Psychological Bulletin*, 87, pp.546-563
- ☞ Dijksterhuis Ap., Spears Russell, and Lépinasse Vincent, (2001), "**Reflecting and Deflecting Stereotypes: Assimilation and Contrast in Impression Formation and Automatic Behavior**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, pp. 286-299
- ☞ Dividio J.F. & Gaertner S.L. (Eds.), "**Prejudice, discrimination, and racism**", San Diego: Academic Press, pp. 61-89

- Dividio, J.F. and Gaertner, S.L.(1981), "**The effects of race, status, and ability on helping behavior**", *Social Psychology Quarterly*, 44, pp.192-203
- Dividio, J.F. and Gaertner, S.L.(1983), "**The effects of race, status, and ability on helping behavior**", *Journal of Applied Social Psychology*,13, pp.191-205
- Fray, D., Gaertner, S.L. (1986), "**Helping and the avoidance of inappropriate interracial behavior: a strategy that can perpetuate a non-prejudiced self-image**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, pp.1083-1090
- Gaertner, S.L. and Dividio, J.F., (1977), "**The subtlety of white racism, arousal and helping behavior**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, pp.691-707
- Greeley, A.,& Sheatsley, P.(1971), "**Attitudes toward integration**", *Scientific American*, 222, pp. 13-19
- Gurr Ted Robert, (1993) "**Minorities at Risk. A Global View of Ethnopolitical Conflicts**", U.S., Institute of Peace Press
- Hendrick Clyde (ed.), (1987), "**Group Processes and Intergroup Relations**", *Review of Personality and Social Psychology*, 9, Sage Publications
- Hendrick Clyde (ed.), (1987), "**Group Processes**", *Review of Personality and Social Psychology*, Sage Publications, Vol. 8
- Hyman, H.H., & Sheatly, P.B. (1956), "**Attitudes toward desegregation**", *Scientific American*, 195, pp.35-39
- Hyman, H.H., & Sheatly, P.B. (1956), "**Attitudes toward desegregation**", *Scientific American*, 211, 16-23
- J.F. Dividio and S.L. Gaertner (eds), (1986), "**Prejudice, Discrimination, and Racism**", New York, Academic Press
- Jacobson, C.K., (1985), "**Resistance to affirmative action: serf interest or racism?**" *Journal of Conflict Resolution*, 29, pp.306-329
- Jones M. James, (1997), "**Prejudice and Racism**", The McGraw-Hill Companies, Inc, (2nd edition), University of Delaware
- Jones, E.E., & Sigall, H. (1971), "**The bogus pipeline: A new paradigm for measuring affect and attitude**", *Psychological Bulletin*, 76, pp.349-364
- Judd, C. M. & Park, B.(1988), "**Outgroup homogeneity: Judgments of variability at the individual and group levels**", *Journal of Personality and Social Psychology*,54, pp.778-788
- Kelman, H. C., (1961), "**Processes of opinion change**", *Public Opinion Quarterly*,25, pp.57-78

- Kinder, D.R., & Sears, D.O.(1981), "**Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, pp.414-431
- L. Berkowitz (Eds.),(1977), "**Advances in Experimental Social Psychology**", New York: Academic Press, Vol. 10, pp. 173-220

- Lepore, L. and Brown, R. (1994b), "**Stereotype accessibility and automatic cognitive process**", Paper presented to the III European Social Cognition Meeting, Vendôme, France
- Linville, P.W. & Jones, E.E. (1980), "**Polarized appraisals of outgroup members**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp.689-703
- Linville, P.W. (1982)," **The complexity- extremity effect and age- based stereotyping**", *Journal of Personality and Social Psychology*,42, pp.192-211
- Lott Bermice, Maloso Diane (eds.), (1995), "**The Social Psychology of Interpersonal Discrimination**", The Guilford Press, New York
- Maas, A., Salvi, D., Arcuri, L. & Semin, G. (1989), "**Language use in intergroup contexts: The linguistic intergroup bias**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, pp.981-993
- Macrae C. Neil, Stangor Charles, Hewstone Miles (Eds.), (1996), "**Stereotypes and Stereotyping**", The Guilford Press, New York
- Maio, R. Gregory, Olson M. James, Allen Lindsay and Bernard M. Mark, "**Addressing Discrepancies between Values and Behavior: The Motivating Effect of Reasons**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37, 2001, PP.104-117
- McConahay, J.B., & Hough, J.C.,Jr.(1976), "**Symbolic racism**", *Journal of Social Issues*, 32, pp.23-45
- McConahay, J.B., (1982), "**Self-interest versus racial attitudes as correlates of anti-busing attitudes in Louisville: is it the buses or the blacks?**", *Journal of Politics*, 44, pp.692-720
- McConahay, J.B., (1983), "**Modern racism and modern discrimination: the effects of race, racial attitudes, and context on simulated hiring decisions**", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9, pp.551-558
- Mullen, B. and Hu, L.T. (1989), "**Perceptions of in-group and out-group variability: A metaanalytic integration**", *Basic and Applied Social Psychology*, 10, pp.233-252

- Park, B. & Rothbart, M. (1982), "**Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization: Memory for the subordinate attributes if ingroup and out-group member**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, pp.1050-1060
- Park, B. & Rothbart, M. (1982), "**Perception of out-group homogeneity and levels of social categorization: Memory for the subordinate attributes if ingroup and out-group member**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, pp.1050-1060

- Peterson, W.(1958), "**Prejudice in American society: A critique of some recent formulations**", *Commentary*, 23, pp.342-348
- Pettigrew, T.E., and Meertens, R.W., (1995), "**Subtle and blatant prejudice in Western Europe**", *European Journal of Social Psychology*, 25, pp.57-75
- Pettigrew, T.F. (1979), "**The ultimate attribution error: Expanding Allport' s cognitive analysis of prejudice**", *Personality and Social Bulletin*, 5,pp.461-476
- Pickett L. Cynthia, Brewer B. Marilynn, (2001), "**Assimilation and Differentiation Needs as Motivational Determinants of Perceived In-group and Out-group Homogeneity**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37
- Quattrone, G. A. & Jones, E.E.(1980), "**The perception of variability within ingroups and outgroups: Implications of the law of small members**", *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, pp.141-152
- Reynolds J. Katherine, Turner C. John, Haslam S. Alexander and Ryan K. Michelle, (2001), "**The Role of Personality and Group Factors in Explaining Prejudice**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37
- Rose, A. M. (1951), "**The roots of prejudice**", Paris: UNESCO
- Ryan S. Carey, Bogart M. Laura and Vender P. Joshua, (2000), "**Effects of Perceived Variability on the Gathering of Information about Group Members**", *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 90-101
- Ryan S. Carey, Bogart M. Laura and Vender P. Joshua, (2000), "**Effects of Perceived Group Variability on the Gathering of Information about Individual Group Members**", *Journal of Social Psychology*, 36, pp.90-101
- Schuman, H., Steeh, C., & Bobo, L. (1985), "**Racial attitudes in America: Trends and interpretation**", Cambridge, MA: Harvard University Press
- Sears, D.O., & McConahay, J.B.(1973), "**The politics of violence: The new urban blacks and the Watts riot**", Boston: Houghton Mifflin. Reprinted by University Press of America

- Shore, T.M., (1992), "Subtle gender bias in the assessment of managerial potential", *Sex Roles*, 27, pp.499-515
- Simpson, G.E., & Yinger, J.M. (1985), "Racial and cultural minorities", (5th ed.), New York: Plenum Press
- Taylor, D.G., Sheatsley, P. B., & Greeley, A.M., (1978), "Attitudes toward racial integration", *Scientific American*, 238, pp.42-49
- Tesser Abraham, "Advanced Social Psychology", McGraw-Hill, 1995
- Thompson S. Micah, Judd M. Charles, and Park Bernadette, (2000), "The Consequences of Communicating Social Stereotypes", *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, pp.567-599
- Trope, Y. (1986) "Identification and inferential processes in dispositional attribution", *Psychological Review*, 93, pp.239-257
- Wilbanks, W. (1987), "The myth of a racist Criminal Justice System", Monterey, CA: Books, Cole Publishing Company
- Wittenbrink Bernd, M.Judd Charles and Park Bernadette, (2001), "Evaluative versus Conceptual Judgments in Automatic Stereotyping and Prejudice", *Journal of Experimental Social Psychology*, 37
- Worchel S. & Austin W. G. (Eds.), "Psychology of Intergroup Relations", (2nd ed.), Chicago IL: Nelson- Hall
- Worchel S., Cooper, J. and Goethals, G.R., (1988), "Understanding Social Psychology", (4th edition), Chicago: Dorsey
- Young-Bruehl Elizabeth, (1996), "The Anatomy of Prejudices", Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- Γέμτος Α. Πέτρος, "Οι κοινωνικές επιστήμες. Μια εισαγωγή", Τυπωθήτω - Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα, 1995
- Γέμτος Π. Α., (1995), "Οι κοινωνικές επιστήμες. Μια εισαγωγή ", Τυπωθήτω - Γιώργος Δάρδανος, Αθήνα
- Παπαστάμου Στάμος (επιμ.), (1990), "Σύγχρονες έρευνες στην Κοινωνική Ψυχολογία. Διομαδικές σχέσεις", Οδυσσέας: Σειρά Κοινωνικής Ψυχολογίας, Αθήνα
- Παπαστάμου Στάμος, (1989), "Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας", Οδυσσέας: Σειρά Κοινωνικής Ψυχολογίας, Αθήνα
- Παπαστάμου Στάμος, (1989), "Ψυχολογιοποίηση. Επιπτώσεις των ψυχολογικών ερμηνειών στα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής", Οδυσσέας: Σειρά Κοινωνικής Ψυχολογίας, Αθήνα

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

- 📖 Burns B. Robert, (2000), **"Introduction to Research Methods"**, Sage Publications
- 📖 Burton Dawn (ed.), (2000), **"Research training for social scientists"**, Sage Publications
- 📖 Duvenger M., (1988), **"Η τεχνική της ανάλυσης περιεχομένου"**, στο: **"Μέθοδος Κοινωνικών Επιστημών**, τμ. II, Αθήνα, Ε.Κ.Κ.Ε.
- 📖 Eco Umberto, (1994), **"Πώς Γίνεται μία Διπλωματική Εργασία"**, μετφ. Μ Κονδύλη, Νήσος, Αθήνα
- 📖 Green Caroline, Gilhooly Ken, **"Protocol Analysis: practical implementation"**, στο: Richardson T.E. John, (ed.), (1996), **"Handbook of Qualitative Research and Methods for Psychology and Social Sciences"**, BPS Books, The British Psychological Society
- 📖 Holsti R.Ole, **"Content analysis"**, στο: Lindsey Gardner and Aronson Elliot, **"The Handbook of Social Psychology"**, University of Texas,(2nd edition), Vol. II, Research Methods
- 📖 Howard K., Sharp J. A., (1998), **"Η Επιστημονική Μελέτη. Οδηγός Σχεδιασμού και Διαχείρισης Πανεπιστημιακών Ερευνητικών Εργασιών"**, μετφ. Β. Π. Νταλάκου, Gutenberg, Αθήνα
- 📖 Mishler G. Elliot, (1996), **"Συνέντευξη έρευνας. Νοηματικό πλαίσιο και αφήγημα"**, μετφ. Ντενίζ Ρώντα, Γιώργος Καλομοίρης (επιμ.), Σειρά: Ανθρώπινα Συστήματα, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- 📖 Robson Colin, (1993), **"Real World Research. A source for Social Scientists and Practitioners-Researchers"**, Blachwell, U.K.
- 📖 Silverman David (ed.), (1997), **"Qualitative Research. Theory, Method and Practice"**, Sage Publications
- 📖 Tanur J. M. (Ed.), **"Questions about questions: Inquiries into the cognitive bases of surveys"**, New York: Russell Sage Foundation ", pp. 204-237
- 📖 Θεοφιλίδης Χ., (1995), **"Η συγγραφή επιστημονικής εργασίας. Από τη θεωρία στην πράξη"**, (2^η έκδ.), Γ. Δάρδανος, Αθήνα
- 📖 Κυριαζή Νότα, (1999), **"Η Κοινωνιολογική Έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών"**, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- 📖 Παπαγιαννοπούλου Μ., **"Η εκπόνηση μελετών στις κοινωνικές επιστήμες. Θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις"**, Ε.Κ.Κ.Ε. Κείμενα Εργασίας 1999/8, Ε.Κ.Κ.Ε., Ινστιτούτο Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Τμήμα Κοινωνιολογίας

ΤΟ ΕΙΚΟΝΟΤΥΠΟ - ΘΕΡΑΠΕΙΑ

- ☞ Baer S. John, Kivlahan R. Daniel, and Donovan M. Dennis, (1999), "**Integrating Skills Training and Motivational Therapies. Implications for the Treatment of Substance Dependence**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 17, Nos. 1-2, pp.15-23

- ☞ Bergeret Jean, (1999), "**Τοξικοεξάρτηση και προσωπικότητα**", Απόστολος Βερβερίδης (επιμ., μετφ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

- ☞ Borkman J. Thomasina, Kaskutas Lee Ann, Room Joshua, Bryan Kathy, and Barrows David, (1998), "**An Historical and Developmental Analysis of Social Model Programs**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 15, No. 1, pp. 7-17
- ☞ Caplehorn R.M. John, Lumbey S. Thomas, Irwig, Les, (1998), "**Staff attitudes and retention of patients in methadone maintenance programs**", *Drug and Alcohol Dependence*, 52, pp. 57-61
- ☞ De Leon George, (2000), "**The Therapeutic Community. Theory, Model and Method**", Springer Publishing Company, USA
- ☞ Foote Jeffrey, DeLuca Alexander, Magura Stephen, Warner Ann, Grand Anne, Rosenblum Andrew, and Stahl Susan, (1999), "**A group Motivational Treatment for Chemical Dependency**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 17, No. 3, pp.181-192
- ☞ Forman F. Robert, Bovasso Gregory, Woody George, (2001), "**Staff beliefs about addiction treatment**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 21, pp. 1-9
- ☞ Galander Marg, (1993), "**Network therapy for Alcohol and Drug Abuse**", The Guilford Press
- ☞ Gould Frank, Levine Marvin, McLellan Thomas, (2000), "**Treating the substance-abusing patient in the public sector "Medical necessity" versus "social necessity and social responsibility" in the Philadelphia target cities demonstration project**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 18, 75-77
- ☞ Grosenick K. Judith, Hatmaker M. Claudia, (2000), "**Perceptions of staff attributes in substance abuse treatment**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 19, 273-284
- ☞ Howard J. Shaffer, Gary Simoneau, (2001), "**Reducing resistance and denial by exercising ambivalence during the treatment of addiction**", *Journal of Substance Abuse Treatment*, 20, pp.99-105
- ☞ McCrady S. Barbara, Epstein E. Elizabeth (eds.), (1999), "**Addictions: A comprehensive guidebook**", Oxford University Press

-
 Moffett A. Louis, Steinberg L. Susan, and Rohde Paul, (1996), **"Personality Assessment of Substance-Dependent Patients in a Therapeutic Community"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 13, No. 2, pp. 127-134
-
 Ogborne C. Alan, Wild T. Cameron, Braun Kathy, and Newton-Taylor Brenda, (1998), **"Measuring Treatment Process Beliefs Among Staff of Specialized Addiction Treatment Services"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 15, No. 4, pp. 201-312
-
 Sandell Rolf, Bertling Ulla, (1996), **"Treatment Utilization and Personality Organization Among Drug Abusers in Sweden"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 13, No. 3, pp. 257-263
-
 Sandell Rolf, Bertling Ulla, (1996), **"Treatment Utilization and Personality Organization Among Drug Abusers in Sweden"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, Vol. 13, No. 3, pp. 257-263
-
 Shaffer J. Howard, Simoneau Gary, (2001), **"Reducing resistance and denial by exercising ambivalence during the treatment of addiction"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, 20, 99-105
-
 Sobell B. Mark, Sobell C. Linda, Leo I. Gloria, (2000), **"Does enhanced social support improve outcomes for problem drinkers in guided self-change treatment?"**, *Journal of Behavior Therapy*, 31, pp. 41-54
-
 Wise K. Brian, Cuffe P. Steven, and Fischer Timothy, (2001), **"Dual diagnosis and successful participation of adolescents in substance abuse treatment"**, *Journal of Substance Abuse Treatment*, 21, pp.161-165
-
 Γρίβα Κλεάνθη, (1995), **"Οπιούχα. Μορφίνη- Ηρωίνη- Μεθαδόνη"**, Νέα Σύνορα- Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα
-
 Μπένας Παναγιώτης (επιμ.), (1990), **"Ναρκωτικά: Κοινωνικά Αίτια- Πρόληψη- Θεραπεία"**, Εθνικό Συμβούλιο κατά των Ναρκωτικών, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα
-
 Πουλόπουλος Μπάμπης, **"Κοινωνική πρόνοια και κοινωνικές υπηρεσίες στην απεξάρτηση από ψυχοτρόπες ουσίες"**, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, Εταιρία Πτυχιούχων Πανεπιστημιακών Σχολών Κοινωνικής Εργασίας Ε.Π.Π.Σ.Κ.Ε., Ιανουάριος- Φεβρουάριος- Μάρτιος 1995, Αρ. 104
-
 Τσαχαλίδης Ιωάννης, **"Διερεύνηση των στάσεων της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους ψυχικά ασθενείς, στους τοξικομανείς και στους αλκοολικούς"**, *Εκλογή Θεμάτων Κοινωνικής Πρόνοιας*, ΕΠΠΣΚΕ Εταιρία Πτυχιούχων Πανεπιστημιακών Σχολών Κοινωνικής Εργασίας, Αρ. 96, Ιανουάριος-Φεβρουάριος-Μάρτιος 1993

Παράρτημα 1

Πίνακας Ιστορική Εξέλιξη της Ψυχολογικής Κατανόησης της Προκατάληψης

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ	ΕΙΚΟΝΑ ΤΗΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ	ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ	ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ
Έως 1920: Κυριαρχία των Λευκών και αποικιακός κανόνας των "ελλειμματικών λαών"	Προσδιορίζοντας τα ελλείμματα των "ελλειμματικών λαών"	Μία φυσική αντίδραση σε "κατώτερους λαούς"	"Φυλετικές θεωρίες"	Συγκριτικές μελέτες των ικανοτήτων διαφορετικών εθνικοτήτων
1920-1930: Η νομιμότητα της κυριαρχίας των Λευκών υπό αμφισβήτηση	Ερμηνεύοντας το στιγματισμό των μειονοτήτων	Η προκατάληψη ως άλογη και άδικη	Συλλαμβάνοντας την προκατάληψη σαν ένα κοινωνικό πρόβλημα	Μελέτες μέτρησης και περιγραφής
1930-1940: Η πανταχού παρουσία του ρατσισμού των Λευκών στις Ηνωμένες Πολιτείες	Προσδιορίζοντας διεθνείς διαδικασίες ως βάση της προκατάληψης	Η προκατάληψη ως ασυνείδητη άμυνα	Ψυχοδυναμική θεωρία: Αμυντικές διαδικασίες	Εμπειρικές έρευνες
1950: Η φυλετική ιδεολογία των Ναζί και το ολοκαύτωμα	Προσδιορίζοντας την επιρροή στην προκατάληψη προσωπικότητα	Η προκατάληψη σαν μία έκφραση μίας παθολογικής ανάγκης	Ατομικές διαφορές	Έρευνες συσχέτισης
1960: Το πρόβλημα της προκατάληψης στη Νότια Αμερική	Πώς οι κοινωνικές νόρμες και οι επιρροές καθορίζουν την προκατάληψη	Η προκατάληψη σαν κοινωνική νόρμα	Κοινωνικοπολιτισμική: Κοινωνική μετάδοση της προκατάληψης	Έρευνες παρατήρησης και συσχέτισης
1970: Η επιμονή του ρατσισμού και της διάκρισης στις Η.Π.Α.	Πώς η προκατάληψη έχει τις ρίζες της στην κοινωνική δομή και στις διομαδικές σχέσεις	Η προκατάληψη σαν έκφραση των ομαδικών ενδιαφερόντων	Κοινωνιοπολιτισμική: Διομαδικές δυναμικές της προκατάληψης	Κοινωνιολογικές και ιστορικές έρευνες
1980: Το αναπόφευκτο και η διεθνικότητα της προκατάληψης και της διομαδικής σύγκρουσης	Ποιες διεθνείς ψυχολογικές διαδικασίες αποτελούν τη βάση της διομαδικής σύγκρουσης και της προκατάληψης	Η προκατάληψη σαν αναπόφευκτη έκβαση της κοινωνικής κατηγοριοποίησης	Γνωστικές προοπτικές	Εμπειρικές έρευνες

Αναπαράγωγή από το: Duckitt, J., (1992), " The social Psychology of Prejudice", New York: Preager

Παράρτημα 2

Πρωτόκολλο Συνέντευξης

ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

1. Ομαδοποίηση και αντίληψη των χρηστών εξαρτητικών ουσιών σαν μία κοινωνική ομάδα. Απόδοση των χαρακτηριστικών της ομάδας στο άτομο, που είναι μέλος της.
 - Μπορείτε να διακρίνεται κάποια κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των χρηστών τοξικών ουσιών ;
 - Αποτελούν οι χρήστες μια ομοιογενή κοινωνική ομάδα;
 - Έχετε διακρίνει εσείς από την πείρα σας κάποιες υποομάδες στο σύνολο των ατόμων που σας προσεγγίζουν και ποιες είναι αυτές;
 - Πόσο χρήσιμη είναι αυτή η ομαδοποίηση για τη δουλειά σας;
2. Πρόσληψη της εξω-ομάδας (χρηστών ουσιών) ως ομοιογενή.
 - Πιστεύετε ότι το σύνολο των χρηστών ουσιών στην Ελλάδα έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούν να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες τους μέσα από τα θεραπευτικά μοντέλα, που εφαρμόζονται σήμερα στη χώρα μας;
 - Πόσο χρήσιμο είναι για τους χρήστες ουσιών να λειτουργούν παράλληλα διαφορετικά θεραπευτικά προγράμματα;
 - Θεωρείτε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των χρηστών που προσεγγίζουν τον κάθε θεραπευτικό φορέα;
 - Προσελκύει δηλαδή κάθε θεραπευτικό πρόγραμμα μία ορισμένη ομοιογενή ομάδα χρηστών;
 - Μέσα από το θεραπευτικό πρόγραμμα δίνετε έμφαση στα κοινά χαρακτηριστικά των ατόμων, που αποτελούν τα μέλη της θεραπευτικής ομάδας;

ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ

1. Η μη εκδήλωση προκατάληψης ως κοινωνικά επιθυμητό.

- Πιστεύετε ότι σήμερα ο χρήστης ουσιών αντιμετωπίζεται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο με λιγότερη προκατάληψη από ότι στο παρελθόν ή ότι οι βασικές μας στάσεις απέναντί του δεν έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά;
- Από την επαφή σας με τα εξαρτημένα άτομα τι θα είχατε να πείτε σε κάποιον απλό πολίτη, που εκφράζει τους φόβους του για την παρουσία των τοξικοεξαρτημένων στην κοινωνία μας;
- Ποιος νομίζετε ότι είναι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της τοξικομανίας (θεραπεία - ποινική καταστολή);

2. Αρνητικά αισθήματα για εξω-ομάδα.

- Θα μπορούσατε να αναφέρετε κάποια αισθήματά σας απέναντι σε ένα χρήστη τοξικών ουσιών, που δεν έχει φτάσει στο στάδιο της αναζήτησης θεραπευτικής βοήθειας;

3. Αίσθημα απειλής παραδοσιακών αξιών από την εξω-ομάδα.

- Κρίνετε ότι είναι αναγκαίο να διευρυνθεί η προσπάθεια για τη θεραπεία των εξαρτημένων ατόμων ή θεωρείτε τη χρήση σαν μια προσωπική επιλογή του ατόμου, στην οποία δε χρειάζεται να παρέμβουμε;
- Πιστεύετε ότι το πρόβλημα του εθισμού ορισμένων ατόμων αποτελεί σημάδι αποδόμησης ή δυσλειτουργίας της κοινωνίας μας;
- Πιστεύετε ότι η θεραπεία αποτελεί τον κατάλληλο τρόπο για να αποτρέψουμε έναν τοξικοεξαρτημένο από την εμπλοκή του σε παράνομες πράξεις και να μειώσουμε το φόβο των πολιτών για την εγκληματικότητά τους;

- Το θεραπευτικό σας πρόγραμμα στοχεύει μόνο στην οργανική απεξάρτηση του ατόμου από τις τοξικές ουσίες ή αποτελεί παράλληλα κι ένα πλαίσιο για την κοινωνική προσαρμογή του;
- Μέσα από την οργάνωση και λειτουργία του θεραπευτικού σας προγράμματος αποσκοπείτε στο να βοηθήσετε το θεραπευόμενο να επεξεργαστεί τα προσωπικά του χαρακτηριστικά προκειμένου να ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο;

ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ

1. Πρόσληψη του διαφορετικού ως ανορθολογικού $\Rightarrow$ Διατήρηση κυρίαρχων νορμών και αξιών.
 - Τι γνώμη έχετε για την άποψη που ισχυρίζονται μερικοί, ότι η χρήση ουσιών αποτελεί προσωπική επιλογή του ατόμου, που ως συμπεριφορά στέφεται μόνο κατά του ίδιου του ατόμου και όχι κάποιου άλλου;
 - Η κατανάλωση τοξικών ουσιών σε κάποιες κοινωνίες κι εποχές δεν αποτελούσε κοινωνικό πρόβλημα. Πιστεύετε ότι και σήμερα θα μπορούσαμε να δεχτούμε τη χρήση σαν μια μορφή συμπεριφοράς μέσα στα πλαίσια μιας πλουραλιστικής κοινωνίας;
2. Απόδοση της συμπεριφοράς της χρήσης σε χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των χρηστών.
 - Θα μπορούσατε να διακρίνετε κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή του χαρακτήρα των ατόμων που εθίζονται στις ναρκωτικές ουσίες και φτάνουν στο φορέα σας για την αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας;
 - Θα μπορούσατε αν αποδώσετε τη χρήση και τον εθισμό στο χαρακτήρα/ προσωπικότητα ορισμένων ατόμων;

Παράρτημα 3

Απομαγνητοφωνημένη Συνέντευξη

Ερευνήτρια: Μπορείτε να διακρίνεται κάποια κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των χρηστών τοξικών ουσιών ;

Θεραπευτής: Υπάρχουν διαταραχές προσωπικότητας, που έχουν σχέση με μία προδιάθεση, αλλά από εκεί και πέρα έχει να κάνει με συνθήκες που ενίσχυσαν αυτά τα δύο και δεν βοήθησαν την ομαλή ανάπτυξη των ατόμων αυτών. Χωρίς αυτό να σημαίνει την κλασική κοινωνική προσέγγιση, κατεστραμμένες οικογένειες, πρόβλημα με την οικογένεια, αλλά από μία ψυχολογική προσέγγιση δυσλειτουργίες ή στοιχεία μέσα στην οικογένεια που ενίσχυσαν την ανάπτυξη στοιχείων διαταραχής των προσωπικοτήτων τους. Οι πιο συχνές διαταραχές είναι διαταραχές ναρκισσιστικές, οριακές, αντικοινωνικές και εξαρτητικές.

Ερευνήτρια: Αποτελούν οι χρήστες μια ομοιογενή κοινωνική ομάδα;

Θεραπευτής: Ακριβώς επειδή ανέφερα διαταραχές προσωπικότητας είναι εξατομικευμένη η προσέγγιση. Χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος της ομαδικής θεραπείας και της ομαδικής αξιολόγησης των ατόμων αυτών, έχει σημασία η κάθε περίπτωση να αξιολογηθεί και να προσεγγιστεί με ένα διαφορετικό τρόπο και με αυτή την έννοια δε συμφωνώ με αυτή την προσέγγιση της ομοιογένειας.

Ερευνήτρια: Έχετε διακρίνει εσείς από την πείρα σας κάποιες υποομάδες στο σύνολο των ατόμων που σας προσεγγίζουν και ποιες είναι αυτές; Πόσο χρήσιμη είναι αυτή η ομαδοποίηση για τη δουλειά σας;

Θεραπευτής: Ο καθένας αντιμετωπίζεται εξατομικευμένα.

Ερευνήτρια: Πιστεύετε ότι το σύνολο των χρηστών ουσιών στην Ελλάδα έχει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά, ώστε να μπορούν να αντιμετωπιστούν οι ανάγκες τους μέσα από τα θεραπευτικά μοντέλα, που εφαρμόζονται σήμερα στη χώρα μας;

Θεραπευτής: Ούτε ποσοτικά ούτε ποιοτικά όταν υπάρχουν 3.000 στις λίστες αναμονής του(όνομα φορέα) Τα προγράμματα άλλων τύπων θεραπείας δεν καλύπτουν τις ανάγκες τους και τις ιδιαιτερότητές τους και τα προγράμματα του(όνομα φορέα) που θεωρούν πιο κατάλληλα για την περίπτωση τους δεν μπορούν αυτή τη στιγμή ανταποκριθούν.

Ερευνήτρια: Είναι χρήσιμο είναι για τους χρήστες ουσιών να λειτουργούν παράλληλα διαφορετικά θεραπευτικά προγράμματα;

Θεραπευτής: Ναι, βέβαια.

Ερευνήτρια: Υπάρχει ο κίνδυνος κάποιοι να ακολουθούν μία πορεία από τον ένα φορέα στον άλλο χωρίς ποτέ να ολοκληρώνουν τη θεραπεία τους;

Θεραπευτής: Ναι, υπάρχει αυτό, γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει κι ένα κεντρικό σύστημα καταγραφής και πορείας του καθενός, όπου θα καταγράφεται η πορεία του ασθενή και σε συνεργασία με όλους τους φορείς που μπορεί να έχει παει.

Ερευνήτρια: Θεωρείτε ότι υπάρχουν διαφορές μεταξύ των χρηστών που προσεγγίζουν τον κάθε θεραπευτικό φορέα; Προσελκύει δηλαδή κάθε θεραπευτικό πρόγραμμα μία ορισμένη ομοιογενή ομάδα χρηστών;

Θεραπευτής: Ναι, εδώ είναι μεγαλύτερης ηλικίας, οι πιο πολλοί έχουν κάνει κι άλλες προσπάθειες και αυτό απαιτείται, έχουν πιο πολλά χρόνια στη χρήση και ίσως είναι σε πιο δύσκολη κατάσταση.

Ερευνήτρια: Μέσα από το θεραπευτικό πρόγραμμα δίνετε έμφαση στα κοινά χαρακτηριστικά των ατόμων, που αποτελούν τα μέλη της θεραπευτικής ομάδας;

Θεραπευτής: Παράλληλα με την ατομική αξιολόγηση και προσέγγιση δίνεται και ιδιαίτερη έμφαση στην ατομική θεραπεία, γιατί εδώ στο τμήμα θεωρούμε ότι είναι ένα προστάδιο της κοινωνίας και ο χρήστης έχει την ευκαιρία να δει τον εαυτό του μέσα σε μία ομάδα και αυτό τον βοηθάει πάρα πολύ σαν ένα πρώτο στάδιο στην ενσωμάτωσή του στην κοινωνία. Η συμμετοχή είναι υποχρεωτική.

Ερευνήτρια: Πιστεύετε ότι σήμερα ο χρήστης ουσιών αντιμετωπίζεται από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο με λιγότερη προκατάληψη από ότι στο παρελθόν ή ότι οι βασικές μας στάσεις απέναντί του δεν έχουν μεταβληθεί ουσιαστικά;

Θεραπευτής: Γίνεται προσπάθεια να αλλάξει η στάση και νομίζω ότι έχει αλλάξει. Το πρόβλημα είναι ότι εξακολουθεί να θεωρείται η τοξικομανία σαν προσωπική επιλογή ή δυσλειτουργία ή κάτι προβληματικό. Δηλ. εξετάζεται μόνο κοινωνιολογικά σαν ένα πρόβλημα που δημιουργεί κοινωνικές δυσλειτουργίες και σαν να είναι επιλογή του. Όσο εξακολουθεί να αντιμετωπίζεται έτσι θα υπάρχει προκατάληψη. Το σωστό θα ήταν να αντιμετωπιστεί σαν μία ψυχολογική διαταραχή. Έτσι κι αλλιώς κατατάσσεται επίσημα στις ψυχιατρικές διαταραχές.

Ερευνήτρια: Από την επαφή σας με τα εξαρτημένα άτομα τι θα είχατε να πείτε σε κάποιον απλό πολίτη, που εκφράζει τους φόβους του για την παρουσία των ουσιοεξαρτημένων στην κοινωνία μας;

Θεραπευτής: Να φοβούνται λιγότερο.

Ερευνήτρια: Ποιος νομίζετε ότι είναι ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης της τοξικομανίας (θεραπεία - ποινική καταστολή);

Θεραπευτής: Παράλληλα συνδυασμός.

Ερευνήτρια: Θα μπορούσατε να αναφέρετε κάποια αισθήματά σας απέναντι σε ένα χρήστη τοξικών ουσιών, που δεν έχει φτάσει στο στάδιο της αναζήτησης θεραπευτικής βοήθειας;

Θεραπευτής: Ναι, μου δημιουργείται κάποιο συναίσθημα δυσαρέσκειας, γιατί δε θα έπρεπε να είναι εκεί, αλλά κάπου αλλού.

Ερευνήτρια: Κρίνετε ότι είναι αναγκαίο να διευρυνθεί η προσπάθεια για τη θεραπεία των εξαρτημένων ατόμων ή θεωρείτε τη χρήση σαν μια προσωπική επιλογή του ατόμου, στην οποία δε χρειάζεται να παρέμβουμε;

Θεραπευτής: Δεν είναι προσωπική επιλογή, είναι προσωπική αδυναμία, προσωπική και ψυχολογική δυσλειτουργία, ανεπάρκεια, δεν είναι επιλογή συνειδητή. Είναι ένα σύμπτωμα ψυχολογικό, ψυχιατρικό.

Ερευνήτρια: Πιστεύετε ότι το πρόβλημα του εθισμού ορισμένων ατόμων αποτελεί σημάδι αποδόμησης ή δυσλειτουργίας της κοινωνίας μας;

Θεραπευτής: Της οικογένειας κατ' αρχάς και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Της οικογένειας όχι το επιλέγει αυτή και το προκαλεί, αλλά ότι δεν μπορεί να το αντιμετωπίσει σωστά. Ασυνείδητα το προκαλεί και συνειδητά δεν μπορεί να κρατήσει μία σωστή στάση από την αρχή.

Ερευνήτρια: Πιστεύετε ότι η θεραπεία αποτελεί τον κατάλληλο τρόπο για να αποτρέψουμε έναν τοξικομανή από την εμπλοκή του σε παράνομες πράξεις και να μειώσουμε το φόβο των πολιτών για την εγκληματικότητά τους;

Θεραπευτής: Ναι.

Ερευνήτρια: Το θεραπευτικό σας πρόγραμμα στοχεύει μόνο στην οργανική απεξάρτηση του ατόμου από τις τοξικές ουσίες ή αποτελεί παράλληλα κι ένα πλαίσιο για την κοινωνική προσαρμογή του;

Θεραπευτής: Αυτός είναι και ο βασικός στόχος της θεραπείας, να ολοκληρώνεται η απεξάρτηση, αλλά και μετά το άτομο με τους κατάλληλους τρόπους να στηρίζεται, να ενισχύεται έτσι ώστε να μπορέσει να αποκτήσει όλα τα εφόδια για να ενσωματωθεί ξανά στην κοινωνία. Αλλά με εφόδια και με μία πολύ καλύτερη ψυχολογία.

Ερευνήτρια: Τι γνώμη έχετε για την άποψη που ισχυρίζονται μερικοί, ότι η χρήση ουσιών αποτελεί προσωπική επιλογή του ατόμου, που ως συμπεριφορά στέφεται μόνο κατά του ίδιου του ατόμου και όχι κάποιου άλλου;

Θεραπευτής: Όχι, δε μένει μόνο στο άτομο. Κατ' αρχάς αναπόφευκτα δημιουργούν προβλήματα στη ίδια την οικογένεια και κατ' επέκταση στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Αλλά δημιουργούν μία δυσλειτουργία και πολύ έντονα προβλήματα στην οικογένεια, χαλάνε οι ισορροπίες της οικογένειας, οι σχέσεις των μελών της οικογένειας, οι σχέσεις της οικογένειας με τους έξω,

Ερευνήτρια: Η κατανάλωση τοξικών ουσιών σε κάποιες κοινωνίες κι εποχές δεν αποτελούσε κοινωνικό πρόβλημα. Πιστεύετε ότι και σήμερα θα μπορούσαμε να δεχτούμε τη χρήση σαν μια μορφή συμπεριφοράς μέσα στα πλαίσια μιας πλουραλιστικής κοινωνίας;

Θεραπευτής: Όχι.

Ερευνήτρια: Θα μπορούσατε να διακρίνετε κάποια χαρακτηριστικά της προσωπικότητας ή του χαρακτήρα των ατόμων που εθίζονται στις ναρκωτικές ουσίες και φτάνουν στο φορέα σας για την αναζήτηση θεραπευτικής βοήθειας;

Θεραπευτής: Είναι άτομα με ιδιαίτερα χαμηλή αυτοεκτίμηση, δεν έχουν καλή σχέση με τον εαυτό τους, με την οικογένεια και τους άλλους, δεν έχουν αποκτήσει εφόδια στη ζωή τους κι εμπειρίες στο επαγγελματικό, το κοινωνικό και με αυτή την έννοια υπάρχει μία κοινωνική δυσλειτουργία. Δεν έχουν το συναίσθημα της ευαισθησίας να αναλάβουν την ευθύνη για την πράξη τους και να συνειδητοποιήσουν ότι έχουν κι αυτοί ευθύνη γι κάποιες από τις πράξεις τους, με αποτέλεσμα να τα προβάλλουν όλα στους άλλους και να λένε για όλα φταίνε οι άλλοι. Δυσκολεύονται να εκφράσουν τα συναισθήματά τους, δυσκολεύονται να δεχτούν τα θετικά και τα αρνητικά και αυτό τους φέρνει συνέχεια σε μία εχθρική στάση απέναντι στους άλλους. Έχουν μία τάση να εξαρτιούνται από πρόσωπα, από καταστάσεις και κατ' επέκταση και από ουσίες, αλλά αυτό είναι γενικότερο στοιχείο της προσωπικότητάς τους, η εξαρτητική προσωπικότητα.

Ερευνήτρια: Θα μπορούσατε αν αποδώσετε τη χρήση και τον εθισμό στο χαρακτήρα/ προσωπικότητα ορισμένων ατόμων;

Θεραπευτής: Ναι. Εξάλλου από τη διεθνή βιβλιογραφία δεν έχει προσδιοριστεί ένας συγκεκριμένος τύπος προσωπικότητας, αλλά πρόκειται σαφώς για προσωπικότητες με τα στοιχεία που ήδη είπαμε, με εξαρτητικά, ναρκισσιστικά, οριακά και ψυχοπαθητικά στοιχεία. ένας συνδυασμός όλων αυτών υπό την επήρεια κάποιων καταστάσεων διαφορετικών για τον καθένα ενισχύεται κάποια στιγμή και βγαίνει προς τα έξω μία συμπεριφορά που αφορά την εξάρτηση από ουσίες. Για κάποιους υπάρχει και η έννοια της προσπάθειας να θεραπευτούν από άλλα προβλήματα, δηλ. η πρόθεση της αυτοθεραπείας, χωρίς να είναι κοινώς αποδεκτή, αλλά για μένα έχει βάση αυτή η υπόθεση, ότι η χρήση ουσιών για κάποια από αυτά τα άτομα είναι ασυνείδητα ένας προσωπικός τρόπος να αντιμετωπίσουν προβλήματα που δεν ξέρουν να τα αντιμετωπίσουν με άλλο τρόπο. Μόνο εκεί δέχομαι ότι είναι θέμα προσωπικής επιλογής. Αντιμετωπίζουν δηλ. παθολογικά προβλήματα με έναν παθολογικό τρόπο. Ο συγκεκριμένος τύπος προσωπικότητας σαφώς δεν μπορεί αν προσδιοριστεί.

Παράρτημα 4
Πίνακας ΤΟ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟ ΜΟΝΤΕΛΟ ΤΩΝ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΠΟ ΝΑΡΚΩΤΙΚΕΣ ΟΥΣΙΕΣ ΑΤΟΜΩΝ ΩΣ ΝΕΑ ΜΟΡΦΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ

ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ		ΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ			ΨΥΧΟΛΟΓΙΟΠΟΙΗΣΗ	
ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΔΟΣΗ ΤΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΤΟ ΑΤΟΜΟ-ΜΕΛΟΣ	ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑΣ ΩΣ ΟΜΟΙΟΓΕΝΟΥΣ	Η ΜΗ ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗΣ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΕΠΙΘΥΜΗΤΟ	ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ	ΑΙΣΘΗΜΑ ΑΠΕΙΛΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΑΞΙΩΝ ΑΠΟ ΕΞΩ-ΟΜΑΔΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΚΥΡΙΑΡΧΩΝ ΝΟΡΜΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΩΝ	ΑΠΟΔΟΣΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ
ΕΞΑΤΟΜΙΚΕΥΣΗ ΧΡΗΣΤΩΝ ΕΞΕΡΤΗΤΙΚΩΝ ΟΥΣΙΩΝ	ΕΠΑΡΚΕΙΑ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΝΟΛΟΥ	ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ ΓΙΑ ΧΡΗΣΤΕΣ	Η ΧΡΗΣΗ ΩΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΕΠΙΛΟΓΗ ΚΑΙ Η ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ	ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΧΡΗΣΗΣ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΧΡΗΣΤΩΝ
ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΧΡΗΣΤΩΝ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΧΡΗΣΙΜΟΤΗΤΑ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΕΞΑΡΤΗΜΕΝΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΟΛΟ		Η ΧΡΗΣΗ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΠΟΔΟΧΗ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ ΧΡΗΣΗΣ	ΑΠΟΔΟΣΗ ΧΡΗΣΗΣ ΣΕ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΟΥ
ΔΙΑΚΡΙΣΗ ΥΠΟΟΜΑΔΩΝ ΣΕ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΧΡΗΣΤΩΝ	ΔΙΑΦΟΡΟΠΟΙΗΣΗ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ	ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΞΙΚΟΕΞΑΡΤΗΣΗΣ		ΕΛΕΓΧΟΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗ ΘΕΡΑΠΕΙΑ		
	ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΦΟΡΕΩΝ			ΘΕΡΑΠΕΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ		

